

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

AMBRUS ATTILA
ANDRUS KIVIRÁHK
BERECZKI ANDRÁS
BERECZKI URMAS
DEMÉNY PÉTER
Gróf DENGENFELD-
SCHONBURG SÁNDOR
GECSE GÉZA
GERENCSÉR TIBOR
A. GERGELY ANDRÁS
GIDÓ CSABA
JÁVORSZKY BÉLA
JESZENSZKY GÉZA
KALEV KESKÜLA
PAP KINGA MARJATTA
POMOZI PÉTER
PUSZTAY JÁNOS
TÓNU ÖNNEPALU
VERESS EMÓD
ZELEI MIKLÓS

5

BALTIKUM – BALTI KULTÚRA

III. FOLYAM
2017.
MÁJUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/5. • 2017. MÁJUS

TARTALOM

TÖNU ÖNNEPALU • Élni ugyanaz, mint ünnepelni (<i>vers, Pap Kinga Marjatta fordítása</i>)	3
KALEV KESKÜLA • Meddig még (<i>vers, Pap Kinga Marjatta fordítása</i>)	4
BERECZKI ANDRÁS • Modernizáció Észtországban	5
PUSZTAY JÁNOS • Borostyánkő-mozaik	12
POMOZI PÉTER • A lív költészet nyomában. Egy eltűnt nép lírai újjászületése	21
ANDRUS KIVIRÄHK • Éjszakai ügyelet (<i>novella, Jávorszky Béla fordítása</i>)	29
GECSE GÉZA • Birodalmi áldozatok – áldozatbirodalmak	34
PAP KINGA MARJATTA • Szabad egyház szabad államban	45
KÁDÁR KATA • Stratégiai fejlesztések az észt nyelv fennmaradásáért	50
■ TOLL	
ZELEI MIKLÓS • Az elhagyatottság hordaléka	53
JÁVORSZKY BÉLA • Egységes-e a Baltikum?	54
AMBRUS ATTILA • Fehér éjszakák a Borostyánúton	58
■ HISTÓRIA	
GERENCSÉR TIBOR • A vándorló Bem-szobor	65
■ FORRÁS	
Gróf DEGENFELD-SCHONBURG SÁNDOR • Ahogy én látom – visszatekintés	68
■ VILÁGABLAK	
JESZENSZKY GÉZA • A balti államok és a magyar politika	78
■ MŰ ÉS VILÁGA	
BERECZKI URMAS • Gondolatok a műhelyben	84
MÉSZÁROS ANDRÁS • Bereczki Urmas érték közvetítése Észtországban	86
TÁRNOK ATTILA • Wordsworth <i>Koldusok</i> című versének keletkezéstörténete	92

■ KÖZELKÉP

BOGA BÁLINT • Dr. Boga Kálmán (1923–1999)98

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Kikkel voltunk? (*Sasszé*)102

GIDÓ CSABA • „Székelyföld és népének históriája”104

A. GERGELY ANDRÁS • Sorsdöntő évek – kettős átélésben111

PÉTER ÁRPÁD • A magyar tudományművelés külhoni vetületei118

VERESS EMŐD • Jogtudományi útinapló124

■ ABSTRACTS •127

■ KÉP

BERECZKI URMAS

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen:

erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Consiliului Județean Cluj

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

TÕNU ÕNNEPALU

Élni ugyanaz, mint ünnepelni

Élni ugyanaz, mint ünnepelni
hívatlan vendégként az istenek asztalánál.
Hagyni, hogy a háznép etessen-itasson,
a báli népen arcátlan együtt nevetni
azzal, aki veled semmitől nem fél,
aki mellett minden perc
meghitt álom az életről

élni, mint tavasszal a vadméh,
apró szép kövér
aranyos erős mérges

élni, bejárni reggel a ribizlivirágokat,
fiatal erős fürtöket, ma nyíltakat

élni, zümmögni naphosszat
a cseresznyevirágok közt,
holnap földre hulló árnyékban-fényben,
ami illatos, mint a virág, az érett cseresznye,
az ősz, cseresznyeszárak, fagyos tél,
tél vége, túlélés, életben maradás;

élni, otthagyni az üres virágokat,
és körözni rögtön a teljesek felé,
nehogy késleltessen egy hamis kehely

élni s egy forró száraz napon
megtelten fölrepülni a mezőkről,
fölszúgni a tüzelő kék égbe,
nektártól részegen, vakon az ég torkától,
forgatagától

élni, mint aki lopott a mennyben, ami nincs,
koszorút az istenek fejről

és élni otthagyva
fullánkod, apró csillogó mérged
a kézen, amely elvette életed.

■ Tõnu Õnnepalu (1962) észt író, költő, a francia irodalom kiemelkedő műfordítója, amellet éles tollú publicista. Emil Tode és Anton Nigol néven is publikál.

KALEV KESKÜLA

Meddig még

Meddig még
ez a méltatlan élet
és az indoeurópai versformák
kritikátlan utánzása?
Meddig még
hogy az erdei nép homályos vágyát
és sötét melankóliáját
az érzelmet rímmel nemesítők
gyerekes játékszabályai
korlátozzák?
Nem értik szegény indoeurópaiak
azt a belső megrendülést
azt a külső vodkabúzt
amitől megnyílik a mi költészetünk
A reggel rányitja szemét
a fényben kínzóan
lüktető túlvilági létre
vihár rázza meg a földet
a csomóra kötött folyók
egyesre törik medrüket
és felkelnek hogy a tengerbe zubogjanak

Pap Kinga Marjatta fordításai

■ **Kalev Kesküla** (1959–2010) észt költő. Kortársaihoz hasonlóan vonzódott a hagyományostól eltérő formákhoz, a szabad vers jellegű állapot- és gondolati költészetéhez. Az ironia és az önironia átjárta költészetét. Kulturális újságíróként az észt társadalom változásainak érzékeny krónikása volt.

BERECZKI ANDRÁS

MODERNIZÁCIÓ ÉSZTORSZÁGBAN

Észtország történetének utolsó negyedszázada – a kezdeti nehézségek ellenére – az élet minden területén látványos fejlődést hozott. A statisztikai adatok tükrében meglepve tapasztalhatjuk, hogy a kis balti állam a függetlenség helyreállításától kezdve óriási utat járt be, és a legutóbbi időkben szinte az innováció és a hatékonyság szinonimájává vált Európában. 2017 második felében Észtország tölti be az EU soros elnöki tisztségét, 2018-ban pedig kikiáltásának 100. évfordulóját ünnepli a kis ország. Vajon minek köszönhetők a sikerek és ez a nagy átalakulás? Az alábbi rövid áttekintés – a bevezető geopolitikai és történeti gondolatokat követően – az utóbbi évtizedek néhány jellemző észtországi jelenségét próbálja bemutatni az integráció, a gazdaság, az információtechnológia és az oktatás változásain keresztül.

Észak-Európa és a Baltikum soha nem vonzotta különösebben a magyar tudományos érdeklődést. A magától értetődő különbségek talán háttérbe szorították a meglévő párhuzamokat. A finnnek és az észtekkel kapcsolatos rokonságtudat erősödése azonban hozzájárult ahhoz, hogy egyre több információ láthasson napvilágot e régióról és az ott élő népekről.

A magyar és az európai jogtudomány egykori jeles képviselője, az Észtországot kitűnően ismerő Csekey István professzor, aki nyolc évet töltött vendégprofesszorként a Tartui Egyetemen, a két világháború között a balti államokat olyan átmeneti területnek nevezte Nyugat- és

**Észtország ismét
gazdasági és kulturális
közvetítő szerepet
tölthet be
Nyugat és Kelet között.**

Kelet-Európa között, amelyik elzárja Oroszországot a tengertől, és amelynek északabbi része a protestáns német hatások miatt a közép-európai szellemi kultúra határterületét alkotja. A Baltikum keleti határa egybeesik azzal a határsávval, amelynek mentén a vikingek (varégek) a Finn-öböltől eljutottak az Azov-tengerig – írta Csekey. Ez a sáv választotta el az oroszokat Európa más népeitől, a keleti és a nyugati egyházat, a cirill és a latin írásbeliséget. Észtország függetlenné válását (1918) követően pedig ismét a Narva folyó és a Peipus-tó képezte a határt Kelet és Nyugat között, mint az észti területek meghódítását követően a 13. század elejétől kezdve. Gyakorlatilag eddig a határig nyomult előre Báthory István lengyel király is a 16. század végén. A Nagy Péter cár győzelmével záruló ún. északi háborút (1700–1721) követően e balti-tengeri kormányzóságok Oroszország részét alkották két évszázadon keresztül. A Baltikum volt – Csekey megfogalmazásában – „Oroszország ablaka”, amelyen át Nyugat-Európába tekintett. Ez volt a birodalom legműveltebb vidéke, ahová már hét évszázada tartott a németek beáramlása, akik magukhoz ragadták a földbirtokokat, a kereskedelmet és a szellemi élet irányítását. Érdekesség, hogy az ismert földrajztudós, Haltenberger Mihály, aki Csekeyhez hasonlóan vendégprofesszorként dolgozott Tartuban az 1920-as években, Észtországot földrajzi és néprajzi értelemben is Észak-Európához sorolta.

Kb. két évtized függetlenség után a balti államokat 1940-ben a Szovjetunióhoz csatolták, 1941–1944-ben német megszállás következett, majd ismét folytatódott a szovjet korszak deportálásokkal, kolhozokba kényszerítéssel stb. A sztálini terrort – az 1950-es évek közepére – lassanként felváltotta hrucsovi olvadás időszaka, amit egy évtizeddel később a brezsnyevi pangás korszaka követett. Gorbacsov 1985-ben került az egyre súlyosabb gazdasági válságba sodródó birodalom élére, amelyet azonban komoly erőfeszítései ellenére sem sikerült már egyben tartania. Lassanként szabaddá vált a sajtó, és a balti tagköztársaságok 1988-tól – egyre gyorsuló ütemben – megindultak a függetlenedés útján. A cél tehát egyre biztosabbá vált, de kétségek is merültek fel bőven, hiszen nem teljesen magától értődő, hogy a kis népek saját államisággal rendelkezhessenek – méghozzá egy katonai szuperhatalom közvetlen szomszédságában.

Az ismert észti író, műfordító, filmes és későbbi köztársasági elnök, Lennart Meri már a *második nemzeti ébredésnek* is nevezett függetlenedés, az ún. *daloló forradalom* idején arra hívta fel honfitársai figyelmét, hogy a jövőben már ne kis, elfelejtett államként beszéljenek Észtországról. A világ ugyanis rengeteget változott a 20. század első feléhez képest. 1988-ban az ENSZ akkori 172 tagállama közül 59 volt azonos nagyságú vagy kisebb Észtországnál, a lakosság száma pedig 53 államban volt ugyanakkora vagy kisebb, mint Észtországban. Másrészt pedig szép számmal vannak nagyobb, saját államisággal nem rendelkező népek. A rendszerváltoztatás és a függetlenedés folyamatában kezdettől fogva benne volt, hogy tudni kell alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, hogy Észtország és az észtek sikeresek lehessenek akkor, amikor vagy két emberöltő elteltével ismét a kezükbe vehetik sorsuk irányítását.

Az Észt Köztársaság függetlenségét 1991. augusztus 20-án állították helyre. Az azóta eltelt több mint negyedszázad már meghaladja a két világháború közötti (1918–1940) önálló államiság időszakát. Mindkét függetlenné válást a körülmények szerencsés összjátéka tette lehetővé, de a kínálókozó lehetőségeket késlekedés nélkül meg is kellett ragadni, s ehhez az eltökéltség mellett a nemzet egységére is szükség volt. Hosszú időn keresztül nem sok realitása volt annak, hogy

az észtek valaha is újra élhetnek még az önrendelkezés jogával. Észt szempontból nézve évtizedeken át lehangolóan és kilátástalannak tűnt a helyzet azért is, mert erőltetett ütemben folyt a nem észtek betelepülése, betelepítése, és kézzelfogható közelségbe került az az idő, amikor az észtek kisebbségbe kerülhetnek saját hazájukban. Fél évszázad szovjet valósága és keserű tapasztalata sem ölte ki azonban az észtekből a vágyat a függetlenség helyreállítására. Segített ebben az önálló államiság viszonylag közeli emléke, az iskolázottság és a kultúra színvonal, a hagyományok és az erőszakos szovjet politika sikertelensége. Érdekes módon még a szovjet korszakban beköltöző nem észtek egyharmada is támogatta a saját államiságot.

A függetlenség helyreállítását – és annak mások általi elismerését – követően biztosítani kellett a stabilitást az ország kül- és belpolitikájában, meg kellett szabadulni a megszállónak tekintett szovjet (majd orosz) csapatoktól, ami végül csak 1994 nyarán következett be. Biztos alapokra kellett helyezni az ország gazdasági életét, kivezetni abból a válságból, amelybe a Szovjetunió szétesése előtt került. Be kellett bizonyítani a világnak, hogy e kis állam képes eleget tenni a vele szemben támasztott követelményeknek. Ugyanakkor valahogyan meg kellett oldania az egyik pillanatról a másikra kisebbségi helyzetbe került egykori bevándorlók problémáit is.

Állampolgárság és integráció

■ Alapvető különbség a jelenlegi Magyarországon kívül élő magyarsághoz képest, hogy Észtország kisebbségeinek döntő többsége nem számít ún. *hagyományos kisebbségnek*. Míg 1934-ben az észtek az ország lakosságának kb. 88 százalékát alkották, addig 1945-re az arányuk 97,3%-ra nőtt, mert 1944–1945-ben visszacsatolták az Orosz Föderációhoz a függetlenné váláskor – a tartui békében (1920) – Észtországhoz került területeket. A nem észtek ekkor kezdődött tömeges bevándorlásának következtében azonban az észtek aránya 1989-re 61,5 százalékra csökkent.

Kezdetben elsősorban a közelebbi területekről vándoroltak be, majd egyre távolabbi vidékekről is érkeztek. Egy részük toborzott munkaerő volt, mely az építkezéseken és a nehéziparban talált munkát, más részük már korábban ott élő rokonaik hívására érkezett, de – különösen az 1980-as években – szép számmal települtek be egykori háborús veteránok is a családjaikkal együtt. A bevándorlási folyamat természetesen a moszkvai központi hatalom támogatását is élvezte. Ez utóbbit támasztotta alá többek között az is, hogy az újonnan épített összkomfortos lakások többségét a beköltözőknek utalták ki, akik így elsősorban a nagyobb településeken éltek. Az északkeleti városokban (Narva, Sillamäe, Kohtla-Järve) abszolút többségbe kerültek (Narvába a háború után észtek be sem települhettek), míg Tallinnban nagyjából a lakosság felét tették ki az újonnan érkezők. A beköltözők döntő többségükben oroszok voltak, akik közé – anyanyelvi oktatással nem rendelkezve – lassanként beolvadt sok más bevándorolt nemzetiség képviselője is. A Szovjetunió különböző területeiről származók több szempontból is heterogén tömeget alkottak, mely leginkább kulturális tekintetben különült el az őslakos észtektől. A szovjet időben az észt nyelvről és kultúráról egyébként a nem észt felnőttek és diákok csak minimális ismereteket szereztek a motiváció hiánya, illetve a kis óraszám miatt. Észtország függetlenségének helyreállításakor az az érdekes és abszurd helyzet állt elő, hogy a többség sokkal jobban ismerte a kisebbség nyelvét, mint a kisebbség a többség nyelvét.

A rendszerváltoztatás idején egyértelművé vált az észtországi oroszok ideológiai megosztottsága. Egy részük támogatta a függetlenedési törekvéseket, másik részük az egységes és szocialista Szovjetunió fennmaradását kívánta. Az egyébként is szűknek nevezhető helyi orosz elit komoly hányada elkötelezte magát ez utóbbival kapcsolatban, kompromittálódott, s így részben ki is esett a későbbiekben a vezetésből. Lettországtól eltérően itt nem alakult ki komoly erőt képviselő orosz párt. Edgar Savisaar Centrupártja mellett fokozatosan más észtpártokban is egyre több orosz politikus jelent meg. A politikai megosztottsághoz természetesen az is hozzájárult, hogy az első szabad választások idején, 1992-ben a lakosság 32 százaléka nem rendelkezett észtpárti állampolgársággal, így nem vehetett részt a választáson.

Az állampolgárság kérdésében egy olyan precedens nélküli problémát kellett kezelni, amelynek megoldására a Nyugat sem rendelkezett egyértelmű, kész javaslatokkal. Szovjet utódállamként elvileg azonnal észtpárti állampolgárságot lehetett volna adni az oda a II. világháború után betelepült oroszoknak, ukránoknak, fehérorosznak stb., ahogyan azt a Szovjetunió, majd Oroszország követelte is. A jogfolytonosságra, a megszállásra és az észtpárti nép önrendelkezési jogára hivatkozva az újjászületett észtpárt állam azonban nem adott automatikusan észtpárti állampolgárságot minden ott-tartózkodónak, hanem csak azoknak, akik (vagy szüleik) a két világháború közötti Észtpárti Köztársaság állampolgárai voltak (1940. június 16. előtt). Kezdetben 2 év helyben lakás volt előírva azok számára, akik honosítás útján kívántak észtpárti állampolgárságért folyamodni, amit az 1995-ös új törvény 5 évre emelt. Követelmény volt továbbá a sikeres alapfokú észtpárti nyelvvizsga, és állampolgári ismeretekből is vizsgázni kellett. Az állampolgársággal nem rendelkezők több százezres tömege 2017-re fokozatosan 80 000 fő alá csökkent, 32 százalékról 6%-ra, de ez még mindig nagyon sok embert jelent. Több mint százezren orosz állampolgárságért folyamodtak.

Az Észtpártba bevándorló oroszok és utódaik sokként élték meg, hogy a birodalomban egykor többséget alkotó vezető nemzetiségből az észtpárt nyelvű nemzetállamban egyszerre kisebbséggé, külföldiekké, állampolgársággal nem rendelkező tömeggé váltak. Az utóbbi időben azonban egyre inkább belátták, hogy a Szovjetunió már nem tér vissza, Észtpárt nem omlott össze, és a nemzetközi érintkezés nyelve már nem az orosz. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy megerősödjön a motiváció a nyelvtanulással és az integrációval kapcsolatban. Egy 2011 nyarán megjelent felmérés azt bizonyítja, hogy pártszimpátiától függetlenül mind az észtpárt, mind az észtpárti oroszok döntő többsége azt tartja helyesnek, ha minél fiatalabb korban és minél intenzívebben kezdik el az észtpárt nyelv oktatását.

Átfogó integrációs programok készülnek, komoly apparátus foglalkozik a kérdéssel, az ezzel kapcsolatos párbeszéd egyre jellemzőbbé válik. A programok szervezői természetesen nem „elésztesíteni” kívánják az oroszokat, hanem az észtpárti nyelvtudás javításával azonos feltételeket teremteni a munkaerőpiacon és az egyéni érvényesülésben, hogy ne legyen megosztott a társadalom, hogy otthon érezze magát mindenki, hogy egyre jobban kötődjenek Észtpártához a nem észtpárti is. Az orosz nyelvű középiskolákban 2007-től kezdődően fokozatosan áttértek arra, hogy a 10. osztálytól kezdve – egyes tantárgyak esetében – az oktatás 60 százaléka észtpárti nyelven történjen. Vannak már kézzelfogható eredmények, de a bevándoroltak idősebb nemzedékének észtpárti nyelvtudása csak igen lassan javul, és az integráció sok oroszban félelmet is ébreszt, mert kísérleti alanynak érzik magukat. Részben az integrációval kapcsolatos megoldatlan gondokra utal-

tak a 2007-es tallinni zavargások is, amelyek az *ismeretlen katona* emlékére a szovjet időben emelt szobor külvárosi temetőbe költöztetésekor törtek ki, bár igaz, hogy itt a háttérben többféle motiváció is tetten érhető volt. Ennek ellenére azonban Észtország fokozatosan eltávolodik Oroszország befolyási övezetétől, egyre több – észtül is jól beszélő – orosz fiatal tűnik fel az észt politikai és társadalmi életben, és az ő tekintetük már inkább Nyugat felé fordul. 2017-ben az észtok a lakosság 69 százalékát alkották, az oroszok pedig 25%-át.

Észtországban egyébként 2011-ben 84 általános iskola és 58 gimnázium volt orosz tanítási nyelvű, így nagyjából az észtországi diákok 23 százaléka részesült orosz tannyelvű oktatásban. 34 újság és 20 folyóirat jelenik meg orosz nyelven. Az orosz nyelvű rádióadások száma 6, már az Észt Televízióban is van külön orosz csatorna, de a nem észtok nagyobbik része továbbra is inkább az oroszországi csatornákat nézi. Észtország gazdasági eredményei mellett sikereket könyvelhetett el az utóbbi években az integráció terén is, de – reálisan szemlélve a nehézségeket – még sok a tennivaló. A gazdasági fejlődés jótékony hatást gyakorolhat a többség és a kisebbség viszonyára is, de egy esetleges recesszió veszélyeket rejthet magában.

Gazdaság, információtechnológia és oktatás

■ Nagy kihívást jelentett az 1990-es évek elején Észtország számára a gazdaság talpra állítása, mert a mindennapokra jellemző jegyrendszerből kellett kiindulni. Az akkori észt vezetés bátor elhatározással liberális gazdaságpolitikát hirdetett, amelyet azóta is – kisebb változtatásokkal – minden kormány követett. Nem alkalmaztak védővámokat, engedték, hogy a piac szabja meg a feltételeket. A korábbi nagy – és igénytelen – szovjet piacról át kellett állni a minőségi termelésre. Észak-európai példákat és mintákat igyekeztek követni a gazdaság mellett az élet minden területén.

A kibontakozáshoz azonban pénzreformra is szükség volt, hiszen kezdetben még a rubel volt a fizetőeszköz. 1992 nyarán – óvatosságra intő nyugati tanácsok ellenére – saját konvertibilis valutát (korona) vezettek be, amelynek az árfolyamát kezdetben a német márkához, később pedig az euróhoz kötötték. Ez utóbbi használatára egyébként 2011-ben tértek át. A pénzreform sikeres végrehajtásában fontos szerep jutott az 1940-ben az Egyesült Államokba, Nagy-Britanniába és Svédországba deponált aranynak. A két utóbbi állam közben átadta a náluk letétbe helyezett aranyat a Szovjetunióknak, de 1992-ben kompenzálták Észtországot. Meghatározó jelentőségű volt továbbá a stabil költségvetési politika is. Az alkotmány előírása szerint az éves költségvetés nem zárulhat hiánnyal. Általában sikerült is egyensúlyban tartani a költségvetést, az esetleges maradványt pedig rosszabb időkre tették félre, és az oktatás fejlesztésére fordították.

1994-től indult ismét fejlődésnek a gazdaság. Két évvel később megnyitotta kapuit a részvénytőzsde is. Svédországból és Finnországból érkezett a legtöbb beruházás, ezekkel az országokkal alakult ki a legaktívabb kereskedelmi kapcsolat is, és lassanként már a bankszektort is ők uralták. A gazdasági környezet egyre stabilabbá vált. Végrehajtották a tulajdoni reformot (ezen belül a privatizációt) is, új vállalatokat alapítottak, és az infrastruktúra magánosítása egészen a 21. század elejéig tartott. Kimagaslóan nőtt a szolgáltatóipar jelentősége, a korábbi nagyvállalatokat közép- és kisvállalatok váltották fel. Kezdetben elsősorban fa- és fűrészárut, illetve gépeket és berendezéseket exportáltak Nyugatra. Észtor-

szágban egyébként számos vállalkozó számára sokáig a fa eladása jelentette a tőkéhez jutás elsődleges forrását, nem pl. az *olajszőkítés*. Oroszországba elsősorban halat és tejipari termékeket szállítottak, amit azonban megnehezítettek az orosz részről – politikai okokból – megemelt vámok. Sokkal jelentősebb bevétel származott azonban az észti vasútvonalakon és kikötőkből Nyugatra szállított kőolajból és olajipari termékekből, ami azonban az idő előrehaladtával – és az oroszországi infrastruktúra fejlődésével – fokozatosan csökkent.

Az 1998-as oroszországi pénzügyi válság következményei begyűrűztek ugyan Észtországba, de 2000-ben ismét hosszabb ideig tartó komolyabb fejlődés kezdődött (a GDP 5-10 százalékos éves növekedésével), ami nemcsak az export látványos erősödésével, de a közhangulat érezhető javulásával és optimistábbá válásával járt együtt. Ezt támogatta 2004-ben az EU-hoz történt csatlakozás, az onnan származó források felhasználása és a beruházások gyarapodása is. 1995–2008 között az észtsországi GDP a 3,6-szorosára nőtt. Erősödött a belső fogyasztás is, melynek nagy részét azonban hitelből fedezték.

A 2008-as pénzügyi világválság a következő évben a GDP 14%-os csökkenését hozta magával, növekedett a munkanélküliség (4-ről 19%-ra). Emelték az adókat, csökkentették a fizetéseket, felhasználták az EU-s alapok támogatását és a költségvetési maradványokat, így nemsokára sikerült úrrá lenni a nehézségeken, nem kellett újabb kölcsönöket felvenni. Ezek mértéke egyébként Európában a legkisebbek közé tartozik, nem haladja meg az éves GDP 10 százalékát. Emellett sikerült látványosan visszaszorítani a korrupciót, versenyképes adópolitikát kialakítani, valamint átláthatóvá és jóval hatékonyabbá tenni a közigazgatást és az állami szolgáltatásokat. A demokratikus intézményrendszer mellett a sajtó és az internet szabadsága is a legelsőek közé tartozik a világban.

A gazdaságpolitikai irányvonal folytonosságának megőrzése mellett kezdettől fogva politikai konszenzus kísérte az infokommunikációs szektor fokozott fejlesztését és az oktatás prioritásként történő kezelését is. Észtország ásványkincsekben nem mondható gazdagnak, de iskolázottság terén hagyományosan jól állt, ezért kísérte kezdettől fogva nagy figyelem az információtechnológiában rejlő lehetőségeket, mivel kitörési pontot jelenthetett a lakosság számára.

A digitális társadalom kiépítése 2000-ben a mobilparkolással és a népszerű nyilvántartással kezdődött, majd 2002-től már egyetlen (chip)kártya szolgált a 15 év felettiek azonosítására, egyesítve a személyi igazolványt, a lakcímkártyát, az útlevelet, a tb- és adókártyát. Ugyanezt lehetett felhasználni a digitális aláírásokhoz és a banki ügyintézéshez is. Ezután jött az elektronikus földnyilvántartás és buszjegy, 2005-től pedig már a választásokon is lehet elektronikusan szavazni. Az utóbbi időben a szavazatok kb. 30 százalékát adják le így. Néhány évvel később pedig már az egészségügy információtechnológiai fejlesztésére került a sor, ami egyharmadával rövidítette meg a kórházi sorokat. Napjainkban a receptek 99 százalékát már elektronikusan adják ki. Átértelmeződött és láthatatlanná vált a közigazgatás, mely már nem használ papírt. Állítólag a házasságkötésen és a házneladáson kívül az állami szolgáltatások 99 százaléka online elintézhető. Az adóbevallás három perc alatt elkészíthető, az adófizetés 98 százaléka is ilyen formában történik, és már 20 perc sem kell egy új vállalat megalapításához. Világszerte nagy feltűnést keltett 2014-ben a digitális tartózkodási engedély lehetőségének bevezetése külföldi állampolgárok számára, ami odaköltözés nélkül teszi lehetővé az észtsországi ügyintézését, új vállalatok alapítását. Azóta már sokan éltek a lehetőséggel, közel ezer új vállalat jött létre sok új észtsországi mun-

kahelyet teremtve és növelve az adóbevételeket. Nem véletlen tehát, hogy az észtországi GDP közel 7 százalékát már az infokommunikációs szektor adja, és az eredmények az oktatásban is megmutatkoztak.

Az észtországi fiatalok egyre jobban szerepelnek a Pisa-tesztek megoldásában nemcsak európai, de világviszonylatban is. 2006 óta ez folyamatosan javuló tendenciát mutat, és jó fényt vet az észtországi oktatás színvonalára. Hogyan sikerült rövid idő alatt és viszonylag alacsony ráfordítással egy ennyire jól működő oktatási rendszert kiépíteni? A politikai mellett itt valószínűleg a széles körű szakmai konszenzust is ki kell emelni, mely lehetővé tette, hogy hosszú távú közoktatás-fejlesztési stratégiát dolgozzanak ki, amelyben igyekeztek összehangolni a társadalmi és a munkaerőpiaci igényeket, méltányossá és mégis hatékonyra tenni az iskolák munkáját. A függetlenség helyreállítását követően átalakították a tanárképzést, és az oktatásra fordított kiadások nem csökkentek, hanem nőttek, és az elmúlt öt évben 40%-al emelkedtek a pedagógusfizetések is. Az iskolák és a tanárok viszonylag széles körű autonómiával rendelkeznek. Kezdetől fogva nagy hangsúlyt fektettek az angol nyelv hatékony elsajátítására. Egyenlőségen alapul az iskolarendszer, az eltérő képességű és különböző társadalmi helyzetű gyerekeket nem különítik el egymástól, nem alakult ki szakadék az oktatási intézmények között. Nem hagyják, hogy a gyengébben teljesítők lemaradjanak. Természetesen az infokommunikációs eredmények is hozzájárulnak a sikerhez. Szakmai képzéseket tartanak a pedagógusoknak, és kezdetől fogva bevonják az internetet az oktatásba, a tanulók már az általános iskola elejétől megismerkednek alapvető programozási ismeretekkel.

Észtország egyértelműen a nyugati kultúra részévé vált annak ellenére, hogy a 18. század elején Oroszországhoz csatolták. A függetlenség helyreállítását követően rendezni kellett a korábbi fél évszázadban beköltözött nem észtek helyzetét, és modernizálni kellett az országot ahhoz, hogy az életszínvonal javulása mellett bizonyíthatassák azt is, hogy a kis államok számára is van hely a nap alatt. Szerencsés esetben Észtország ismét gazdasági és kulturális közvetítő szerepet tölthet be Nyugat és Kelet között. A geopolitikai elhelyezkedésben azonban továbbra is sok veszély rejlik, ezért konszenzusos politikával igyekeznek olyan hatékony államot és demokratikus politikai légkört kiépíteni Észtországban, mely csökkentheti a mindenkori kockázatok mértékét.

■ BIBLIOGRÁFIA

- Bereczki András: *Az észti állam és az orosz kisebbség*. Limes 2011. 3. 55–70.
 Bereczki András – Bereczki Urmas: *A nemzetiségi kérdéstől az önrendelkezésig*. In: *Észtország a fordulat előtt*. Folia Estonica T. 1. BDTF. Szombathely, 1992. 101–113.
 Csekey István: *Az Észt Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete*. Magyar Kisebbség 1926. 4. 120–132.
 Csekey István: *Észtország állammá alakulásának története és államrendje*. Klny. a Kecskeméten működő egyetemес ref. jogakadémia százéves fennállása alkalmából kiadott „Emlékkönyv”-ből. Hírlapkiadó és Nyomda, Kecskemét, 1932.
 Eesti Vabariik. Maa. Rahvas. Kultuur. TEA Kirjastus, Tallinn, 2013.
 Hutter Marianna: *Nemzethalál helyett oktatási csoda*. Magyar Nemzet 2017. 03. 06.
 Jávorszky Béla: *Néhány gondolat az észtországi és lettországi oroszokról*. Gereben Ágnes tanulmányára reagálva. Pro Minoritate 1997. 2. 82–85.
 Lagzi Gábor: *Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettorságban és Litvániában a rendszer-váltást követő időszakban*. EÖKIK, Bp., 2008.

PUSZTAY JÁNOS

BOROSTYÁNKŐ-MOZAIK

1991 után megszűnt az orosz asszimilációs veszély, megjelent azonban egy másik, az angol nyelv térhódítása, amelynek, nem biztos, hogy tudatában vannak.

Egy gondolat csírája

■ 1988–1991 között Pécssett, az akkori Janus Pannonius Tudományegyetemen voltam alapító tanszékvezető, s a tanszék programjának kialakításakor a Baltikum kutatásának, megismertetésének jelentős részt szántam, a rektorhelyetttel az Orosz Tanszék már meglévő rigai kapcsolatának megújítása, illetve az én tanszékem leendő észti kapcsolatainak kialakítása miatt 1990 januárjában elutaztunk Rigába, majd onnan Tallinnba és Tartuba. Lettország és Észtország akkor még a Szovjetunió tagköztársasága volt. Ez volt az első baltikumi utam – őszintén szólva elég kései út, de én addig mezei finnugor nyelvészként elsősorban Szibériával foglalkoztam, tanszékvezetőként azonban, úgy véltem, szélesebb profilú programot kellett képviselnem. A Szovjetuniót – már csak a finnugor népek miatt is – elég jól ismertem, azt is tudtam, hogy a Baltikum más, mint a birodalom többi része, mégsem tudtam elválasztani a részt az egésztől. Aztán a helyszínen egy csapásra minden megváltozott. Amikor azokon a ködös, nyirkos januári napokon Riga Hanza-stílusú óvárosában, szecessziós belvárosában jártunk, az épületek kopott-foszlott külseje ellenére éreztem, Riga nem a bizánci utódbirodalom része. (Ugyanez az érzés fogott el néhány nappal később Tallinnban is.) Egyébként lengyel építőmunkások már restaurálták, tatarozták az ó- és belváros épületeit. Egyik este a domban, ahol 1764–1769 között a magyar nyelv sorsát oly

pesszimiztán megítélő Johann Gottfried Herder is szolgált lelkészként, Bach-oronaversenyre voltunk hivatalosak. Hétköznap volt, a dóm mégis megtelt ízlésesen öltözött hallgatósággal. Ez volt az a pillanat, amikor a magam laikus módján – nem lévén történész – megfogalmaztam: a nyugati európai kultúrkör keleti határa ott húzódik, ahol a nyugati kereszténység keleti határa van. Ezt a gondolatot később, némi szakirodalmi tájékozódás után, megerősítve láttam.

Amikor a közép a periférián van

■ Leegyszerűsítve a képletet, két nagy régiót – egy nyugat-európai és egy bizánci hagyományú kelet-európai – kell megkülönböztetni, történelemfejlődési, gazdasági, kulturális és mindenekelőtt vallási alapon. A két nagy régió között húzódik egy övezet, amely kulturális és vallási szempontból, elsődleges kapcsolatai alapján a Nyugathoz tartozik, ám – például gazdaságfejlődési és talán néhány más szempontból a Kelettől sem áll távol. A térség megítélésének bizonytalanságát jelzi a megnevezés tarkasága is. A térség határainak meghúzóása is attól függ, milyen szempontból közelítünk hozzá. Itt és most csak annyit, hogy a hol Közép-Európának, hol Kelet-Közép-Európának, hol Köztes-Európának vagy Középső-Európának nevezett – minden felfogás szerint más és más összetételű övezetnek – van közös magja, s ez határozza meg az én pragmatikus Közép-Európa-felfogásomat is. Ez a felfogás eltér a Kárpát-medence mint Közép-Európa magyar értelmezéstől, eltér az osztrák Habsburg-monarchia-centrikus magyarázattól, s legközelebb ahhoz a német nézethez áll, amely szerint Közép-Európa az a tágabb régió, amelyben a németiség kultúrateremtő képessége, hatalmi-politikai-gazdasági és nyelvi befolyása érvényesült. Így egy olyan övezetet sikerült meghatározni, amelyik – a borostyánkőút-hálózat egyik ága mentén – Észak-Itáliától a Baltikumig húzódik, magában foglalva elsősorban Szlovéniát, Horvátországot, Magyarországot, Szlovákiát, Csehországot, Lengyelországot és a három balti államot: Litvániát, Lettországot és Észtországot. Nyelvi-nyelvészeti szempontból az övezet nyelveiben – talán a lengyel és a litván kivételével – rendkívül erős a német hatás, ami a leglátványosabban – de nem csak – a szókészletben jelentkezik, s nem csupán jövevényszavak átvételében, hanem a német alapú tükörfordításokban is. Az eredendően purista német nyelv hatása tükröződik abban is, hogy az övezet nyelvei a szakszókincset nem jövevényszavak révén gazdagítják, hanem törekszenek – gyakran német alapú kifejezések tükörfordításával – anyanyelvi lehetőségekkel gyarapítani.

Ennek a felfogásnak megfelelően alakítottam ki egy oktatási-kutatási programot.

A nagymedve is szereti a balti mézet

■ Hátborzongató élményem, amikor a fentebb említett 1990. januári baltikumi utamon Tallinnban szállodai szobámban néztem az esti híradót, Gorbacsov a vilniuszi tévétoronynál szervezett tüntetés résztvevőit kemény hangon felszólította a tüntetés befejezésére, máskülönben a Vörös Hadsereget veti be ellenük. Aztán jó másfél év múlva – éppen a Gorbacsov elleni puccs zűrzavarát kihasználva – egy politikailag és gazdaságilag egyaránt jól előkészített függetlenedési folyamat megkoronázásaként a három balti állam egyszerre jelentette be kiválását a Szovjetunióból, megásva ezzel annak sírját. (Észtország függetlenségét számos állam azonnal elismerte, elsőként Izland – s azóta az észt külügyminiszté-

rium előtti teret Izland térnek nevezik. Magyarország részéről az elismerés csak néhány napot váratott magára.)

Oroszország – nehezen viselve el, hogy épp legkisebb, fekvésüknél fogva stratégiaileg fontos egykori tagállamai törtek borsot az orra alá – folyamatosan fenntartja a fenyegetettség érzését a balti államokban. Olyan hivatalos és nem hivatalos kijelentésekre gondolok, amelyek szerint mindazok a területek, amelyek egykor a cári Oroszországhoz, majd a Szovjetunióhoz tartoztak, Oroszország területei, de legalábbis az orosz érdekszférához tartozó területek.

Az eddigi legdurvább beavatkozás 2007 májusában történt. Az esemény egyszermind a kiberháború alighanem első európai eseménye, ami ráadásul egy EU- és NATO-tagállam ellen irányult. Történt pedig, hogy az észti kormány eltávolította Tallinn központjából az ismeretlen katona – a népnyelvben csak bronzkatonaként emlegetett – szobrát, mindazonáltal katonai tiszteletadás mellett kivive azt a katonai temetőbe. A szobor környéke volt az észti oroszok kedvelt felvonulási, gyülekezési helye. Erre Moszkva több lépéssel reagált. Megszállták a moszkvai észti nagykövetség környékét, megakadályozva a követség munkáját, a munkatársak mozgását. Kiberháborút indítottak Észtország ellen, megbénítva az informatikailag magas szintű és így az informatikai eszközöknek kiszolgáltatott ország működését. Az észti informatikusok elhárították a veszélyt, s azóta ők felelnek az EU-ban a kiberveszély elhárításért. Oroszország természetesen tagadta, hogy bármi köze lehet az eseményekhez, ám azóta egyértelműen kiderült az orosz részvétel. A legelgondolkodtatóbb az egészben, hogy tudomásom szerint sem az EU, sem a NATO nem reagált az egyik tagállamát ért külső támadásra.

Gyomorféltő előítélet

■ 1990 szeptemberében közel egy hónapot töltöttem Tartuban. Ott döbentem rá, hogy hiányzanak az észti nyelv tanulásához alapvetően szükséges szótárak. Hazatérve meg is kezdtem az első észti–magyar kisszótár összeállítását.

Tartui utam a mély gazdasági válságába süllyedt szovjet idősakra esett. Élelmiszerjegyekkel lehetett vásárolni a szerény választékból. Külföldi lévén ilyenekhez csak úgy juthattam, hogy a tanszéki kollégák lemondtak javamra néhány élelmiszerjegyükről. 1991 augusztusa – a függetlenség kikiáltása – után elterjedtek a külföldi áruházláncok. Egy-két évre volt szükség ahhoz, hogy a kínálat és a kereslet összhangba kerüljön. A kilencvenes évek közepétől már semmilyen különbség nem volt tapasztalható az ellátásban Észtország és Magyarország között. Hogy az előítéletek mennyire erősek tudnak lenni, jól mutatja: amikor a kilencvenes évek végén diákjainknak – az észti és a lett lektor közreműködésével – kéthetes baltikumi tanulmányi kirándulást szerveztünk, az aggódó szülők szákszám hozták a buszhoz az alapvető élelmiszereket, nehogy csemetéjük éhen vessen ott a nyomorúságban.

Közép-Európa – a terra incognita

■ Mélységesen fel vagyunk háborodva, ha összetévesztik Budapestet Bukaresttel. Nem tudom, hányan kapták fel a fejüket néhány évvel ezelőtt, amikor az egyik magyarországi – nem bulvár! – napilapban megjelent a hír, hogy „Észtország fővárosában, Litvániában...”

Meg kell ismernünk egymást – a magunk és Európa érdekében. Erre tettem javaslatot – egyelőre eredménytelenül – arra, hogy a felsőoktatásban meg kell kezdeni a térséggel foglalkozó szakemberek képzését, a szélesebb érdeklődő közönségnek pedig egy nyomtatott és/vagy elektronikus könyvtár kiadását.

A felsőoktatásban olyan Közép-Európa-tanulmányok programot képelek el, amelynek keretében a hallgatók megismerkednek a térség történelmével, kultúrájával, gazdasági helyzetével, politikájával, diplomáciájával általában, és a térségen belül kiválasztott országot illetően konkrétan, beleértve az adott nyelv elsajátítását is. Lehet, hogy sokan – az angol nyelv közvetítő szerepe miatt – egy kis nyelv elsajátítását feleslegesnek tartják (ne feledjük, hogy a térségben a lengyel kivételével nyelvészociológiailag minden más nyelv kis nyelvnek minősül – a három balti állam nyelveinek beszélői nem érik el London lakosságának létszámát), ám a nyelvek védelme, megtartása már csak az identitással összefüggésben is elemi kötelesség. A gyilkos nyelv(ek) (*killer languages*) – ilyen világ-méreteken az angol, többnyelvű államokban a többség nyelve – terjedése, illetve erőszakos terjesztése miatt egyre több nyelv kerül veszélybe. Ehhez a folyamathoz sajnálatos módon az EU is hozzájárul – minden ellenkező szándékú és irányultságú törekvése és dokumentuma ellenére. Már magával avval a gyakorlattal is, hogy – amennyiben nem eleve a 3–4 munkanyelvet használják, hanem lehetővé teszik a nem munkanyelv státusú államnyelvek használatát – relényelveken keresztül születnek meg a fordítások, nem pedig valamennyi nyelvről valamennyi nyelvre. Ez az eljárás teljesen felesleges, hiszen egy adott nyelvről például az angolra, ebből pedig egy harmadik nyelvre történő szinkron fordítással a legprofibb fordítók esetében is legalább a fele elvész a mondanivalónak. Így – például az Európa Parlamentben – a képviselők többnyire csak a 3-4 relényelv valamelyikét használják. A nem munkanyelvként használatos anyanyelv kiszorul a politikai élet egy látványos területéről, jelentős presztízsveszteséget elszenvedve. A jelenlegi helyzetben a relényelvek alkalmazása nélküli fordítás nem valósítható meg, mivel nem állnak rendelkezésre olyan tolmácsok, fordítók, akik például anyanyelvük és az angol mellett görögül, portugálul, dánul, lettül, litvánul stb. tudnának rendkívül magas szinten. Akadály lehet természetesen az anyagi-technikai eszközök hiánya is. Kérdés azonban, a nyelvek védelme nem ér-e, érdemel-e meg némi anyagi ráfordítást.

A szélesebb közönség számára egységes szerkezetű és kivitelezésű kismonográfia-sorozatot képelek el a térség valamennyi országának irodalmáról, történelméről, művészetéről, valamint egy kislexikont – lefordítva a térség valamennyi nyelvére (és Európa nyugati fele meg a világ többi része számára angolra). Emellett gyakorlati nyelvkönyvekre (a Langenscheidt-sorozat mintájára) valamennyi nyelvi vonatkozásban és 8-10 ezer szócikkess kiegészítőt.

A csíra szárba szökkenése

■ Az egykori szombathelyi Uralisztikai Tanszék lehetőségeihez mérten kivette a részét a program megvalósításából.

Az országban csak itt dolgozott lett lektor, ma már – a tanszék megszűntével egy sincs. Az észtl nyelv képviselője jobban meg volt (és van) oldva: Budapesten, Debrecenben és Szegeden dolgozik ma is lektor, és volt Szombathelyen is. Lektoraink bevonásával elkészült az észtl–magyar, magyar–észtl, lett–magyar (kis)szótár, társalgási szótár (a Lexica Savariensia sorozatban), leíró monográfia

készült az észti és a lett nyelvről (a *Folia Estonica*, illetve a *Folia Baltica* sorozatban) – mindegyik első a maga nemében.

A tanszék kétnyelvű irodalmi sorozatában (*Minoritates mundi – Literatura*) – az oroszországi finnugor népek irodalma, népköltészete mellett – főként észti és finn, kisebb mértékben lett szépirodalmat és népköltészetet adtunk ki, de jelentek meg például Észtországot különböző szempontból bemutató köteteink is (a *Folia Estonica* sorozatban).

A hEUréka sorozatban Észti-, Finn és Lettországgal kapcsolatos, főleg kisebb munkák jelentek meg, például az észti vagy a lett nyelvstratégia (amelyek mintául szolgálhatnának egy magyar nyelvstratégia megalkotásához is), de kiadtunk válogatást a legendás, egykori észti elnök, Lennart Meri beszédeiből, valamint a legutóbbi észti elnök, Toomas Hendrik Ilves tanulmányaiból is. Mindkettőt tudom ajánlani aktív (kül)politikusok és politológusok figyelmébe.

Lektoraink kidolgozták és egy féléven át ki is próbálták az észti, illetve a lett nyelv tanításának internet- és videokonferencia kombinálásával megvalósítható programját A1 és A2 szinten. Ezzel megteremtődött e két nyelv csoportos távoktatásának lehetősége, mintául szolgálva más nyelvek hasonló jellegű képzéséhez.

Mindez csupán minta akart volna lenni egy nagy nemzetközi projekthez... Valószínűleg örült ötlet, ha nem sikerült hozzá támogatókat találni.

Hasonlóan örült gondolat volt még az 1980-as évek végén, amikor a várható politikai változások előszeleként Magyarország próbálta kitégítani mozgásterét. Ilyen kísérlet volt az Alpok–Adria-régió létrehozása. Ennek keretében merült egy Közép-európai Egyetem létrehozásának gondolata, amelyet Ausztria, Magyarország, Olaszország – és Jugoszlávia képviselőiben – Szlovénia hozott volna létre. Magyarországot az akkori Janus Pannonius Tudományegyetem képviselte volna. Két változatot vetett föl az e célra létrehozott munkacsoport: mind a négy ország kijelöli azt az egyetemet, amelyik részt vesz a programban, s a hallgatók meg professzoraik félévenként vándoroltak volna egyetemről egyetemre; a másik megoldás az lett volna, hogy a négy ország valamelyikének egyeteme volna kikiáltva Közép-európai Egyetemmé, amelynek munkájába a másik három ország kiválasztott egyeteme is bekapcsolódott volna. Én nem voltam a munkacsoport tagja, de informális beszélgetésben az akkori Oktatási Minisztériumban megkérdezték véleményemet az elképzelésekről, és kérték javaslatomat. Egyik javaslatot sem tartottam jónak. Az egyiket azért nem, mert a vándorlás és megszervezése kimerítette volna az egyetemeket, a hallgatókat és professzoraikat. A másikat meg azért nem, mert ha egy országba telepítik a közös egyetemet, a másik három partner előbb-utóbb elveszíti érdeklődését és érdekelttségét az ügyben. Amikor az én javaslatomat kérték, odaléptünk egy térképhez, s megmutattam, hogy a négy ország közül három két variációban találkozik egymással: a magyar részvételű csoportban Ausztria, Szlovénia és Magyarország. Mégpedig az ország egyik legszebb helyén, Szentgotthárd alatt, az Őrség peremén. Azt mondtam, ott kellene felépíteni – zöldmezős beruházásként – a közös egyetemi campust, felségterületet biztosítva Olaszországnak. A campus szimbolikus központja a három ország határának találkozási pontja. (Ezt a helyszínt egyébként felhasználták a népek találkozásának több mint szimbolikus alkalmára, még a soproni határnyitó pikniket megelőzően.) Infrastrukturálisan a hely és a helyzet nem kedvezőtlen, hiszen onnan néhány kilométerre már épült az Opel Szentgotthárdon, amely

nek szüksége lesz útra, egyéb infrastruktúrára, a leendő egyetemet pedig ahhoz az infrastruktúrához, úthálózathoz kell csatlakoztatni. A javaslat megfogalmazásakor még állt a vasfüggöny...

Kettészelt városok

■ Habent sua fata... – nemcsak a könyvek, hanem a városok is. A politika „jó, de inkább rosszvoltából” városokat is kettészakíthatnak. Elég csak Komáromra gondolni, ahol legalább a Duna szolgálja természetes határként a politikai szándékot, vagy Sátoraljaújhelyre, ahol nincs természetes határ, viszont a győzteseknek szükségük volt a magyar vasúti hálózatra. Ma átkelni ezeken a határokon észrevétlenül lehet, de Schengen előtt, főként a szocialista időben még megközelíteni is alig. Hasonló sors érte a lett–észti határon elterülő Valka/Valga városát (az első név a lett, a második az észti elnevezés). 1286-ban a rigai érsek – a Kardtestvérek és a dorpat (tartui) püspökség közti határvitákat lezárandó a Pedell partak mentén húzta meg a határvonalat, amelyet az 1918-ban függetlenné vált Észtország és Lettország közti határvita megoldásaként is szentesítettek.

Az 1226-ban a rigai püspök által alapított városnak magyar vonatkozásai is vannak. A településnek 1584. június 11-én Báthori István adott városi kiváltságokat, a kardot tartó kezét ábrázoló címet is ő adományozta a városnak. A másik vonatkozás szomorúbb eseményhez kapcsolódik: 1944–1949 között szovjet hadifogolytábor volt a város észtországi felében, ahol 54 magyar katonát, zömükben tiszteket tartottak fogva, közülük 27-en itt vannak eltemetve. A német hadisírgondozó iroda jóvoltából német, magyar és észti nyelvű felirat emlékezik az áldozatokra.

Az 1990-es évek közepétől egy-másfél évtizedig évi rendszerességgel utaztam autóval a Baltikumba. Talán az első utam alkalmával Tartuban volt dolgom, s ehhez nem a Via Balticán mentem Tallinn felé, hanem Rigától Valka felé kellett fordulnom. Már késő este volt, amikor megérkeztem a lett–észti határra, Valka városába, ahol – mivel útjelző táblák még ugyancsak gyéren álltak az út szélén, s ha igen, a településnevek vagy akár Észtország neve is csak lettül voltak megadva – nagy nehezen eljutottam az átkelőállomásig. Ahol azután kiderült, hogy ott csak lettek és észtek léphetnek át, a harmadik országbelieknek a város határában lévő határátkelőt kell választaniuk. Amit még nehezebben tudtunk a sötétben megtalálni, de végül is sikerült.

Nyelvvédelem

■ 1999 nyarán a lett–észti határon átkelve, az értelmetlenül hosszú várakozás miatt ingerülten, az üres országúttól fellelkesülten némileg gyorsabban hajtottam a kelletnél, s a határtól mintegy két kilométerre el is kaptak. Odajön hozzám az egyik rendőr, én igyekeztem barátságos lenni, s udvariasan észtil szólni-tottam meg, mire ő rendkívül ellenszenves hangszíval oroszul kérdezte, *értünk-e oroszul* (a szerv tipikus többszám-használatával). *Értünk*, válaszoltam.

Észtországban a szovjet megszállás fél évszázada alatt a vezénylési nyelv – a katonaságnál, a rendőrségnél, a közlekedésben és a postán – az orosz volt. (Abban az időben a lakosságnak mintegy egyharmada volt orosz, mára ez az arány csökkent.) Az oktatásban, a kultúra területén s részben a tudományban is használható volt az észti nyelv, s azt nem csupán használták, hanem tudatosan fej-

lesztették is. Nagyon sok terminológiai szótár készült a szovjet időszakban, hogy a nyelvet alkalmassá tegyék az élet minden területén való használatra. Így védekeztek a nyelvi asszimiláció ellen.

A függetlenség újbóli elnyerése után kidolgozták a példaértékű nyelvstratégiát, elfogadták a nyelvtörvényt. Az első észtl nyelvstratégiát mi adtuk ki Szombathelyen, a másodikat, kommentárokkal ellátva, *Kis nyelv, nagy stratégia: az észtl nyelvpolitikai modell* címmel Pomozi Péter.

1991 után megszűnt az orosz asszimilációs veszély, megjelent azonban egy másik, az angol nyelv térhódítása, amelynek, nem biztos, hogy tudatában vannak. A közép-európai térségben az észtlk tudnak legnagyobb arányban angolul, s csak bízni tudok abban, hogy a nagy nyelvi és kulturális nyitottság nem fogja veszélyeztetni az észtl nyelv jövőjét. A veszélyhelyzetet a kis lélekszám – Észtlországban egymillió észtl él – csak erősíti.

A kultúra ereje

■ Csak két területet emelek ki észtl és lett példák alapján annak igazolására, hogy a kultúra milyen nagy szerepet játszik a Baltikumban – az iskolázottságot és a könyvkiadást.

Észtlországban 1630-ban törvényt fogadnak el, miszerint minden egyházközségben kell iskolának lennie. 1632-ben megalapítják Tartuban az egyetemet (vö. a Pázmány alapította nagyszombati egyetem dátumával: 1635). Az egyetem alapját a Báthory létesítette líceum képezte. 1684–1688 tanítóképző szeminárium működött, hogy a népiskolákat el lehessen látni tanítókkal. 1728-ban elrendelik, hogy írástudatlanok nem házasodhatnak. 1739-ben bevezetik a kötelező iskolalátogatást a 7–12 éves korú gyermekek számára. 1896-ban a luteránus Észtlországban az írástudók aránya 92% volt, az észtl etnikumú, ortodox vallású szetuk körében 7%.

Lettországban a lengyel–svéd háborút (1600–1629) követően, „a régi szép svéd időkben” iskolákat alapítanak. A rigai és a vidzemei iskolákban már a 17. század végén évente 800–1000 olvasni tudót képeztek ki. Az olvasni tudók aránya a vidzemei és kurzemei parasztság körében a 18. és 19. század fordulóján elérte az 50 százalékot. Lutheránus területeken jellemző volt az egyházi irodalom terjesztése és a paraszti iskolák számának növekedése. Ennek köszönhetően a 18. században Lettország több területén az írni-olvasni tudók aránya 80% körül mozgott.

Ami a könyvkiadást és a sajtót illeti, Észtlországban 1631–1710 között legalább 45 könyvet adtak ki. Az 1720-as évektől olcsón és nagy példányszámban jelentek meg észtl nyelvű kalendáriumok, amelyeknek előfizetői jelentős mértékben a parasztlk voltak.

Lettországban a lett nyelvű könyvek tömegkiadványokká váltak. A 18. század közepén Nyugat-Európában a könyvek átlagos példányszáma 2500–3000 volt, a lett nyelvű, a parasztlknak, vagyis széles tömegeknek szánt könyvek esetében ez a szám 5000–6000, miközben a lakosság lélekszáma töredéke volt a nyugati államokénak.

Talán nem tévedek, ha azt mondom, a magaskultúra több évszázados hagyományának is köszönhető, hogy a balti államok – kihasználva bizonyos regionális és világpolitikai körülményeket – csekély véráldozattal, békés úton érték el, hogy újra függetlenné válhassanak.

■ „130 évvel ezelőtt gyűltünk össze első alkalommal a tartui általános dalosünnepen. De már korábban is össze-összegyűltünk. Évszázadokon át. Daloltunk a hétköznapi kalákáin és az ünnepek hintaterein, minden faluban, minden egyházközségben. De Tartuban énekeltük az egyházközségeket Észtországgá és a föld népét [*maarahvas* 'a föld népe' volt az észtek önelnevezése a múlt századig – *Py]* észt néppé. Tartuban szent dallá daloltuk még az Észt Köztársaság megszületése előtt az észt himnuszt. És ma, 130 esztendővel később, elmondhatjuk: az általános dalosünnep után csak idő kérdése volt, hogy az észtek mikor egyesítik megyéiket, egyházközségeiket önálló észt állammá. A dalosünnep szilárd láncza a legsúlyosabb időszakokban is szemünk előtt tartotta az észt történelem legfenségesebb gondolatát: a független észt állam eszméjét. A világ máig az éneklő forradalomról ismer bennünket, olyan népként, amelyik a dalkultúrában látta a szabadsághoz vezető utat, és amely ma a szabadságban látja az alkotás-hoz vezető utat.

A dalok nem mérhetőek sem arannyal, sem ezüsttel, sem pedig pénzzel.

A dal mozgásba hozza a kerekeket.”

Lennart Meri, észt államfő ünnepi beszédét idéztem, amely 1999-ben a jubileumi dalosünnepen hangzott el több mint kétszáz ezer ember előtt (gondoljuk meg, hogy Észtország észt nyelvű lakosságának lélekszáma egymillió körül van), amelyben a dalnak általában a kultúrának az ország függetlenségi mozgalmában betöltött szerepét méltatja. Nem véletlenül. Már az 1869-es első észt, egyébként német mintára rendezett dalosünnepet is a nemzeti ébredés mozgalma hívta életre. (Lettországból egyébként 1873-tól rendezik meg a dalosünnepet.) A dalosünnep hagyománya sorsfordító időszakokban jelentős, de mindig békés politikai tényezővé vált.

Életem egyik legnagyobb élménye volt az említett 1999-es dalosünnep. 846 együttes 24 ezer tagja szerepelt kétszáz ezer közönség előtt. A dalosünnep helyszíne, a *Lauluväljak* ('a dal tere') Tallinn központjától néhány kilométerre, a tengerpart és az egykori magyar nagykövetség közelében található. A mintegy 200 ezer ember befogadására alkalmas térség sík részén, háttal a tengernek egy hatalmas, kagyló alakú építmény áll. Ebben a mintegy 25 000 főt befogadni képes kagylóban foglalnak helyet a kórusok. A kagyló mellett egy magas oszlop, melynek csúcsán meggyújtják a dalosünnep lángját. A lángot Tartuból, az első dalosünnepet rendező egyetemi városból hozzák. A kagyló előtt néhány ezer látogató számára szektorokra bontott nézőtér van kialakítva. Emögött egészen föl a dombtetőig zöld nézőtér húzódik, a közönség a gyepen foglal helyet. A panoráma lélegzetelállító. A kagyló mögött balra a tallinni óváros sziluettje, szemben a tenger, s a képbe időről időre beúszik egy-egy hajó. A vízen a lenyugvó nap aranyhídja. A füves részen ülök, gyönyörködöm a tájban, élvezem az ünnep hangulatát. Az első napon a műsor este 8 órakor kezdődött a hivatalos megnyitással! Felhangzik az észt himnuszt (melynek dallama megegyezik a finn himnuszéval), ezt a kórusok, a közönség, az államelnök és a miniszterelnök együtt éneklék. (A kagyló két oldalán hatalmas képernyőkön mutatják Észtország legmagasabb közbizalmi méltóságait.) A néprajzoként hazánkban már korábbról is jól ismert Lennart Meri észt államfő nyitja meg a 23. dalosünnepet. Az első este programján komolyzenei műsor állt, észt és nemzetközi kórusművek (például részlet Orff *Carmina buranajából*, Händel *Messiasából* a *Halleluja*) csendültek

fel. Verdi *Nabuccójából* a *Rabszolgák kórusát* tapsvihar fogadta (tudniillik a szovjet korszakban ezt a művet a dalosünnepeken nem énekelhették). Raimund Kuli *Hazám* című, Veske versére írt alkotását a kórusokkal együtt a közönség is énekelte, s újrázni kellett. Az est utolsó számaként előadott *Kungla népe* című műve (az *Uka és Vanemuine* c. dalmű egy részlete) már igazi népvannepély: a közönség megint csak együtt énekel a kórusokkal.

A dalosünnep második napján a műsor délután kezdődött. A rendezvényen minden korosztály, a kórusok minden válfaja helyet kap. A műsor felépítése bevált szabályt követ: a zárószámok jelentik az eszmei és hangulati tetőfokot. A kórusváltások alatt bejátszások korábbi dalosünnepéről. Nemezszer látszott, a szovjet időszak alatt könnyes meghatottsággal énekeltek a kórusok. A műsor utolsó blokkjában már több mint húszezer gyermek és felnőtt énekelte az észti zenekultúra nemzeti tudatot erősítő dalait. A teljes kar által előadott záróblokk előtt bevették a kagylóba Észtország dalos társaságainak, kórusainak zászlait, hogy majd a műsor után élőképet alkothassanak velük. A záróblokk maga volt a nemzeti örömvannep. A néhány éve fiatalon elhunyt Peep Sarapiknak Juhart Liiv 1905-ben írt versére (*Tä lendab mesipuu poole*, Képes Géza fordításában: *A kaptár felé repül*) írt kórusművét hatalmas ováció fogadta. Amikor a szám elhangzása után a karmester lement a színpadról, a hatalmas kórus a refrént magától megismételte, majd a karmesternek is vissza kellett jönnie, s az egész művet újra előadták. A koncert záró száma, Gustav Ernesaksnak Lydia Koidula versére írt kórusműve (*Mu isamaa on minu arm*) a szovjet időben, amikor az észti himnusz be volt tiltva, a nem hivatalos észti himnusszá vált. Elhangzása előtt a fiatal kultuszminiszter-asszony, Signe Kivi mondott rövid, patetikus hangvétellű beszédet. A beszéd alatt az akkor már jó húszezres egyesített kar zümmögő kórusként intonálta a dallamot, hátborzongatóan csodálatos aláfestést adva a beszédnek. A beszéd elhangzása után a közreműködő karmesterek tölgyfalevélből font koszorút kaptak. Ünnepel a kórus is. A karmestereket vaspaps, ováció köszönti. Az Ernesaks-mű karmestere már a koszorúval a nyakában vezényelt. A zárómű utolsó hangjára kialszik a láng.

A borostyánkőpart népe

■ Lettország őslakói az észtek és a finnek közeli nyelvrokonai a lívek. Már Plinius Secundus (Kr. u. 79) is említi őket *levioni* néven. A 10–11. században tekintélyes számú nép, amit az is bizonyít, hogy a térséget – Livónia (Lívlánd) – róluk nevezték el. Ma alig néhány ember beszél lívül, a lív tudatú emberek száma is csak néhány százra tehető. Bár az UNESCO és némely újságcikkek szerint közel évtizede meghalt az utolsó lívül beszélő ember is, én 2009-ben a lívek ünnepeén még találkoztam lívül tudókkal.

Tengerparti lakóhelyük az I. világháborúban háborús színtér volt. A német megszállást megelőzően evakuálták a líveket. A független Lettország (1918–1940) kedvező légköre elősegítette a nemzeti ébredést. Irodalmi nyelven hűsz könyvet (tankönyveket, kalendáriumokat és énekeskönyveket) adtak ki, az 1930-as években lív nyelvű folyóirat is jelent meg (*Lívlí 'lívek'*) címmel. 1923-tól megindult a fakultatív lív nyelvoktatás. Létrehozták a Lív Szövetséget, 1939-ben megépítették – észti, finn és magyar támogatással – a Lív Nép Házát, amelynek falán a lett és a lív nyelvű felirat mellett észtil, finnül és magyarul a következő felirat olvasható: „Ezt a házat a lívek építették hazájuk, Lettország és testvérnepük, a finnek, észtek, magyarok segítségével.”

POMOZI PÉTER

A LÍV KÖLTÉSZET NYOMÁBAN

Egy eltűnt nép lírai újjászületése

Elmúlunk-e anyanyelveink némultával, létezhetünk-e az erőt és tartást adó otthoni szó érintése nélkül? Természetesnek álcázható-e világunk újkori természeti és nyelvi infernója, az emberiség nyelvi-kulturális színegazdagságának piacelvű becserélése egy fojtogató kérdőjelekkel teli jövőért? Lét-nemlét szorongató kérdéseieért, az elégikus élményből formálódó válaszokért régen nem kell már amazóniai őserdőkig vagy távol tengeri világok eltűnő kultúráiig hatolni. Az élmény s a kérdések itt várnak reánk Európa szívében,¹ a Balti-tenger csendes, keleti partvidékén, ahol valaha egy nem is oly kicsiny finnségi nép, a lív élte életét. A magyar nyelv mai északi határvonalától alig nyolc-kilencszáz kilométernyire. Legfőbb kérdéseinket elmormolhatjuk ott a salatsi lív költő szavával is: „*a minden maga a kérdés / e kérdés múlik el // ha nem szólalsz többé / minden elmúlt már*”.²

Bő húsz éve jártam Valttal, a félig lív fiúval Kurland parti fenyveseit, később gyermekeim szánkáztak kacagva a livóniai partfalak homokcsúszdáin. Valt, a ma negyvenes éveiben járó tudós *félig* csak szüleire nézve lív létében egész népe élő történelme és lelkiismerete. Ott járunkkor még élt néhány lív öreg arrafelé. Mára már nem maradt közülük senki. Griselda Kristiņ, az utolsó tisztán lív anyanyelvű 2013-ban, 103 évesen szenderült örök nyugalomra kanadai otthonában. A líveket, akik a 13. század folyamán még az észtföldi Häädemeeste

...az ősi lív kultúra
a Lett Köztársaságban
alkotmányosan védett
kultúra, a nyelv védett
és fejlesztendő őshonos
nyelv...

Lívföld legrégebb ismert térképe a Livoniae Nova Descriptio, Johannes Portantius 1573-ban, Antwerpenben megjelent munkája

tartomány környékétől a lettföldi Ventspils városáig kisebb-nagyobb tömbökben³ lakták a Lív-öböl (Rigai-öböl)⁴ partvidékét, legalább kétezer éves történelmük visszatérő viharai koptatták apró néptöredékké a Baltikum színpadán.⁵ Bár hatalmas nérség, a mai Lettország és Észtország között megosztott történeti Lívföld névadói voltak,⁶ s bár a mai Rigától északra eső tengerközeli lett folyó-, és falunevek jelentős része is rájuk vall, a huszadik század hajnalára elhalkult szavuk: a Lív-öblöt nyugatról határoló Kurland észak-nyugati csücskén kívül mindenütt beolvadtak. Valaha, tán pár ezer éve a lívek voltak a sikeres, terjeszkedő népcsoport, keletről belakták a Pärnu és Riga közötti tengerszakaszba torkolló jelentősebb folyók partvidékét. Aztán fordult a világ: a balti finn törzsek „elfelejtettek” idejében feudális keresztény államokat alapítani, s a legdélebbre lakó líveknek a balti törzsek expanziójára sem volt hatékony válaszuk. Győzött a baltiak nyelvi túlereje.

A 19. század közepén Sjögren pétervári finn tudós még 22 embert talált a lívöldi Salis (észttül Salatsi, lettül Salaca) folyó torkolatvidékén, a lívség legészakabbi lakóterületén, tőlük még gyűjthetett nyelvi adatokat, rövidebb szövegeket.⁷ Fél száz évre rá, 1904-ben átfogó expedíció sem talált e tájon lív nyelvű lakosokat többé. Az 1944-es szovjet megszállás, a vörösteror előli menekülés, az utolsó, kurlandi falvaikat s kultúrájukat fojtogató szögesdrót csak beteljesítette végzetüket.

Hajdani életük egybefonódott a folyóvölgyekkel s a fenséges tengerrel, újkori zászlajuk zöld-fehér-kékje a kurlandi tájkép természetheraldikája, hű tükre a szem csodájának. Valttal itt, Kurlandon, a Balti-tenger tán legfenségesebb partvidékén bandukoltunk, ahol a Rigai-öböl szelíd kanyarulatait Memellandnak fordulva felváltják a hófehér homokkal borított meredek partfalak. A lív nyelv eltűnt végül innen is, s mivel nemcsak a kárpátaljai magyar kérdés volt „vagonkérdés”, nagyjából a lív etnikai identitást is szétzúzták a tovacsattogó vaskerek. S ha mindez nem lett volna elég, az ördögi birodalom nyugati végén ketté-

fűrészelték még az életet jelentő halászbárkákat is. A „kettéfűrészelt csónakok földje” nem a magyar memoáirodalom találó drámai metaforája hát,⁸ valóságos fűrészlapokat szegeztek egy nyelvi közösség kollektív torkának. Valaha a már használhatatlan tengeri csónak jobbik fele fölállítva megtette még enyhelynek, a kunsági ridegpásztorkunyhók módjára, ebből támadhatott az imperiális ötlet. Költői kérdés: halászfalvak tenger és bárka nélkül meddig is élhettek volna?

Ezekben a gazdátlan maradt, áfonyás parti fenyevesekben botorkálva, itt-ott kirándulók elhagyta sörösdoboz- és Lays-zacskókba botolva kérdések ostromolnak: lám-lám, az ősi lív kultúra a Lett Köztársaságban alkotmányosan védett kultúra, a nyelv védett és fejlesztendő őshonos nyelv, a kurlandi lív partvidék jó része nemzeti park. Csak épp az anyatejjel áramló lív szó hiányzik az idillből. Legyintheznénk történelmi cinizmussal: minden nép, mely időben nem alapított államot, így jár. Ám e cinizmus a Föld kulturális kincsének nagyobb részéről mondana azonnali végítéletet. Talán ezt is érzik a lív gyökerű, a lív nyelvhez és hagyományhoz kötődő emberek, akik Griselda halála után is elhessentik maguktól a szenttelen pragmatizmus kísértését. Olyanok ők, akár Valt: könyveket írnak, újságot adnak ki, táncolnak-dalolnak lív lélekkel. Megtestesítik mindazt, ami csaknem elmúlt, de egyúttal jelképezik az alkotó reményt és hitet is, hogy mindannak a megismételhetetlennek, amit ez a valaha nem is kis balti nép hagyott reánk, nem kell nyomtalan alámerülnie. Ma ismét kétszáznál is többen összegyűlnek egy-egy nyári táborban, ismét dalol a fenyves, ismét látni hagyományőrző együttesek repertoárján lív táncokat. Újra vannak lív antológiák,⁹ csinos elemi iskolai ábécéskönyv¹⁰ és sok minden más is, közöttük néhány éve elégségs és modern lív–lett–észtl középésztlár is.¹¹ A kurlandi Ventspilstól Rigáig, sőt az észtlföldi Tartu tiszteletre méltó egyetem i városáig ér a lelkes lívül tudók s tanulók köre.

Korunk lív ientitása egybefonódni látszik a kék-fehér-zölddel, a tengerhomokpart-erdeifenyő hármas szalagjával, amit egy kurlandi halász az otthoni tűzhely felé pillantva láthatott. A kurlandi Irē (lettül Mazirbe) határában szépen felújítva ma is a látogatható a Lív Kultúrház, amelyet 1939-ben a finnugor rokonsági mozgalom keretében észtl, finn, magyar és lett állami támogatásból emeltek. Akkoriban Irē egyszerű fehér falait a rokonsági eszme testtl válásának tekintették, messzire magasodtak a halászfalu faházai közül. A lív nép hajdani története azonban – mint soraim kezdetén mondtam – erősen kötődött a Rigától észtlra eső folyóvölgyekhez is. Ezekre a kurlandtól távoli tájakra, a gyűjtetlen némulásba hullott szavak vidékére, festői folyóvölgyekbe kalauzol minket egy különös költői kaland, Ķempi Kárl (ejtsd Tyēmpi Kárl) lírája.

Az eltűnt lív költésztl nyomában: Ķempi Kárl verseskötetei

■ A hajdani salatsi lívek tehát elnémultak, mielőtt Sjögren nyomát követve folklórgyűjtő dalolni hallhatta volna őket.¹² Bár a folklór a közösség időtlen emlékezete, a szájhagyományt dalnok nélkül örökre eltemeti a feledés. Még költői zsengek sem maradtak utánuk. Ezért is volt különleges meglepetés Ķempi Kárl két remek kötete 2013-ban.¹³ Hogyan támadhatott alig-alig lejegyzett, 150 éve feledett nyelvnek hirtelen költésztlte, kérdezhetnénk, hiszen ez még Lakatos Demeter szabófalvi jajkiáltásainál is „lakatosdemeteresebb” válalkozás! Honnét fakad fel hirtelen egy másfélszáz éve elapadt forrás? Poraiból támadt fönix vagy posztmodern etnofuturista-e a rejtélyes dalnok? Talán egyik

sem, talán kicsit mindkettő. Tenger leheletéből, „*lív homok lelkéből, elmúlt éveknek nádasából*”, rókagombát rejtő, áfonyás erdei zuzmószőnyeg érintéséből született líráját a leírhatatlan szépségű lívföldi természet ajándékozta nekünk. Múlt és jövő közt a természet bölcs és makacs, ciklikus éledése teremt hidat: „*a kút vízért kutat // itt élek, én létezésed által // távol, megfontolt folyó*”, mondja a költő. A múlt kihűlt lábnyomába lép ez a líra, az elmerült salatsi lív nyelv hiteles megidézésével, ám időbeli mélységeit tekintve sokkal több egy elégikus élménynél. E megidézés nyomán rég elsimult lábnyomok élednek, s mintha tovalépkedne valaki a tengerpart homokján, fenyvesek fenséges szőnyegén. Álomjáték vagy valóság részesei vagyunk?

A versek, melyeknek sem születési idejét, sem helyét, de még címét sem ismerjük, mégsem véletlenül kerültek a Lív Kulturális Egyesület és a Tartui Egyetem, a későbbi kiadók birtokába, hogy aztán *Salatsi folyónak három partja* címmel, három nyelven, észti és lett fordítással kiegészülve napvilágot lássanak. Az elegáns kötésű kötet rendhagyóan és szándékosan utolsó lapjára rejtett impresszumában olvashatjuk, hogy Ķempi Kārl (észtesen és egyszerűbben Kempfi Karl) ősei a salatsi lívek ősi földjéről, Metsepole (észtil Metsapoole) tartomány északi pereméről származnak, a ma Észtországhoz tartozó Tahkuranna falu Kempfi tanyájáról. E faluból származott a két világháború közti Észt Köztársaság nagy hatású államelnöke, Konstantin Päts is. A kötetet utolsó soráig gondosan szemügyre vevő, filológus hajlamú olvasó ezenkívül még a következő, látzólag melleleg elejtett megjegyzésre akad: „*gyermekkorát ugyanebben a faluban, a Kempfi tanyán töltötte a Tartui Egyetem nyelvjárastan-professzora, Karl Pajusalu is*”.

Ez az elejtett utalás sok mindent magyaráz. Magyarázza az élő kapcsolatot Kempfi gyermeke és Salatsi folyó völgyeinek-tengerpartjának nyelvi múltja közt. Érthetővé válik a hiteles és fölényes biztonság, mellyel szűkre szabott, ám annál jobban ismert nyersanyagát életre kelti. Anyagát a tudós csaknem évtized mun-

*A Salatsi folyó völgye (Régi Metsepole tartomány, Lettország).
Karl Pajusalu felvétele*

kájával rendezte szóról szóra, betűről betűre haladva salatsi szótárrá,¹⁴ szűkebb pátiriája észt nyelvjárásában pedig búvópatakként lelt a lív ősök (lív ősei?) nyelvi hagyatékára. A nyelvészek szubsztrátumnak nevezik a többségbe olvadó hajdani népek nyelvi nyomát, ezt a lív szubsztrátumot is számos vagy inkább számtalan helyen, fórumon ismertette a nyelvtudós.¹⁵ Költői nyelve azonban nem kapott ettől felsőbbeséget, akadémiai/tudományos manírt, az megmaradt a halászkunyhók egyszerű nyelvének. Mert ha Ķempi Kārl nem is halászik ma már, erdei útjain megmaradt Tahkuranna gyermekének. Bő harmadfélszáz kilométerrel keletebbre, szetuföldi vőmmorski kis tanyáján a balti finnek egy másik szent folyójától, a Piusától alig száz méterre, egy kis mellékfolyócska mellett nevelgeti szunája déli falánál szőlejét, és ma is, minden kétkezi munkában ugyanúgy otthon van folyóparti kis honában, mint lívföldi elei a Salaca vagy a Svētupe folyása mentén. Kis tanyája látóhatára szimbolikus, ahogy gyűjteményes kötetének címe is. A Salatsi folyónak három partja helyett egy sebes patak fahíddal átszelt két partját látjuk, harmadiknak pedig a Piusa különleges finomságú homokból aláomló partját, alig egy percnyi járásra a hidacskától. Vajon e kis szetuföldi paradicsom, néhány száz méterre minden idők leghíresebb szetuföldi énekesének otthonától, kőhajításnyira az orosz határtól a Salatsi és a Balti-tenger találkozásának jelképes mikrovilága lenne?

A *Salatsi folyónak három partja* lírai utazás múlt és jövő, lét/nemlét, álom és való s talán álomvaló határán: „*Salatsinak három partja/ általlát én álmaimon*”. Lírai átváltás ez az emberi dimenzióban megragadható világok között, és egyúttal lírai nyelvrekonstrukció is a jelennek arról, hogyan mesélhettek egymásnak a folyóvölgyek lívei a 19. század folyamán. Ķempi Kārl örömmel használja a salatsi lív nyelv kínálta szójátékokat, a sok rövid hasonló hangzású, erős nyomatékkal ejtendő szó egybecsengését. Ezek a bravúrok lefordíthatatlanok, mint a „távol / megfontolt / folyó” lív onomatopoezise is: „*koug / loug / joug*”. Különös, sőt szimbolikus nyelvi jegynek tartja, hogy a salatsi lívben – csak ebben a nyelv-

járásváltozatban! – a népnév egybeesik a jövő idejű létige egyes szám harmadik személyű alakjával, így lesz a régmúlt *līb kiel* egyúttal a jövő nyelve is: *līb* 'leendő, jövő nyelv vagy lív nyelv'. A magyarral megegyezően önálló jövő idejű létige van a balti finn nyelvek déli csoportjában: a magyar van/lesz ket-tőssége a lívben *om/līb*. A Kis-Salatsihoz írt sorok rímelnék az azonosalakúság táplálta reményre: „*nem kell ide jönnöd / sem innen elmenned // partnak lapályán / homokfal tövében // hol folyónak hangját/hallgatja szívem // találok magam / lív nyelvnek mezején*”, avagy „találok magam / a jövő nyelvének mezején”. Szinte dörömből a kérdés: eltűnhet-e nyomtalan egy olyan nyelv, melyben ilyen homonímia van? A kötet talán legfontosabb válasza: nem tűnhet el nyomtalan!

A természet ikonikusságára, a szeretet/szerelem, lét/nemlét, elmúlás/öröklét tematikájára rendezhető verscsokrokból kettőt emelek ki egészében, hogy szövegbe tördeléstől mentesen nyugodtan elmélyedhessen benne az olvasó. A Kempti Kárl megidézte világ, ha kötetként magyarul egyelőre még nem is olvasható, a Via Baltica európai országútja mentén meglátogatható. Autóval egymásfél napi járóföldre esik, s aztán a kellemes tengerparti parkolókból hátizsákos túrákkal bejárható az a földi paradicsom, mely valaha a lívföldi lívek élettere volt, s melyet hajdanvolt lakóinak lábnyomával együtt ez a kendőzetlenül egyszerű, igaz nyelven írt líra is megjelenít.

Parti falu

Ranķul

*mért mondjátok, nem vagyunk már
ha gyermek nem jött még a partról
s fénylő napunk nem bukott még
elmúlt évünknek nádasába*

*mért mondjátok, a mi időnk lejárt
ha dudorász a parti szél
s örömének zsongása
kitárja felhőink ablakát*

*s a tenger mindünknek hozhat még
kéklő szívet, lív homok lelkét,
s szertelen habzó fehérséget
a hullámok és vadon honából*

Pomozi Péter fordítása

*mama, mért mondod
minden csak elmúlás
minden csak átmenet*

*hát e mind min megy át
hát e mind hogy megy át*

*a minden csak átmege-e
mint hangya megy át földúton
s mint híd ível folyó felett
s mint hajó megy tengeren*

*s mint apám bárkája megy távol tengeren
és mi nem látjuk többé már*

*nem fiam, a minden másként múlik el,
a minden nem hangya, híd s hajó
a minden maga a kérdés,
s e kérdés múlik el*

*ha nem szólalsz többé
minden elmúlt már*

Pomozsi Péter fordítása

■ JEGYZETEK

1. Kulturális kalandozásra legalkalmasabb a *livones.net* honlap, amelynek egyes részei angolul is olvashatók. Ha valakinek kedve kerekednék hátizsákkal nekivágni a lív vadonnak, a <http://slitere/lv/en> oldalon tájékozódhat a kurlandi partvidék turistaútjairól. A Kēmpī Kārl lírájában megjelenő Salatsi-torkolatvidékkel és a többi lívöniai folyóvölgygel s a tengerparttal a Via Baltica európai közlekedési főúttól balra eső festői természetvédelmi területeken ismerkedhetünk, leginkább a lett Saulkrasti és Salacgrīva városa közti szakaszokon.
2. Kēmpī Kārl: *Salats joug kolm aģa*. Latviešu valodas aģentura – Līvō Kultūr sidām, h.n., 2013. (*Salatsi folyónak három partja*, háromnyelvű verseskötet salatsi lívül, észtül és lettül). A versidézetek forrása minden esetben ez a kötet, a magyar szövegek Pomozsi Péter 2016-os fordításai, magyarul egy élő budapesti bemutatótól eltekintve először látnak napvilágot.
3. A négy nagyobb történeti tömb: 1. kurlandi lívek, 2. väinai lívek, a Daugava torkolatvidékétől mintegy 60-70 km hosszan a folyó mentén, 3. Koiva-parti lívek, a Koiva (lettül Gauja) torkolatától szintén bő 70 km hosszan a folyó mentén, 4. Salatsi lívek, 30-40 km hosszan a Salatsi folyó (lettül Salaca) torkolatától északkeletre, ill. a Szent folyó (lettül Svētupe) torkolatától mintegy 100 km hosszan két tömbben, kelet-délkeletre. A 2–4. tömb területe a hatalmas történeti Lívöld délnyugati részére esik. A 2–4. tömb területe Kurlanddal és a történeti lív szörványtelepülésekkel együtt csaknem 20 000 km²-t tett ki. A legjobb történeti térkép mai lett helynevekkel és teljes vízrajzi ábrázolással az *Eesti Loodus* (Észt Természet) c. folyóirat 2015. évi 6–7. számában található. <http://www.loodusajakiri.ee/eesti-loodus-juhatab-liivlaste-juurde/>
4. A Lív-öböl a magyar térképészeti hagyományban lettes neve alapján (Rīgas jūras līcis) inkább Rigai-öböl néven szerepel. Én azonban írásomban mindenképpen a lív-észt megnevezés fordítását használok, hiszen az öböl éppen a hatalmas keleti és nyugatnak futó partvidékét mindenfelé lakó lívekről kapta előbbi nevét. Lásd még a 6. végjegyzetet.
5. 12. századi lélekszámukat 50 000-70 000, a 17. század elejét csaknem 30 000 főnyire becsülik. A 12. században a keleti partvidéken élt többségük, azonban Rīga városának megalapítása (hivatalosan 1201) után e területen rohamosan asszimilálódni kezdtek, a 17. sz. hajnalán már a kurlandi lívek voltak többségben. A történeti Lívöld utolsó lívei az 1860-as években olvadtak a helyi lett többségbe. Kurlandon a II. világháború előestéjén még csaknem ezer lív anyanyelvű élt, a tömeges szovjet deportálások hatására 1959-re azonban csak 185-en maradtak. A wikipédia-oldalakon itt-ott fellelhető mai kétszázas lív lélekszám csalóka: itt már revitalizált,

visszatanult nyelvről van szó, lív identitásról lív anyanyelv nélkül. Anyanyelvi szinten talán tízen ha használják még a lív nyelvet, észtországi és lettországi nyelvészek, néprajzosok.

6. Ezt a történeti hagyományon alapuló, kézenfekvő etimológiai vélekedést ma nem minden névkutató osztja. A lív és más balti finn népnevek eredetéről legbővebben Riho Grünthal finn nyelvtudós kismonográfiájában olvashatunk: Grünthal, Riho: *Livvistä liiviin*. Itämerensuomalaiset etnonyymit. Castrenianum toimitteita 51. Helsinki, 1997.

7. Nyelvtanát és szövegeit Ferdinand Johann Wiedemann észt nyelvtudós javította, rendezte sajtó alá: Anders Johan Sjögren – Ferdinand Johann Wiedemann: *Livische Grammatik nebst Sprachproben*. St. Petersburg, 1861.

8. Jávorszky Béla, Magyarország volt helsinki, később tallinni nagykövete rendezte baltikumi impresszióit e metaforikus cím alá, mely az utolsó, kurlandi lívek léte elleni birodalmi gáztettre utal. (Jávorszky Béla: *A kettéfűrészelt csónakok földjén*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1998.)

9. Bő válogatást adó, kétnyelvű költészeti antológiák: lív–lett: Valts Ernštreits – Gundega Blumberga: *Līvõ lüolkub*. Ma aküb sinda vizzõ, türska! = Lībiešu dzejas izlase. Es viltīgāks par tevi, menca! Līvõ Kultūr sidām, Rīgõ, 1998.; lív–észt: Valts Ernštreits (szerk.): *Līvõ lüolkub*. Ma aküb sinda vizzõ, türska! = Liivi luulevalimik. Ma võtan su õnge, tursk! – Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse üllitised nr. 4, Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2011.

10. Kõrli Stalte: *Jelzi sõna. Äbäd ja irdandõks lugudõbrõntõz*. Jemäkiel seļtš-Līvõ Kultūr sidām, Tartu, 2011.

11. Tiit-Rein Viitso – Valts Ernštreits: *Līvõkiel-estikiel-leļkiel sõnärõntõz*. Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra, Tartu–Rīga, 2012.

12. Sjögren eredeti lejegyzései közt szólások és közmondások is szerepeltek, a később Wiedemanntól sajtó alá rendezett kötetben nem minden szövegmutatvány látott napvilágot. A kurlandi lívektől azonban Oskar Loorits észt folklórkutató közölt népdalokat. Oskar Loorits: *Volkslieder der Liven*. Õpetatud Eesti Selts, Tartu, 1936.

13. Kõmpi Kär: *Toini sina*. (A Másik te). Eesti Keele Sihtasutus, 2013. Az első, nagyobb terjedelmű, írásomban használt, idézett kötethez lásd a 2. jegyzetet.

14. A salatsi lív szótárt Eberhard Winkler göttingai professzorral rendezte sajtó alá: Eberhard Winkler – Karl Pajusalu: *Salis-Livisches Wörterbuch*. Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 2009.

15. Renäte Blumberga – Tapio Mäkeläinen – Karl Pajusalu: *Livlased*. Ajalugu, keel, kultuur. (Lívek. Történelem, nyelv, kultúra). Eesti keele Sihtasutus, Tallinn, 2011. (Ebben a kötetben Karl Pajusalu önálló fejezetben ismerteti a salatsi lívek lett és észt nyelvi kapcsolatait, és ebben az enciklopédikus műben található minden idők legteljesebb lív tudományos és szépirodalmi bibliográfiája.); Pusztay János *Convergent linguistic tendencies in the Bernsteinstrasse* című 2015-ös munkája is szentel néhány oldalt a lív–észt–lett nyelvi kapcsolatok kérdésének (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra).

ANDRUS KIVIRÄHK

Éjszakai ügyelet

■ Malle még középiskolás volt, de mert orvosnak készült, az iskolai szünetekben minden szabad idejét kórházi gyakorlattal töltötte. Egyszerű feladatokat kapott, reggel kiosztotta a betegeknek a hőmérőt, és megmérte a vérnyomásukat. Időnként éjszakai ügyeletre is bent maradt, persze több gyakorlott nővérrel együtt.

A kórházi munkát fontosnak és izgalmasnak tartotta, az orvosok és a nővérek pedig olyan barátságosan viselkedtek vele, mintha édes gyermekük volna, csupán Riivo, egy fiatal orvos méregette furcsán. Malle hamar rájött, mi járhat Riivo fejében, de nem sokat törődött vele. Csak nem fog a fiatal orvos mások előtt és fényes nappal erőszakoskodni. Éjszakai műszakot pedig Malle olyankor nem vállalt, amikor Riivo ügyelt. Mert hogy okos lány volt.

Így Riivo hiába meresztett rá nagy szemeket, hiába hívta időnként kávézni, a kávé az orvosi szobában fogyasztották el, ahol rajtuk kívül általában több orvos tartózkodott, az idős professzor is gyakran benézett, ezért a kávézás valóban csak a kávé elfogyasztását jelenthette. Megitták, elöblítették a csészét a mosdóban, megköszönték, és visszatértek a munkájukhoz.

Malle meg volt elégedve.

Egyik éjszaka ismét ő ügyelt. A gyakorlottabb nővérek és az orvosok már szundikáltak, de Malle szemére sehogy sem jött álom. Kisurrant a nővérszobából, végiglopakodott a néma folyosón. Ünnepeles és kissé kihalt volt minden. A kórtermekből kihallatszott a betegek horkolása. Az egyik ajtó résnyire nyitva maradt, Malle bedugta a fejét a résen. A legközelebbi ágyban egy öregasszony feküdt a hátán, tátva volt a szája, és rettentő hangosan horkolt. Mallét mulattatta a látvány. Már-már becsukta az ajtót, és indult volna tovább, amikor új, különös hang vegyült a horkolásba – mintha valaki hegedűt cincogtatna.

– Ugyan hogy lehetne hegedű?! – Malle a gondolatot is képtelenségnek találta. – Biztosan hörög! Lehet, hogy haldoklik!

Érezte, milyen vadul kalapál a szíve. Mióta itt dolgozik, még senki sem halt meg az osztályon, itt nem feküdtek súlyos betegek, senki nem lebegett élet és halál között. Malle először arra gondolt, hogy riadóztatja a többi nővért, de aztán elszégyellte magát. Lehet, hogy nem is olyan komoly a helyzet. Aki ismeri az öregasszonyokat, jól tudja, hogy álmukban néha furcsa hangokat adnak. Mallének eszébe jutott, mit mesélt annak idején egyik osztálytársnője a nagyanyjáról az általánosban. Azt, hogy a nagyanyja álmában morog és ugat. Malle ugyan nem adott hitelt a szavainak, de hát ki tudhatja? Lehet, hogy igaza volt az osztálytársának. Biztos, ami biztos, belopózott a kórterembe, az öregasszony ágyához lépett, és feszülten hallgatózott.

Ez bizony hegedűszó! Nem egy Stradivari hangja, de táncmuzsikához megfelel.

Malle lehajolt és belenézett a néni tátott szájába.

Először csak a nyelvét látta, két fogát, aztán a garatját, majd minél alaposabban nézelődött, annál inkább az volt az érzése, hogy odabent valami mozog. Mi-

vel egyetlen konkrét pontra összpontosított, szeme bepárásodott az erőlködéstől, de egyszer csak olyasmi történt, mint mikor a színházban felmegy a függöny.

Megszámlálhatatlanul sok törpét látott a színpadon.

Kétség nem férhetett hozzá, a törpék mulattak. Egyikük álla alá szorította a hegedűt – ő csalta ki a nyírettyűből azokat a hangokat, amelyek lekötötték Malle figyelmét. Mások táncoltak, birkóztak, ettek, ittak. Öltözékük régimódi volt, viselkedésük nyers és faragatlan. Fogukkal marcangolták a húst, fazékból itták a levest. Birkózás közben alattomos cselekhez folyamodtak, hüvelyujjukkal megpróbálták kinyomni egymás szemét, egymás arcába haraptak. És ami a legfurcsább, senki sem tette szóvá álnokságaikat, ellenkezőleg, a közönség szinte hergelte a kakaskodókat, dühödten kiáltoztak. Malle az öregasszony szájához hajolt, hogy jobban halljon. Éles, sivító hangokat hallott:

– Nűúr, Nűúr! Fundin! Nordri! Szidri!

Kiáltásaikból Malle egy kukkot sem értett. Az öregasszony viszont megmozdult, becsukta a száját, és fölébredt. Néhány másodpercig csodálkozva meredt Malléra.

– Aludjon, aludjon, csak ellenőrzöm, minden rendben van-e... – nyögte ki végre a lány.

Az öregasszony azonban megkérte, hozzon egy bögre vizet, amit Malle be is hozott. A néni illően Isten áldását kérte rá, úgy köszönte meg a segítséget. Malle kisurrant a kórteremből.

Reggelig nem bírt elaludni. Mi lehetett ez? Lázálom? Kísértetjárás? Egyáltalán, honnét kerülnek ezek a törpék az öregasszony torkára? És hogy férnek el odabent? Vagy talán nem is hús-vér öregasszonnal van dolga, hanem... micso-dával is? Ember formát öltött méhkassal, amelyet tündérek (ufó-lakók?) hoztak létre maguknak? Malle látott már ilyesmit moziban, igaz, fantasztikus filmekben. De hát nem fantasztikum az egész élet?!

Hiába próbálta lebeszélni a többi nővér („Te gyerek, minek töröd magad annyira?!”), Malle másnap éjszaka is bent maradt ügyeletre. Ez fölébresztette Riivo gyanúját.

– Látom, nagyon tetszik az éjszakai ügyelet – jegyezte meg. – Árujd már el, mivel foglalatokodsz éjszaka!

– Ügyelek – válaszolta Malle, de látta, hogy Riivo nem hisz neki. Ez azonban Mallénak édesmindegy volt, ha nem hiszi, nem hiszi. Higgye csak azt, hogy az orvosokkal cicázik.

Szerencsére megint nyugodt éjszaka volt, a sok nővér hamar elszenderült. Malle gyorsan kisurrant, és ismét belopódzott abba a kórterembe, ahol az öregasszony feküdt. Szerencséje volt, most is aludt, és minő boldogság, tátott szájjal horkolt! Malle menten a szájába nézett.

A törpéket szinte azonnal fölfedezte. A multság láthatóan véget ért, a férfiak épp egy elejtett őstulkot nyúztak. Heves harcot folytathattak vele, mert néhány súlyosan sérült törpe még mindig fel-alá támolygott, mellén mély, szarv ütötte sebbel. Az egyik emberke, akinek a tulok széttaposta a lábát, egy kövön ült, és üvöltött, összeroncsolt lábát egy nagy és éles kővel épp két társa amputálta. A megmaradtak annál jobb hangulatban voltak, alighanem előre örültek a kezdődő ünnepi lakomának. A halott vadászokat máglyára rakták, és tüzet gyújtottak alattuk, később a tulok is a máglyára került. Amíg az állat sült, a törpék nagy kupákból ittak, zajongtak, kakaskodtak. Előkerült a hegedű is.

Az anyóka egész éjjel békésen aludt, így Malle reggelig tanulmányozhatta a törpék életét. Lába megmacskásodott ugyan a sok álldogálástól, nyaka is elgémberedett, de ő rá sem rántott. Hat óra körül a néni megmozdult, halkán fölajdult, és nagyot cuppantott, Mallének azonban sikerült időben kiosonnia a kórteremből.

Mire az orvosok bejöttek a kórházba, Malle a nővérszobában ült, és álmosan kávézott. Karikás szeme elárulta, hogy már két éjszaka nem aludt.

Riivo melléje ült.

– Nos, kivel töltötted az elmúlt éjszakát? – kíváncsiskodott.

– A törpékkel – válaszolta Malle. Istenem, de unalmas alak ez a Riivo!

A férfi közelebb csúszott, és a fülébe súgta:

– Ma én vagyok ügyeletben! Látogass meg!

– Dehogy látogatlak. Jobban szeretem a törpéket – közölte Malle, és fölállt.

Hazament, estig aludt. Már rendbe szedte magát, és épp indulni akart, amikor eszébe jutott, hogy ma Riivo is ügyeletes.

– Ugyan, mi bajom történhetne – döntötte el hamarjában. – Ott van a többi nővér, meg a betegek. Ha kell, sikítok.

Szerencséjére Riivónak azon az éjszakán egyetlen szabad perce sem maradt. Az egyik beteg váratlanul eszméletét veszítette, így a fiatal orvost teljesen lekötötték a tennivalók. Az idős professzor is kénytelen volt bent maradni éjszakára. Malléra nem volt szükség, ellenkezőleg, útjában volt a többieknek. Ezért haladéktalanul kiosont kedvenc öregasszonyához.

De a törpék országában közben elromlott az idő, sűrűlt a szél, az apró emberkéék méhkaszerű házukban üldögéltek. Egyetlenegyszer szaladt csak ki egyik törpe az udvarra, hogy a kútnál megmerítse a vödört, majd visszasietett a szobába. És mert Malle ezt nem találta elég szórakoztatónak, távozni akart, ám ekkor valaki megfogta a vállát.

Riivo! Nem, nem ő volt az! Hanem az idős professzor. Malle elpirult, nem tudta, mit hozzon fel mentségére.

De az Öreg nem kíváncsiskodott. A jóízűen horkoló öregasszonyra mutatott, és megkérdezte:

– Gnómok?

– Törpék – válaszolta Malle meglepetten. – Talán már ön is látta őket, professzor úr?

– Hát persze – válaszolta a professzor. – Sőt nem csak őket.

– Hanem kiket?

– Nos... - kezdte a professzor, és Mallét magával húzta a kórterem túlsó végébe, ahol egy testes nő aludt. – Például ezeket... – Az alvó nő fogai közé dugott egy kanalat, és óvatosan szétfeszítette a száját. Nem ébredt fel. – A látvány ugyan ma már közletről sem olyan, amilyen régen volt, de mégis. Nézze!

Malle bekukucskált a tátott szájba. Időbe telt, mire fölfedezte a kérdéses objektumot. Romokat látott, nagy valószínűséggel egy város maradványait. A romok közt emberek jártak-keltek, nézelődtek és keresgéltek; amit találtak, nagy edényekbe rakták. A jobb sarokban két tevé várakozott.

– Romok – állapította meg Malle.

A professzor szomorúan bólintott.

– Azok, de ha tudná, milyen gyönyörű város állt itt valaha! És hogy milyen csodás árukkal kereskedtek! Azt követően, hogy ez a nő bekerült a kórházunkba, minden éjszaka bejöttem hozzá, hogy megcsodáljam. Később a város hódítók

martalékává vált, folyóújtották a díszes épületeket, leszaggatták a pompás szótteseket, a piacot kifosztották, a lakosságot lemészárolták. Micsoda barbárság!

– De hát kik lehettek? – rémüldözött Malle.

– A törökök. Saját szememmel láttam.

A professzor összezárta a korpulens asszony száját.

– Hát igen, ma már szomorú, igen szomorú látvány – motyogta rosszkedvűen.

– Professzor úr, mindenkinek... úgy értem, minden embernek rejt valamit a szája? – kérdezte Malle izgatottan. – Az enyém is?

A professzor széttárta a karját.

– Ezt látatlanban nem tudnám megmondani. Mindenkié aligha. Mert hány civilizáció pusztult már el?! Ahogy az iménti város is – múlnak az évek, leomlanak a falak, homok temeti be a legutolsó rózsákat, azután vége. Hol vannak a maják, az aztékok templomai? Ebben a kórteremben is mindössze két beteg van, akinek talál a szájában látnivalót. Én csak tudom. Ha új beteg érkezik, rögtön megvizsgálom. Nyissa ki a száját, Malle!

A professzor Malle szájához hajolt, orra csaknem érintette a lány ajkát.

– Nem látok semmit – állapította meg. – De ne szomorkodjék, ez természetes, a világ hét csodájából is csupán egy maradt fenn. Minden nem őrződhet meg ennyi ideig. De nézzen az én számba!

Malle félelme pillantást vetett a professzor torkára. Előbb csak egy hajót látott, később a fedélzeten szorgoskodó matrózokat is meg tudta egymástól különböztetni. A kapitány fontoskodva járkált föl és alá távcsővel a kezében, és osztogatta a parancsokat. Az egyik matróz nyilván súlyos kihágást követett el, mert társai a keresztvitorla rúdjáról készültek fölakasztani. A lelkész az elítélt szájához tartotta a bibliát. Malle mohón nézte a szomorú jelenetet.

– Önnek egy hajó van a szájában, professzor úr! – közölte, majd visszahúzta a fejét.

– A Santa Maria! – súgta büszkén a professzor.

– Kolumbusz?

– Ó. Most van úton Amerika felé, számításaim szerint az út legfeljebb két héttig tarthat. És akkor megpillantom végre az indiánokat.

– Tükörből?

– Tükörből.

A professzor megpaskolta Malle vállát.

– Most mennem kell – szólt. – Maga csak nézelődjék. Holnap új beteget hoznak, reménykedjünk, hogy egyszer még egy koronás főhöz is lehet szerencsénk!

A professzor szeme csillogott, ahogy elhagyta a kórtermet. Mallének sem volt kedve maradni. A folyosóra lépve azonban Riivóba ütközött.

– Szóval a professzor az a bizonyos törpe! – jegyezte meg ironikusan.

– Miről beszélsz?

– Láttam, hogy csókolóztatok! – suttogta Riivo gonoszkodva. – Nem is tudtam, hogy ennyire kedveled az öregurakat! Akkor hát ellenem végképp nem lehet kifogásod. Gyere!

– Hova?

Válasz helyett a férfi magával rántotta Mallét a kötözőbe, és gyorsan bezárta az ajtót. Malle szégyellten kiabálni, igyekezett némán kiszabadítani magát – erős lány volt, könnyen nem gyűrhetette le senki. Köpenyéről pattogtak a gombok – aztán váratlanul megbotlott és elesett. Esés közben Riivot is magával rántotta. Ne-

ki nem esett baja, a férfi azonban beütötte fejét az ágy fémkeretébe, és elveszítette az eszméletét. Malle megijedt.

Rémülten paskolta Riivo arcát, amitől kinyílt a szája. Malle nem tudott ellenállni a kísértésnek, bekandikált a tátott férfiszájba.

Tizenkét mellvértet viselő férfit pillantott meg. Nagy, kerek asztal körül ültek, hosszú, fehér szakálluk volt, és valamennyien aludtak. Egyikük hirtelen fölneézett, és átható pillantást vetett Malléra.

– *We must come?* – kérdezte. – *Is England in danger?*

– *No!* – vágta rá Malle riadtan.

A szakállas fej előrehanyatlott, a férfi aludt tovább.

Malle a kötözöben hagyta Riivót. A nővérszobában kivett egy doboz túrókrémet a hűtőből, és jóízűen elfogyasztotta. Azután törni kezdte a fejét.

Reggelre meghozta a döntést. Fogorvos lesz!

– Fogorvos? – ismételte meg csodálkozva az apja, amikor beszámolt neki elhatározásáról. – Nem is rossz, hiszen egy fogorvos jól keres.

Malle mosolygott. Csaknem remegett a gyomra az édes izgalomtól, mert már most arra a percre gondolt, amikor a paciens szuvas foga mögött megpillantja Maria-Antoinette levágott fejét.

Jávorszky Béla fordítása

■ Andrus Kivirähk (1970, Tallinn) prózaíró. Hosszú ideig újságíró volt. Elbeszélései, regényei tele vannak mitikus, mesészerű, folklorisztikus, erősen groteszk elemekkel. Hazájában igen népszerű szerző, drámaíróként is. Főbb művei: *Pagari piparkook* (A pék mézeskalácsa, elbeszélések, 1999), *Liblikas* (A lepke, regény, 1999), *Rehepapp* (2000, magyarul: *Ördögös idők*, 2004). Itt közölt elbeszélése (*Öövalves*) 1999-es kötetéből való.

GECSE GÉZA

BIRODALMI ÁLDOZATOK – ÁLDOZATBIRODALMAK

Egy dokumentumfilm jeleneteiből

Mit jelent a birodalmi fenyegetettség? Mennyiben áldozatok nemcsak az elnyomottak, hanem az elnyomó hatalom képviselői is? Mit jelent ez ma? Másként fogalmazva: mennyiben érvényes mindaz, amiről úgy gondoltuk, hogy immár a múlté? Nyilván más válaszok születnek e kérdésekre a szovjet birodalom egykori központjában, Oroszországban, mint a Szovjetunió egyik volt tagköztársaságában, Észtországban vagy Moszkva egykori szövetségi rendszerének formálisan független országában, például Magyarországon. Eltérő a tapasztalatunk erről a letűnt, de ma is velünk, bennünk élő világról, s vannak közöttünk olyanok, akik ezt másoknál jobban tudják megjeleníteni.

Ezért voltunk filmet forgatni a Berlinben és Moszkvában alkotó orosz Vlagyimir Szorokinnál, mint ahogy jártunk Jankovics Marcell budapesti, továbbá az észti Hardo Aasmäe és Juku-Kalle Raid tallinni otthonában is. Sőt Jankovics Marcellt és Vlagyimir Szorokint az A 38 hajón sok más mellett a birodalmi áldozatokról együtt is sikerült megkérdeznünk 2014 novemberében Budapesten. Az ötletet egy korábbi, 2009-es varsói történészkonferencia adta, ahol meghívott előadóként magam is részt vettem. Ezt a rendezvényt szervezték ugyanezzel a címmel, ahol a különböző országokból érkező kutatók az orosz és a szovjet birodalmi múlt máig ható kérdéseit vizsgálták.

■ Hardo Aasmäe észti geográfusról, Tallinn egykori főpolgármesteréről, jövőkutatóról akkor még nem tudtuk, hogy 2014 december utolsó napjaiban a saját otthonának a közvetlen közelében, egy szerencsétlen véletlen lépcsőházi baleset következtében meg fog halni. 2014 nyári beszélgetésünk során Tallinn rendszerváltás korabeli polgármestere elmondta, hogy szerinte az orosz nép ugyanúgy áldozatnak tekinthető, mint az észtek. Az oroszok többsége úgy gon-

Az ötletet egy korábbi,
2009-es varsói
történészkonferencia
adta...

dolta, hogy a nagyhatalmiság oltárán hozott áldozat kifizetődő. Hardóék azonban biztosak voltak benne, hogy a rendszer nem éri meg azt az áldozatot, amit az oroszok szerint *igen*. Még ma is sokan gondolják közöttük úgy, hogy a birodalom érdekében hozott áldozat hosszú távon *kifizetődő*.

Juku-Kalle Raid észt főszerkesztő és politikus egy másik generáció képviselője, hiszen konzervatív punk költőként huszonöt éve még egészen fiatalon járt Kijevben, ahol akkor szájba vágták. Máiig nem pótolta akkor kivert fogait, mivel úgy gondolja, hogy ez is személyes történelme része.

„Optimista vagyok – állítja az észt punk költő –, hiszen tíz évvel ezelőtt rosszabb volt a helyzet, mint most. És minden évvel, minden választással egyre javul a helyzet. A régieknek már senki sem hisz, és mind kevésbé kíváncsiak rájuk az emberek. Éljenek csak szép nyugodtan, és haljanak is meg békésen!”

Vlagyimir Szorokint ugyan Magyarországon és többnyire Oroszországban is íróként ismerik, de nem így indult. Azon kevés orosz író közé tartozik, akik fiatal koruk óta utálták a Szovjetuniót. Pályáját eredetileg képzőművészként kezdte: „Az 1970-es évek közepétől a moszkvai művészeti underground soraiban találtam magam, ahol az emberek szoc-arttal foglalatostkodtak. Ez durván a pop-art a szovjet ideológiai klisé. Számunkra, művészek számára akkor ez egy kortynyi ózont jelentett.”

A többiektől eltérően, Jankovics Marcell filmrendező az ötvenes éveket, így 1956-ot is meg- és átélte. Budai lakásában felkeresve ennek nyomairól kérdeztük: „Én nem látom az optimizmust az én életművemben, és optimistának sem tartom magam, viszont a küzdés a felszínen tart. Nem tudok annál lehangolóbbat, mint amikor a Sysyphus a követ a hegy tetejére tolva célba ér, de nincs mit csinálni, le kell menni, és újra kell kezdeni egy új kővel. Az sem optimista, hogy a szobrász kifaragja a szobrot, mert belehal. És a Tragédia azért a leglehangolóbb, mert az emberiség pusztulásáról és a kilátástalan jövőről szól, amit egyedül a hiányzó küzdelem enyhítene.”

Vlagyimir Szorokin pályája az 1970-es években képzőművészként indult, igazán komolyan irodalommal csak később kezdett el foglalkozni. Első regénye 1985-ben Párizsban, majd hazájában 1989-ben jelenhetett meg. Oroszországban ezért csak az 1990-es években tudott népszerűvé válni. Magyarországon csupán tíz esztendeje olvashatók anyanyelvünkre fordítva a könyvei. Szorokin a birodalmakkal nemcsak tematikusan, hanem gondolkodásmódként minden eddig élt orosz írónál behatóbban foglalkozik, megmutatva annak brutalitását, a képződményt éltető agressziót.

Vlagyimir Szorokin:

„Az igazat megvallva, engem nem is annyira a birodalmak, pontosabban nem a hagyományos impériumok, hanem azoknak a huszadik században feltűnő totalitárius kvázibirodalmi változatai érdekelnek. Az egész huszadik század legjellemzőbb sajátossága a totalitárius kvázibirodalmak megjelenése. Formai jegyeik alapján mind a Szovjetunió, mind a Harmadik Birodalom impériumok voltak ugyan, ám ideológiai alkotóelemeik egymástól különböztek. A hagyományos birodalmaknak, amelyeknek a környező területek meghódításán és a hatalom megtartásán kívül nem volt más céljuk, a Szovjet Szövetségi Köztársaságok Szövetségét a kommunista ideológia uralmának és az újfajta szovjet ember kialakításának a szándéka vezette. A Harmadik Birodalmat viszont a Blut und Boden:

a vérközösség, vagyis a faj tisztaságának igénye. A totalitárius birodalmak elvadult rovarként érdekeltek, tisztán zoológiai szempontból. Ráadásul én egy olyan totalitárius rezsimben születtem, amelynek fő jellemvonása, hogy mindenre igényt formált. Míg Hitler Németországában a magántulajdon árnyékába az ember a rezsim elől némiképp vissza tudott húzódni – mondjuk a saját virágüzletébe –, addig a Szovjetunióban erre nem volt lehetőség, mivel mindent áthatott az ideológia kegyetlen fénye. A Szovjetunió fenomenális tünemény: semmi hozzá hasonlót nem találunk a világon. Ez az ún. vörös projekt a történelemben elsőként osztotta két részre a földgolyót. A szovjet Keletre és a kapitalista Nyugatra. [...] Húszévesen, 1975-ben lettem a moszkvai underground része. Ekkor még nem volt számottevő irodalmi tevékenységem. A művészek, költők és írók körébe kerülve azon gondolkodtam, én inkább festőművész leszek. Az egyetemen közben ugyan elvégeztem a kőolajbányász mérnöki szakot, de e szakmában soha nem dolgoztam. A festészet és a grafika szerelmeseként hamarosan abból tartottam el a családomat, hogy mások könyveit illusztrálok. És annak ellenére, hogy a hetvenes években a sztálini időszakot már messze magunk mögött tudhattuk, mindenki szabályosan rettegett. A legfőbb gondolatunk az volt, nehogy idegen, rosszindulatú ember, vagyis besúgó kerüljön közénk.”

Juku-Kalle Raid költő, író, műfordító. Tíz évig dolgozott az Észt Televízióban. A Keskus folyóirat főszerkesztő laptulajdonosa és politikus. 2014 tavaszáig parlamenti képviselő, azóta az észt főváros, Tallinn városi tanácsának tagja, aki szerint nemcsak a kis népek voltak a Szovjetunió áldozatai.

Juku-Kalle Raid:

„A birodalom főként a gondolkodásunkat köti meg. Sokak fejében ma is ott van! Az észtek mint kis nép természetesen a szovjet birodalom valódi áldozatai. Az orosz nyelven beszélő és író emberek közül viszont szintúgy óriási tömegeket deportáltak. Nagyon nehéz kiszámítani, hogy valójában ki szenvedett többet. Ami a magyarokat illeti, az önök esetében a helyzet azért más, mert maguk Európa szívében laktak. Olyan szovjet megszállás, mint nálunk Észtországban, önöknél soha nem volt. Ráadásul, mivel jól ismerjük az önök történelmét, tudjuk, hogy a magyarok Ausztria–Magyarországon korábban egy nagyhatalomhoz tartoztak. Ezt megelőzően pedig, például a középkorban, sikerült megállítaniuk a tatárokat. El lehet persze játszani azzal a gondolattal, hogy mi történt volna Európával, ha a magyarok nem állnak akkor helyt a tatárjárás idején, de nincs értelme. Ezzel is csak azt kívántam érzékeltetni, hogy egészen más helyzetben voltak már akkor is, mint mi, észtek.”

Jankovics Marcellt rajzfilmjei tették közkedvelté, de emellett évente jelenik meg kötete jelképeinkről, szimbólumainkról. Igazi sikertörténet – még akkor is, ha ő másként látja nemcsak a saját pályáját, hanem a magyar történelmet is.

Jankovics Marcell:

„’56-ot nem csinálta több mint százezer ember egy tízmilliós országban. Még 1848–49-ben is legfeljebb száz-kétszázezer ember. Az 1956-os forradalom megítélése pedig azért egy különlegesen nehéz eset, mert mindössze két hétig tartott. Pontosan azért, mert nem tudta kifutni magát, ezért tudott ennyire kristálytisztának maradni. Leszámítva, mert azért voltak benne csöcselék-megnyilvánulá-

sok is, amikor szinte az utcán téptek szét embereket. A francia forradalmat is több esemény összetevőjéből lehet megfogalmazni utólag. Nekem a végeredmény a bolsevik minta. A filmben azért megy folyamatosan a nyaktilló, mert egy idő után a forradalom vérszagúvá válik, teljesen eluralkodik a terror, ahogy azt is tudni lehet, hogy azok a szempontok játszanak szerepet, amelyek korábban az inkvizíciónál. Följelentem a szomszédomat, mert neki van pénze, míg nekem nincs. Én a francia forradalmat borzalmasnak látom, és a franciák nem is szeretnek engem ezért, már azok, akik látták közülük ezt az epizódot. A világ ugyanis azóta indult el a lejtőn. Minden szinten érezni olyan típusú átváltozást, ami egy nagyon elnyújtott, lassú világvége folyamat. Tehát ez a fölforgatni, állandóan pusztítani, rombolni, kivágni a fát, eltaposni a varangyot meg betörni az ablakokat, ezt nem bírom! Építkezni kellene, és kisfiú koromban is ez történt, amikor visszajöttem Budapestre. Ugye, 1945-ben voltam majdnem négyéves. A hazatértünkkor augusztusban kellett látnom azt a szétlőtt várost, és ugyanez megisméltődött '56-ban, amikor ripityára lóttek mindent. És faluhelyen is állandóan azt látom, hogy rombolódik a világ, a rombolás marad meg, miközben az építkezés nyoma nem. Az agyamból sem tud kimosódni mindaz a sérelem, ami engem a Kádár-korszakban ért, miközben sikeres embernek tartanak. Erre humorral úgy szoktam reagálni, hogyha mindazt megcsinálhattam volna, amit nem csinálhattam meg, akkor nem csinálhattam volna meg azt, amit megcsináltam. Tehát engem terelt a Kádár-korszak azzal, hogy mire adott lehetőséget és mire nem. Vagyis én nem úgy születtem meg, mint a folyó, hogy én mostam ki a medremet, hanem, mielőtt még odaértem volna, ott volt a vezető árok, abba terelődött a folyadék. Ha az ember így éli meg a saját karrierjét, akkor megmaradnak azok a fekete pöttyök, amiket a saját múltjában lát.”

Vlagyimir Szorokin Tokióban másfél évet, Párizsban tíz napot töltött, de annak, hogy 2012-ben lakást vásárolt Berlinben, és azóta a német fővárosban főként festészettel foglalkozik, alapos oka van:

„Sokáig tudok Berlinről beszélni, mivel ez a kedvenc európai települesem. Az első olyan nyugati város, amellyel a vasfüggöny mögött 1988-ban megismerkedhettem, nem is Berlin, hanem kifejezetten Nyugat-Berlin volt. Egyfajta kulturális csere bontakozott ki akkoriban. A moszkvai underground Nyugat-Berlint vette célba, hogy ott kiállíthassa műveit, illetve megismertethesse költészetét. A fiatal német művészek pedig Moszkvába utaztak bemutatkozni. Életemben ekkor kerültem először Nyugat-Berlinbe, pontosabban annak Charlottenburg-i kerületébe, ahol most lakást is vásároltam, mivel a várost akkor nagyon megkedveltem. Nagyon kényelmes és jó itt élni, mind kulturális, mind hétköznapi értelemben, például harmadannyiba kerül minden, mint Moszkvában, ahol azért még mindig több időt töltök el, mint itt. Berlinben jobban megy a festészet, míg Moszkvában az irodalom. Engem is meglepett, hogy legutóbbi regényem, a *Tellúria* megjelenését követően elment a kedvem az írástól. Ez bárkivel előfordulhat, egyszerűen nincs kedved tollat ragadni. Csaknem harmincöt év elteltével viszont Berlinben ismét kedvet kaptam a festészethez, ami szintén Berlin titkai közé tartozik! Elhatároztam, hogy *Új antropológia* címmel egy tizenkét részből álló sorozatot alkotok itt meg, amelynek minden darabja méretes és különleges, sajátos stílusú lesz. E tizenkét részből álló sorozat nagyobbik része már elkészült, be szeretném fejezni, és ki szeretném állítani. A kép, amit mellettem

lát, egyike ennek a sorozatnak, és egy olyan jelenséget ábrázol, amelynek elnevezése: Diskurzus az új emberről. A mamutra ugyan hasonlít, de valójában nem állat, hanem úgynevezett zoomorf, amely olyan dolgokat tud, amelyekről nekünk, embereknek fogalmunk sincs.”

Vlagyimir Szorokin nem titkolja, hogy ma már nem kedveli annyira Moszkvát, mint néhány évtizede.

„Valójában nem Moszkvában, hanem annak elővárosában, Vnukovóban, az egyik moszkvai repülőtér mellett élek. Moszkva, sajnos, az utóbbi három évtizedben végérvényesen elvesztette arcát. Ez nem város, hanem egyfajta állam az államban, ahol csak a csinovnyikok, a banditák és a bankautomaták érzik jól magukat.

Moszkva mintegy kivetett magából, amit én egyébként nem is sajnálok különösebben, aminek a politikához egyébként nincs köze. Amikor a politika miatt éreztem benne pocsékul magam, az az 1980-as évek első fele volt, a moszkvai underground számára a legnehezebb időszak. Ekkor ugyanis, amikor Andropovot választották meg főtitkárnak, a KGB elnöke a Kijevből Moszkvába helyezett Fedorcuk lett, aki ott már a nacionalistáktól kezdve az ellenzékiekig – mindenkit lecsukott. Következett Moszkva. Utólag visszatekintve, mindannyiunk számára meglepő, hogy addig viszonylag békén hagytak bennünket. Fedorcuk hivatalba iktatása után azonban elkezdődtek a házkutatások, és például a fiatalokból álló MUHOMOR-csoport tagjait nem zárták ugyan börtönbe, viszont valamennyiüket behívták katonának. Ekkoriban került nyomdába Nyugaton első regényem, a *Búcsú a sortól*. Megneszelték, hogy Párizsban várható a megjelenése, de a részletekkel nem voltak tisztában, belőlem pedig nem tudtak semmit sem kiszedni. Szerencsémre, mire megjelent, beköszöntött a peresztrojka, és így végül békén hagytak. Egyébként más volt ellenzékieknek lenni Moszkvában, mint mondjuk Tallinnban. A szovjet időkben mi Moszkvából azért jártunk például pont Észtországba nyaralni, mert éreztük, hogy ott Európában vagyunk. Az emberek tekintete többet árul el a szavaknál, és számomra soha nem volt titok, hogy mi, az oroszok a Baltikumban megszállók voltunk.

Berlin legfőbb előnye, hogy itt bővelkedünk a térben. Az is fontos, hogy itt a tér nem agresszív, mint például Moszkvában. Számomra a szobrok többnyire közőmbösek, de az Adenauer kancellár szobra például azért csodálatos, mert emberléptékű. Vasból van ugyan, de a járókelőknél nem magasabb, és az emberek közötti Adenauernél ennek azért van jelentősége, mert ő az a személy, aki segítette a németeknek eltemetni a náci múltat. Sajnos Oroszországban nem született ilyen politikus. Ezért nem tudok eléggé irigykedni a németekre, mert nekik volt egy Adenauerük! Aki segítette nekik betemetni az ocsmány múltat. Egyébként nem tagadhatjuk le, hogy nálunk a rendszer Gorbacsov hatalomra jutása után alakult át, aki egészen más ember volt, mint többi elődje, és céljával az emberarcú szocializmus megvalósítását tűzte ki. Ez a program legalább huszonöt évet késett, ami a Szovjetunió számára aztán a szomorú véghez, a normális emberek számára pedig a boldogsághoz vezetett! Számomra ennek a folyamatnak a legfontosabb állomása egyébként a vasfüggöny megszűnése volt, amikor megnyílt az utazás lehetősége, amit mindannyian ki is használtunk. Mindez legalább annyira felejthetetlen, mint 1991 augusztusa, amikor senki sem hitte, hogy a szovjethatalom három nap alatt fog összeomlani. Tagadhatatlan, hogy ez példát-

lan eufóriát váltott ki! Ott voltam a Fehér Háznál, és akkor is, amikor szétszedték a CSEKA vezetőjének, Dzerzsinszkijnek a szobrát. Amelyet persze – mint ahogy azt később meg is írtam sokkal jobb lett volna, ha a forradalmi tömeg nem csupán ledönt, hanem szét is veri, és a darabjait pedig széthordja! Ugyanaz történt ugyanis ekkor, mint amiről Brodskij 1968-ban írt: Sztálin, akit Brodskij Dzsugasviként emlegetett – konzervdobozba került. A KGB szimbólumát és szellemét így tulajdonképpen konzerválták. Pedig mindent, ami szovjet, ugyanúgy kellett volna nálunk is elpusztítani, ahogy azt Németországban a náciizmussal 1946 után tették, vagyis szépen el kellett volna temetni. Sajnos nálunk az úgynevezett jelcini forradalom bársonyos volt. Csupán hatalmváltás történt Oroszországban, nem pedig valódi politikai, mentális és etikai rendszerváltás! A szovjet ideológiai hullát valójában nem temették el, hanem csak félresöpörték a sarokba, fűrészpórral behintették, azt hitték, hogy elrohad magától. Kiderült, hogy nem, és tanúi lehetünk most annak, ahogy zombiként feltápáskodott. Ennek köszönhető, hogy Európában éppen kiobbantott egy szörnyű háborút.”

Bár Jelcin rendszere alapvetően demokratikus volt, anyagi értelemben talán még Gorbacsov éveinél is rosszabb időszakot hozott. Tartós növekedési pályára Oroszország csak Vlagyimir Putyin hatalomra jutása óta került.

„Tudja, ez valójában egy mítosz. A putyini gazdaság motorját ugyanis az 1990-es években már megalkották. Putyinnak annyi szerencséje volt, hogy a nyersolaj világpiaci ára felszökött, és ennek következtében Nyugatról valutafolyam zúdult Oroszországra. Az úgynevezett putyini stabilitás ennek köszönhető. Enélkül ő nem tudott volna hatalmon maradni sokáig. És az, hogy Gorbacsov idején a gazdasági helyzet jobb lett volna, azt sem állítanám. Néhány városunkban még az is előfordult, hogy jegyrendszert vezettek be. Élénken él bennem, hogy 1990-ben Németországból hazatérve üres üzletet találtam Moszkvában. 1991 tavaszát követően viszont Oroszországban ilyesmi már nem fordult elő.”

Hardo Aasmäe geográfus, Tallinn egykori főpolgármestere, jövőkutató, az észtl enciklopédia szerkesztője, az Észtl Római Klub elnöke, Tallinn rendszerváltó első polgármestere szerint Észtlországban komoly gazdasági reformokra 1986-ban került sor. Az Észtl Népfrent vezetőjeként, Tallinn főpolgármestereként Hardo Aasmäe a Tbiliszi Cselekmények Kivizsgálására Alakult Parlamenti Bizottság elnökhelyettese is volt, amelynek a feladata a nyolcvanas évek legvégén a grúz fővárosban történt vérengzések részletes feltárása volt. A bizottság elnökének Szobcsakot, Szentpétervár akkori polgármesterét tették meg. Ezenkívül Hardo Aasmäe 1991-ben az észtlországi KGB felszámolására alakult bizottság elnökeként is komoly munkát végzett.

Hardo Aasmäe:

„Polgármesterré választásom után talán egy hónappal egy csodaszép napon felhívott Jurij Pavlovics Belov, aki akkor a tallinni szovjet helyőrség parancsnoka volt. Az Észtl Népfrent vezetőjeként én akkor Moszkva szemében egy régi vágású, százszázalékos észtl nacionalista voltam. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a szovjet helyőrségnek megvoltak a maga gondjai Tallinnban. Felhívtak tehát, hogy mit szólnék, ha az admirális találkozna velem. Miért ne? – válaszoltam. Aztán megkérdezték, hogy a helyettesét is magával hozhatja-e? Termé-

szetesen, hozza csak! – mondtam. Mikor jöjjünk a polgármesteri hivatalba? – kérdezték. De miért a polgármesteri hivatalba? – kérdeztem, ha terített asztal mellett is megbeszélhetünk mindent valamelyik tallinni belvárosi vendéglőben. De akkor – ezek szerint – civilben kellene találkozoznunk, ugye? – szólt a kérdés. Miért kellene civilben? Szerintem nyugodtan jöjjenek csak egyenruhában – válaszoltam. A tallinni óváros egyik vendéglőjében ennek megfelelően hamarosan találkoztunk, és mivel én geográfusként fiatalon az egész Szovjetuniót bejártam, amikor szóba került, hogy melyik városból érkeztek, miután nem volt olyan hely, ahol ne lettem volna, konyak és vodka mellett kellemesen el tudtunk beszélgetni. Sőt ekkor már keményvalutáért lehetett másfajta márkás nyugati italt is kapni, és én ebből is rendeltem nekik. A két admirális közül az egyik kiszáradva megszólalt: – Mi az önök fogalmai szerint itt megszállók vagyunk. Mit fog mondani a kollégáinak, hogy ön a megszálló erők vezetőjével baráti ebéden vett részt, ráadásul az önök számlájára? Erre én azt válaszoltam, hogy a berlini főpolgármester minden hónapban legalább egyszer vendégül látja az amerikai megszálló erők parancsnokát, ami teljesen természetes. De maguk hogyan fogják megmagyarázni a saját vezetőiknek, hogy nyilvános helyen ittak egy helyi nacionalista vezetővel? – kérdeztem. Amire a válasz a következő volt: mi azt fogjuk mondani, hogy üzleti tárgyalásokat kezdeményeztünk a peresztrojka során frissen megválasztott helyi hatóságokkal.”

Juku-Kalle Raid 2014 nyarán negyvenedik születésnapját Tallinn egyik volt híres börtönében, a Patareiben ünnepelte.

Juku-Kalle Raid:

„Július 28-án történt mindez, de az épület, ahol az ünnepség zajlott, eredetileg nem volt börtön. Eredetileg kikötői erődnek épült. Csak később létesítettek a területén fogházat, de már régóta megszűnt annak lenni. Ma kulturális létesítmény, s nekem a hely maga tetszik. Ráadásul rengeteg barátom van, akiket politikai okokból éppen oda csuktak be. Ha arra járnak, megtekintik azokat a cellákat, ahol raboskodtak, de ma már senki sem szomorkodik, mivel az élet arra tanított meg bennünket, hogy tekintetünket a jövő és ne a múlt felé fordítsuk. Amikor ezen a napon negyvenéves lettem, mindannyian táncoltunk és mulattunk ennek az egykori várnak a területén, mivel szerintem, de sokan közülünk mások is úgy gondolják, hogy az a legfontosabb, hogy ne rágódjunk különösebben azon, áldozatai voltunk-e egy rezsimnek, hanem tudjuk be a történelmet annak, ami volt, és éljük az életünket bölcsebben, jobban, mint ahogy azt a szüleinknek sikerült.”

Juku-Kalle Raidnak több olyan műve van, amely oroszul jelent meg.

„Túl sok művem nem jelent meg oroszul, de ezek szerkesztője kivétel nélkül minden esetben a feleségem volt, aki tiszta orosz. Ami azt jelenti, hogy ma már beszél észtil is, de ezt a nyelvet csak húszéves korában tanulta meg, és addig egy szót sem tudott, bár itt, Észtországbán született.

Amikor oroszul verset vagy prózát írok, akkor általában ő javítja ki, szerkeszti meg, és írja át, mert amikor oroszul írok, akkor akadnak hibáim. Tapasztalatom szerint van, amit oroszul, és van, amit észtil könnyebb kifejezni.

És ennek nem mond ellent az, hogy valaki észtil gondolkodik. Attól még előfordulhat, hogy valamit oroszul tud pontosabban kifejezni, és persze ez fordítva is igaz.”

Juku-Kalle Raid performanszairól is híres Észtországban. Mekkora szerepet játszik ez a fajta kifejezési forma az életében?

„Valójában utálok a performanszot mint kifejezést. Amikor a Pussy Riotékat Oroszországban bebörtönözték, mi transzparenszekkel kivonultunk, amelyekre felírtuk, hogy *Szabad világot! Engedjétek szabadon Pussy Riotékat!* Ez maga szerep performansz volt? Mert a mi számunkra – egyáltalán nem! Mi ezzel csak azt akartuk kifejezni, hogy ne zárjanak börtönbe valakiket azért, ha kifejezik, amit gondolnak.”

Jankovics Marcell:

„Nem tekintem magam áldozatnak. Én egy rendkívül szerencsés ember vagyok, és mondom, azt az életművet is vállalom, ami kicsit becsatornázásosan zajlott, jóval a rendszerváltás után. Én nem áldozatnak érzem magam, hanem olyanoknak, aki legyőzte azokat a helyzeteket, amiket le kellett győzni, és ha mindent össze akarok kötni, akkor, ugye, elfogadtam ezt a rám aggatott szerepet a *János Vitézzel*, mert addig nem ez volt. A *János Vitéz*nél történt meg, hogy azt mondták: Marci ugyan, kit érdekel a magyar népművészet. 1971-ben ismerkedtem meg a feleségemmel. 1971-ig voltam tobzódó fiatal. Ha valamit, akkor azt, hogy megvan a harminckét fogam, hogy nem hullik a hajam, hogy nincs ősz hajszálam, a szakállam sajnos korán kezdett őszülni, a Kossuth-díjnál már majdnem mákos tészta volt, és akkor még csak harmincnyolc éves voltam. Szerencsés ember vagyok, hogy mi mindent megértem! Apám, anyám, apósom úgy halt meg, hogy nem érték meg a rendszerváltozást, és azt hitték, hogy ez mindig így marad. Megértem a napfogyatkozást, és szerintem még sok mindent meg fogok érni, legalábbis remélem, mert ettől érdekes az életem. Személyes szempontból én hihetetlen gazdag életet élhetek, csak ez az országnak nem jó. Tehát persze hogy óriási dolog volt számomra '88-'89-ben, mert – ahogy az összes mondatomból kiderül – én gyanakvó vagyok. Először is azt láttam, hogy abban az időben az összes jobboldali pártot kítőntték besúgókkal meg küldött emberekkel. Ki is derült róluk annak rendje módja szerint. Aztán jöttek fiatalok, akik kimenthetik ebből a bizonyos átmenteti zürzavarból az országot – akiknek ugyan a felmenői között szintén párttitkárok bőven voltak, de mégis egy másik nemzedék –, és bízunk abban, hogy az apák és fiúk közötti ellentét alapon sikerül egy új irányt adni. A tulajdonnak is óriási szerepe van, ez még nem változtatta meg a magyarokat. Az, hogy elvették tőlük a tulajdont, mondjuk '47-től folyamatosan, ezzel a legfontosabb kapaszkodót a környezethez, a világhoz, a hazához vették el tőlük.

Nagyon vacak volt az ifjúkorom addig, ameddig nem lettem önálló kereső ember, illetőleg nem jutottam be a Pannónia Filmstúdióba. De ezért olyan értelemben mindig szabad maradtam, hogy amikor azt mondták nekem, „Jankovics elvtárs, lépj be a pártba!”, azt tudtam rávágni, kacagva: „Ti bolondok vagytok? Eszem ágában sincs!” Itt, ugye a rendszerváltás előtt, az 1980-as évek elejétől, nálunk volt egy szalon, minden hónap első szombatján reggel kint állt egy rendőrautó, benne aludtak a rendőrök, úgy mentek el reggel, hajnalban a barátaim, hogy azt énekeltek: „*Magyar honvéd sétál az erdőbe, jön a Sztalin, tanácsot kér*

tőle. Jól van Sztalin, adok egy tanácsot, b...meg a sarlót, meg a kalapácsot!” Ezt énekelték, mindig így mentek el, zengett az utca végén is, és soha semmi bajunk nem lett! Tudom, hogy kik voltak a besúgók, akik nálam voltak. Mind a két általam azonosított besúgó halott már, de a nevüket akkor se mondom ki. Én belül attól voltam tulajdonképpen szabad, hogy nem éreztem sohase teherfételnek, hogy nekem el kéne vállalnom valamit. Azt mondta nekem a főnököm, amikor megkaptam a Kossuth-díjat, hogy: „Tudod, azért ezt nem ingyen adták? Mostantól kezdve neked feladatod lesz, ki kell állnod a döntések mellett.” Mondom: „Nem azért kaptam, amit eddig csináltam, hanem eljövendő cselekedeteimért kaptam?” Soha nem kért tőlem semmit ezután.

Volt egy lapos szikla bent ebben a rézsűben, és az apám, fölfedezte ezt, amikor egyszer ment a villamoshoz, mert az Attila utcában laktunk, ezért lesétált a villamosig, fölfedezte, hogy egy nyárfácska bújik ki ebből. És az iskolába értem jött, elhozott ide, és azt mondja: nézd meg ezt a nyárfácskát, széttépte a sziklát, meg volt hasadva a kő, és abból jött ki. Ez nekem annyira megtetszett, hogy azt mondtam, ez az én életfám, mert ebben van erő, megint a küzdelem a fő téma, és a faramuci az volt, hogy ez Budapest egyik híres fája lett. Volt egy *Budapest* című folyóirat, és a *Budapest* folyóiratban ezt a híres fák között tartották számon, egy nyárfa, ami iszonyatosan magas volt, hiszen harminc méternyire nőtt.”

Szorokinnal Berlin charlottenburgi kerületében az itt található palota kertjébe is ellátogattunk.

Vlagyimir Szorokin:

„Íme, az én régi barátom! Régi és megbízható! Télen, amikor a *Tellúria* című regényemen dolgoztam, ettől a fától kértem erőt, hogy jól meg tudjam írni, mivel szerkezetét tekintve a *Tellúria* összetett, ahogy Európa jövője is, amiről a könyv szól.

Nagyon szeretem a fákat. Talán azért is, mert nagyapám erdész volt. Van mit a fáktól tanulnunk. Nem kérdezősködnek, képesek tűrni, és ami a legfontosabb, nyugodtan nőnek. Vagyis nem sietnek sehová, és mi emberek ezért példát vehetünk róluk. Ettől az óriástól például nagyon sok erőt kaptam, s szerintem a regényem jól sikerült! [...] Ezt a témát a klasszikus orosz irodalomban Alekszej Konsztantyinovics Tolsztoj *Ezüstherceg* című regényében csupán érintette, de egyébként senki a mi tekintélyes klasszikus íróink közül, sem Dosztojevszkij, sem Turgenyev, sem Leszkov, sem Goncsarov nem dolgozta fel. Hogy miért? Alekszej Konsztantyinovics Tolsztoj szavaival válaszolok, akire, amikor a levéltárakban kutattam, egyszerre tört rá a szégyenérzet és a rettegés. Amennyiben hatalmas tudásának birtokában megírja az igazságot, nincs az a cenzúra, amely engedélyezte volna könyvének a megjelenését. További érdekes momentum, hogy amikor Rettegett Iván felszámolta az opricsnyinát, ami azt jelentette, hogy – Borisz Godunovot leszámítva – annak teljes vezetését kivégeztette, a halálukat követő napon még a szó használatát is betiltotta. Vagyis fejvesztés járt az opricsnyinának még a megemlékezéséért is. Teljesítvén feladatukat tehát mintha hirtelen a semmibe tűntek volna. Ám egyáltalán nem! Éppen ellenkezőleg: az opricsnyina a kollektív tudatalattiba szorult. A pszichoanalitikusok szerint, ha a jelenséget elfojtjuk, nem írjuk le, akkor az valójában eleven marad. A kollektív emlékezetben ezért az opricsnyina bármikor feltámadhat.

Pont emiatt a hatalom vertikuma és az egész putyini rendszer erre a tudatalatti szorított rettegésre támaszkodik. Amint nálunk egy emberből bármennyire alacsony beosztású csinovnyik lesz, vagyis hivatalt kap, a tudatalattijából felszínre tör az opricsnyik, és azon nyomban másként kezd élni és viselkedni, mint a többiek.

Körülötte – ugyanúgy, mint Rettegett Iván vagy Sztálin idejében – egyfajta megszállási zóna képződik. A hatalom nálunk oroszoknál mindig is megszállóként viselkedett. Ami azt jelenti, hogy a Kreml még a saját népével szemben is minden eszközt megengedettnek tartott. Ezek az opricsnyina mai következményei. Pont ezért határoztam el, hogy erről fogok írni. Másodszor pedig a Putyin-korszakban az orosz nacionalisták és állampártiak közül nagyon sokan arról kezdtek el beszélni, hogy nincs a Nyugatra és a nyugati demokráciára sem szükségünk, mivel akadályozta őket a hatalom gyakorlásában. Oroszországban amúgy is van minden, tehát lehet a Nyugattól elkülönülve és önmagunkra hagyatkozva, függetlenül élni. Ennek a nagy orosz falnak a gondolatát egyébként nem ma találták ki. És regényemben azt kíséreltem meg bemutatni, mi történik, ha ennek létrehozása mégiscsak sikerül. Egy olyan modellt alkottam, amely Oroszország lehetséges jövőjét ábrázolja. Mindezzel azt is állítom, hogy Oroszországban a 16. század óta nem változott a hatalmi rendszer. Gyakorlatilag a hatalmi piramis ugyanaz ma is, mint egykor volt, amelynek csúcsán a cár, alatta az opricsnyikok, az alján pedig a lakosság található.

Jankovics Marcell:

Valamikor a hetvenes évek legvégén, az 1980-as évek elején kezdtem el gombászni. És ezt azóta folyamatosan csinálom. Sokszor fölteszik az embernek a kérdést, hogy miért nem disszidáltál? Erre Orosz István barátom és kollégám úgy reagál, hogy lehet az időben is disszidálni, hogy az ember visszatér a múlthoz, és ugye olyan világot teremt maga köré, időben, aminek nincs köze a mához. Ez is egy lehetőség. A másik meg az, hogy az ember kivonul a természetbe, tehát megpróbál valamiképpen olyan környezetet teremteni maga köré, amiben kevés az ember, kevés a politikus, kevés a rendőr, és még vadászt se nagyon lehet látni, mert azokon a helyeken, ahol az ember jár, célszerű, ha úgy válogatja meg őket, hogy ott ne lőjenek. Előfordul ugyanis gombaszazonban néha, hogy süvítenek a sörétek az ember feje körül.

Az, hogy az a két megfigyelő, aki az én vendégem volt, már mind a kettő halott, és a férfi hatvanhét évesen halt meg, ami még a magyar átlag férfieletkor alatt van, pedig kivételezett anyagi környezetben élő emberről volt szó, tehát nem éhen halt, és alkoholista sem volt! De az is egy érdekes dolog, hogy Mellocco, aki nekem régi jó barátom, akivel egy házban nőttünk föl, az apját annak az évnek a februárjában akasztották föl, amely évben az én apámat elhurcolták, tehát nagyon közel vagyunk egymáshoz, azt mondja nekem: „Nem értem, hogy ez a szomszéd miért segít nekem költözködni? Képzeld el, hogy becsöngett, és azt mondja, hogy jöttem segíteni!” Miklóskám, azért, mert ő a rádállított besúgó – mondtam neki. Egy másik emberünk azt mondja nekem: „Tudok szervezni neked egy lakást, ha félre akarsz lépni.” Tényleg fontos, hogy a rendszer-váltás jelentősége hol jelentkezett a számomra! 1983-ban kezdtem el dolgozni *Az ember tragédiáján*. 1989-ig egy vasat nem kaptam rá! 1989-ben hívott fel a főnököm, aki érezve a levegő megváltozását, adott rá pénzt. Be tudtam vele indulni, és onnantól kezdve nekem nem volt cenzúram. Tehát ez a film úgy készülhetett

el, ahogy én akartam, ahogy tudtam, ahogy képes vagyok rá. Abból a pénzből, mert ez is egy óriási cenzúra, hogy mennyi pénzt adnak rá, az is egy hatalmas cenzúra.

Amit Lucifer a paradicsomban mond, hogy „*Küzdést kívánok! Diszharmóniát!*” – az igazán érdekes! Én abba születtem bele, hogy a küzdés az élet értelme, amiről kezdetben nem tudtam, de el kellett jutnom a Tragédiáig, odáig, hogy rádöbbenjek arra, hogy te Jézus Mária, hát ez én vagyok! A tizenharmadik színben van egy nagyon fontos szál, már az űrben: *Szerelem és küzdés nélkül mit ér a lét? Hideg borzongat, Lucifer!*

'56-ban volt egy kis címerem. Én a régi magyar címert gyönyörűnek tartom, mert nincs benne vadállat. Tehát ez egy olyan szimbólumvilág, persze az egyik felét azt letámadták, hogy fasiszta, meg mit tudom én, hogy mi! De legalább akkor nem bántják, amikor a címerben van, csak amikor önállóan létezik. És ötvenhatban Pannohalmán vagyok diák. Jön oda egy különítmény, orosz és magyar hadsereg, körülveszi a pannonhalmi várat. Egy csomó karhatalmista meg orosz megszállt minket, volt házkutatás, és megtalálták a nachtkasztlimnak a fiókjában ezt a címert, de még nem semmisítették meg, csak letörték róla a műanyag gyászkarzalagot. Ez nagyon érdekes volt. Nincs meg sajnós. És elkezdtem gyűjteni magyar címereket, és ezt azóta tudom csinálni, amióta nincs az a világ, ami volt. Lehet, hogy én is tulajdonképpen hülye vagyok, hogy a szimbólumoknak ilyen nagy jelentőséget tulajdonítok, de amin el tudom magamat sírni, az fontos! Rajzilmesként nagyon sokáig nevettek meg, és egy idő után ez már idegesített – a Gusztáv-sorozatra gondolok, mert nem ez a legfontosabb emberi érzés! A megrendülés, a katarzis, az, hogy utána üveges szemmel jöjök ki, és egy darabig ne lássam a szörnyű magyar valóságot, ha kijövök az utcára! Mert bent nézem a fekete-fehér filmeket, kint színes a világ, és bent lesz mégis színes a világ, és kint fekete-fehér! Ez is szimbólum, amiről én most beszéltem. Hogy egy fekete-fehér film ki tudott színesedni a szocializmus éveiben attól, hogy milyen volt az a világ, ahova mi kijöttünk. Hogy az '56-os események idején, hogy úgy mondjam, biztos, hogy volt napsütés és langymeleg! És mégis minden film fázós hideg didergetős kép, tehát igenis, ezek mind érzelmek, amiket hozzárakunk a valósághoz! Én nem bántam meg, hogy nem menekültem el innen, mert nekem itt a helyem!”

PAP KINGA MARJATTA

SZABAD EGYHÁZ SZABAD ÁLLAMBAN

Kalandozások a baltikumi egyházak reformációtörténetében

1582-ben három részre szakadt a Baltikum. Az északi vidékeket a svéd király, a szigetvilágot a dán uralkodó, a déli területeket a lengyel király hajtotta hatalma alá. Négy év, amikor Erdély és Livónia (a mai Dél-Észtor-szág és Lettország területe) közös fennhatóság alá tartozott. Báthory Istvánra keménykezű katolikus uralkodóként emlékeznek, aki igyekezett visszaszorítani az evangélikusság gyors elterjedését. 1583-ban jezsuita kollégiumot és gimnáziumot hozott létre Tartuban,¹ ami megalapozta a város arculatát a mai napig meghatározó későbbi egyetem szellemi és intézményi környezetét. II. Gusztáv Adolf svéd király 1632-ben (három évvel a mi régióinkban a legrégebbinek számító nagyszombati egyetem születése előtt) írta alá az Academia Gustaviana alapító okiratát. De ne szaladjunk ennyire előre.

■ Az éppen ötszáz évvel ezelőtt, 1517-ben Németországban útjára indult reformációi mozgalom hamar gyökeret vert a Balti-tenger vidékén. Magyarországra Wittenbergben tanult diákok hozták el hamar a hitújító eszméket, északon a német lovagrend, a hanzavárosok és a céhek élénk kapcsolatrendszerének köszönhető, hogy már az 1520-as évek első felében számos prédikátor és közösség tette magáévá a Luther Márton és társai által megújított tanokat. 1523 és 1526 között a legtöbb jelentős város – Riga, Tallinn, Narva, Rakvere, Paide, Tartu, Viljandi – közösségeiben elterjedt az új tanítás. A livóniaiak jellemzően Rostockban végezték egyetemi tanulmányaikat, de Hermann Marsow személyében egy Wittenbergben tanult reformátor is feltűnik észt földön. A század közepére a rendi

**A szabadság felelőssége
mindannyiunk közös
kihívása – egyéni
megfontolásainkban,
közösségi relációinkban
és az egyházi döntések
területén egyaránt.**

vezetők is magukévá tették az evangélikusságot, így az uralmuk alá tartozó közrendű nép is az új hit követőjévé vált.

Felvetődik a kérdés, hogy a Baltikumban a 12. század óta gyökeret vert katolikus kereszténységet a nép milyen mértékben érezhette magáénak, hiszen az sokszor erőszakos módon, külső hatásra érkezett, ráadásul idegen nyelven szólt hozzá. Vagy átélhették vajon, hogy az orosz, lengyel, svéd, dán és egyéb hatalmak alatt álló ember egyedül a hitében lehet szabad? A kérdés hosszabb távon is releváns: Észtország ma a csehek mellett Európa legszekularizáltabb országa, amit botorság lenne pusztán az 1940–1991-ig tartó szovjet időszak számlájára írni. Vajon tetten érhető-e egyáltalán olyan pont, ahol a reformált hit igazán a nép sajátjává vált?

A reformáció meggyökerezését a mindennapi egyházi élet mellett a teológiai irodalom elterjedése is támogatta. Luther több írása már az 1520-as évektől közkézen forgott Livóniában (beleértve *A német nemzet keresztyén nemességéhez* c. iratot és a *Kís kátét*). Helyi összeállítású katekizmusokat is közöltek észt, lív és lett nyelvű szövegtörödékekkel. Ezzel párhuzamosan egyes területen a katolikus egyházi élet is fennmaradt, a ciszterci és a brigitta rend² jelenlétével. A tallinni katolikus püspökség 1561-ben szűnt meg, II. Gusztáv Adolf győzelmes megjelenése pedig 1627-re véglegesen véget vetett a katolikus korszaknak. A tartui egyetemen megindult az észt nyelvű lelkészképzés, majd megkezdődtek az észt és lett nyelvű bibliafordítás munkálatai. 1686-ban megjelent a délészt Újszövetség. Ekkor még párhuzamosan működtek egymás mellett a német és észt anyanyelvű lelkészek. Az anyanyelvi szövegek széles körű forgalomba kerülése és az észt származású iskolamesterek képzése megalapozta az írás-olvasás, ezáltal a népnyelven való művelődés jövőjét. A konzisztórium határozata alapján 1730-tól csak írni-olvasni tudók vehettek részt az úrvacsorán, és léphettek házasságra. Az ebben az időben lutheri kateoktatással egyenlő konfirmációt 1735-től követelték meg.

A mai Litvánia területén ezzel ellentétben továbbra is a katolikus lengyel, majd az ortodox orosz fennhatóság határozta meg a szellemi környezetet, azaz a reformáció magjai igen sekély talajra találtak. Napjainkban a Mindaugas Sabutis püspök által irányított litván evangélikus közösség mintegy húszezer tagot számlál.

A személyes hit szabadsága

■ Az 1700-as évek második felében a protestantizmus „második hullámaként” jelent meg a Baltikum területén a Nikolaus Ludwig von Zinzendorf gróf nevéhez köthető herrnhuti kegyesség. Bátran mondhatjuk, hogy ez az az evangélikusság és vallási gyakorlat, amit a nép szélesebb rétegei végre magukénak tekinthettek: a pietista irányzatot képviselő laikus prédikátorok, templomok helyett egyszerű imaházak, társadalmi rangra való tekintet nélküli, bensőséges (és anyanyelvű) alkalmak felkínálása utat talált a nép szívébe. Sajátos módon a herrnhuti közösség (közkeletű nevén *vennastekogudus*, azaz testvérek gyülekezete) sosem szakadt el a hivatalos evangélikus egyháztól, hanem azzal párhuzamosan működött. A családok a hivatalos egyházi szolgálatokat a templomban a helyi evangélikus lelkész vezetésével végezték, saját lelki alkalmukat pedig az imaházban tartották.

A mozgalom legintenzívebb korszaka az 1850-es évekre tehető, ekkor Észtország területén mintegy ötvenezer tagot számlált, az észt és lett területen találha-

tó imaházak száma összesen közel háromszáz volt. A többszörös betiltást és a történelmi változásokat követően az 1940-es évek elejére még mindig 96 imaház működött észti területen. 1940–1990 között kényszerűségből az észti evangélikus egyház szervezeti keretében, 1992 óta újra önálló jogi személyként, egyesületi keretben működik a mozgalom. Lettországból az első világháború előtt nem hivatalos formában működött a mintegy háromezer tagot számláló testvéri közösség, önálló szervezetük 1923-ban jött létre.³

A reformációi mozgalmak terjedése északon is összekapcsolódott a személyes szabadság és a nemzeti ébredés gondolatával. Luther kettős kormányzásról szóló elmélete támpontot jelentett a világi és az egyházi hatalom kérdései közt való tájékozódásban, a *Keresztény ember szabadságáról* című mű pedig az egyént helyezte el az Isten és az embertársak irányában működő viszonyrendszerben. A reformáció bibliaértelmezése alapján maga a személyes hitélet is „demokratikus” alapokon nyugszik: nincs más közbenjáró Isten és ember között, csak maga Jézus Krisztus.

Luther a személy szabadságát érintő alapvető tétele, hogy a keresztény ember egyszerre „szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek”, ugyanakkor „készséges szolgálója mindennek, és alá van vetve mindenkinek”. Azaz egyházi és társadalmi relációinkban a közösség iránti felelősséget is meg kell élnünk: „Mert az ember nem egymagában, nem csupán a maga testében él, hanem együtt él más emberekkel a Földön.” Nem véletlen, hogy az észti evangélikus egyház a galata levél 5. fejezetének 1. verse alapján tematikusan is összekapcsolja a reformáció 500. emlékévét, az észti népegyház századik születésnapját, valamint az észti állami függetlenség 2018. február 24-én esedékes centenáriumát. „Krisztus szabadságra szabadított meg minket, álljatok meg tehát szilárdan, és ne engedjétek magatokat újra a szolgaság igájába fogni” – írja Pál apostol.

Az észti nyelvű lelkészek működése nyomán a 19. század második felére megfogalmazódott egy önálló népegyház létrehozásának igénye. Az állami függetlenséghez vezető úttal párhuzamos egyházi előkészítés nyomán 1917-ben megszületett az idén százéves fennállását ünneplő szabad észti népegyház. (Ugyanebben az időszakban jött létre az önálló ortodox egyházszervezet, mely 1923-tól a konstantinápolyi patriarkátus alá tartozott. A szovjet korszakban a moszkvai patriarkátus alá szervezték az egyház működését, a konstantinápolyi kötődést 1996-ban sikerült helyreállítani.)

Szabad egyház szabad államban

■ Az első észti köztársaságot a korban párját ritkító nyitottság jellemezte: a kisebbségi nemzetek kulturális önrendelkezéséről szóló 1925-ös törvény kulturális autonómiát biztosított a német, orosz, svéd és zsidó népesség számára. A fiatal evangélikus egyházszervezet is aktívan kereste a kapcsolódási pontokat. Az 1930-as években megindult a kapcsolatépítés az anglikán egyházzal, ami 1938-ban egy észti–lett–angol egyházi szerződés aláírásához vezetett. 54 évvel később, 1992-ben erre alapozva született meg a porvooi egyházközösség, amely az európai evangélikus és anglikán egyházak jelentős szövetsége.

Az evangélikus testvéregyházak viszonylatában nagy hatású esemény volt az 1937-ben Budapesten megrendezett, első magyar–finn–észti lelkészkonferencia. A konferencia hatására több magyar evangélikus lelkész kapott kedvet és lehetőséget hosszabb–rövidebb baltikumi tartózkodásra: név szerint Matis Istvánról

és Kajos Jánosról kell itt megemlékeznünk. A nyolcvan éve útjára indított találkozót finnugor lelkészkonferenciaként négyévente rendezik meg az érintett egyházak valamelyikében. Erdélyi magyar résztvevő nem hivatalosan először 1981-ben lehetett jelen, 1993-tól már hivatalos részvételükre is mód nyílik. Egy ízben Kolozsváron rendezték meg a találkozót: a 2004-es konferencia témája „A hagyomány jelentősége az evangélikus identitás megőrzésében” volt.

A második világháború és a Baltikum újrafelosztása nyomán megindult jelentős kivándorlás az egyházak lelkesi karát is érzékenyen érintette. A svéd és német származású lelkészek és gyülekezeti tagok szinte teljes létszámban elhagyták az országot. Az emigráció nyugati központjaiban (Svédország, Németország, Egyesült Államok, Kanada) kialakult és sok helyütt a mai napig folyamatosan működik az ún. exil egyházszervezet. A szovjet korszakban sokak értelmezése szerint ezek jelentették az egyházak jogfolytonosságát, szemben a kollaboránsnak tekintett otthoni egyházszervezettel.

A baltikumi országok függetlenségének helyreállítását követően az exil és a hazai egyházak integrálása hosszan tartó, szenzitív folyamat volt. Észtországban 1993-ban indultak meg a tárgyalások a két egyház (újra)egyesítéséről, mely hivatalosan 2010-ben valósult meg. Az egyesített egyházszervezetben a külhoni részegyház pásztori felügyeletét továbbra is önálló püspök látta el. Andres Taul néhány héttel ezelőtt, 2017. áprilisában vonult nyugdíjba, Urmas Viilma érsek pedig átvette a külhoni egyház vezetését is. Ezzel a személyi változással most állhatott tehát véglegesen helyre a hét évvel ezelőtt szervezetileg már összeforrt, 73 évvel ezelőtt, 1944-ben kényszerűen széttöredezett egység. Lettorszáiban ezzel szemben fennmaradt a két párhuzamos egyházszervezet, mindkettő érseki szintű vezetéssel: a Lett Evangélikus Egyház Külföldön amerikai központtal működik, a közelmúltban azonban Lettország területén is megerősítette jelenlétét.

A szabadság elvását?

■ Amint eddig is láthattuk, a három balti ország egyházi szempontból némileg eltérő utakat járt be, kulturális és szociológiai adottságaik is különbözőek, ugyanakkor a közös történelmi terhek hordozása egyértelművé teszi sorsközösségüket. 18 évvel ezelőtt a három ország közti szolidaritás emblematikus kifejezése volt az ún. balti lánc: az 1989. augusztus 23-án, a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka aláírásának ötvenedik évfordulóján megrendezett tömegtüntetés keretében körülbelül kétfélmillió ember, a három ország lakosságának 25 százaléka (!) sorakozott fel a három fővárost összekötő hatszáz kilométeres úton.

A balti államok függetlenségének helyreállítása az 1991-es jecini puccsot kihasználva, mégis jelentősen eltérő körülmények között zajlott le. Észtországban a környezetkárosító szocialista bányászat visszásságainak feltárása és a politikai-társadalmi folyamatok lendülete az ún. daloló forradalomban teljesedett ki (a lettek és a litvánok esetében drámaibb események övezték a függetlenedés folyamatát). Augusztus 20. azóta közös nemzeti ünnepünk, hiszen az észtek egyaránt megemlékeznek az első köztársaság eredeti létrejöttének februári dátumáról és a szovjet korszakot lezáró nyári évfordulóról.

A függetlenség helyreállítását (a Baltikumban nagy hangsúlyt fektetnek ennek a kifejezésnek a következetes használatára) követően tanulságos végignézni a népszámlálási adatokat. Észtországban 2011-ben a vallási közösségek között első ízben kerültek többségbe az ortodoxok. A válaszadók közül közel háromszá-

zezren vallották magukat kereszténynek, ebből a 108 513 evangélikussal szemben 176 773 fő ortodox. A harmadik helyen a baptista egyház szerepelt 4507 fővel. Lettorszában a túlnyomó többség továbbra is evangélikus, azonban az egyház létszámát a fiatal nemzedék jelentős Európán belüli elvándorlása és belső megosztottság is erodálja. Litvániában a 75% fölötti katolikus többség mellett törpe minoritásként működik az egyébiránt szociális téren rendkívül aktív evangélikus közösség.

Az új körülmények között mindhárom országban intenzívebbé váltak az egyházi kapcsolatok. Az észtek esetében egyértelműen a finnországi evangélikus egyház az első számú partner, a lettekénél az amerikai evangélikus egyház konzervatív irányzata (Missouri Synod), a litvánoknál az amerikai és a német hatás a meghatározó. A kapcsolatok iránya teológiai szempontból sem elhanyagolható, hiszen a nyugati egyházakban az elmúlt évtizedekben több megosztó jellegű szociáletikai kérdés került előtérbe. Az azonos neműek házasságának megáldásával kapcsolatos svéd döntés nyomán közös balti püspöki nyilatkozat is született – a három, önálló arculatot képviselő evangélikus egyház vezetői ebben a kérdésben közös nevezőre jutottak.

Ennél is sajátosabb képet mutat azonban a női lelkészség magyar viszonylatban évtizedekkel ezelőtt nyugvópontra jutott kérdésköre. Az észtek idén készülnek a női ordináció ötvenedik évfordulójának megünneplésére egy nemzetközi tudományos konferencia keretében. A kis létszámú litván egyházban kizárólag férfiak látnak el lelkészi szolgálatot. A legspeciálisabb eset a lettországi evangélikus egyházé, amely 1975-től kezdve szentelt női lelkészeket. A jelenlegi érsek, Jánis Vanags szolgálatának kezdete, azaz 1993 óta szüneteltették a gyakorlatot, de a korábban felszentelt nők bizonyos korlátok mellett folytathatták szolgálatukat az egyházban. A lettországi evangélikus egyház legfőbb testülete, a zsinat 2016. június 3-án döntött az egyház alapokmányának módosításáról: így a továbbiakban az elméletben sem áll fenn a nők lelkésszé szentelésének lehetősége. A döntés élénk nemzetközi visszhangot váltott ki a partneregyházak és az evangélikus világszövetség körében.

Kérdéses tehát, hogy a balti régió – természetesen egyenként eltérő adottságú és szemléletű – evangélikus közösségeinek egyházképét és társadalmi jelenlétét egyre inkább az ortodox és katolikus kontextus formálja majd, vagy szervezeti és gondolati szabadságukat a reformációban rokon „nyugati” testvéregyházak kulturális keretei közt kívánják megélni. Jelenleg mindhárom egyház a Lutheránus Világszövetség tagja – a világszerte 75 millió evangélikust számláló közösség (*communio*) 2017 májusában, a reformáció kezdetének 500. emlékévében megválasztandó új vezetői testületében a Baltikum egyházi képviselője is helyet kaphat. A szabadság felelőssége mindannyiunk közös kihívása – egyéni megfontolásainkban, közösségi relációinkban és az egyházi döntések területén egyaránt.

■ JEGYZETEK

1. A dél-észtsországi város ősi észt nevén Tarbatu, németül Dorpat, oroszul Jurjev. A város és az egyetem neve és oktatási nyelve a történelmi időszakoknak megfelelően többször változott.
2. Az 1384-ben Svédországban alapított szerzetesrend kolostora 1412-től 1577-ig működött Tallinn mellett; 1994 óta újra aktívan jelen vannak Észtországban.
3. Magyarországon elsősorban Erdélyben és a Felvidéken (többek közt Segesvár, Igló) fedezhetők fel a hernhuti szellemiségű prédikátorok nyomai. Rövid ténykedésük hatása tetten érhető a protestáns énekeskönyvek anyagában, tartós jelenlétre, különösen szervezeti keretek kialakulására azonban nem került sor.

KÁDÁR KATA

STRATÉGIAI FEJLESZTÉSEK AZ ÉSZT NYELV FENNMARADÁSÁÉRT

Észtország külön nyelvi fejlesztési programokat, javaslatokat és terveket dolgozott ki.

Saját anyanyelvéért minden nép felelősséggel tartozik, hiszen a nemzeti megmaradás egyik legfontosabb része. A *Közép-európai nyelvstratégiai fórumon* több európai ország nyelv-, illetve kultúraőrző módszereiről és annak gyakorlati megvalósításairól tartottak előadásokat Budapesten 2016 májusában. A nemzetközi példák ugyanis hozzásegíthetnek a magyar nyelvet támogató stratégiák fejlesztéséhez, a magyar nyelv életben tartásához, ápolásához és fejlesztéséhez. *Anyanyelv és nemzeti jövő* címmel foglalta kötetbe a konferencia tartalmát dr. Pomozi Péter, az ELTE Finnugor Tanszékének docense. A fórumon a lengyel nyelvi jogok védelméről szóló tanulmányokat Janusz Banczerowski mutatta be, a vajdasági magyar törekvésekről Hódi Éva és Hódi Sándor értekezett, az észti módszerekről Birute Klaas-Lang és Larl Pajusalu számolt be.

Ha a lakosság számát tekintjük, Észtország a legkisebb országok közé tartozik Európában, az Észti Statisztikai Hivatal adatai szerint 1 313 000 főt számoltak 2016-ban. A 2011-es népszámlálás adatai pedig azt mutatták, hogy az állandó lakosok közül 68% észti, 24,8% orosz, 1,7% ukrán nemzetiségű. Érdekeség továbbá, hogy a száz fő feletti kisebbségek száma 37 népcsoportot fed le. Ha a kivándorlás és bevándorlás mértékét¹ figyelembe vesszük, Észtország anyanyelvi eloszlása ezt mutatja: 68,5% észti, 29,6% orosz és 0,6% ukrán.

■ A maga egymillió anyanyelvi beszélőjével nem tartozik a szocio-lingvisztikailag veszélyeztetett nyelvek közé. Államnyelv státusú, tehát elsődleges funkciói az államigazgatás, a szellemi és kulturális értékek fenntartása. A nyelvet minden szférában használják: hétköznapi, gazdaság, tudományos kommunikáció, a nemzeti identitás alapja; a legfejlettebb számítógépes nyelvek között is ismeretes. A globalizálódó világban s ekképpen a világangol hatása miatt azonban Észtország külön nyelvi fejlesztési programokat, javaslatokat és terveket dolgozott ki. Lehet a nyelvnek államnyelvi státusa és infrastrukturális tere, önmagában nem biztos, hogy képes fenntartani saját magát, miközben az angol egyre nagyobb teret kap az oktatásban, a vállalkozói szektorban és a gazdaságban. Ugyanígy Finnország és Svédország is hasonló fejlesztésekbe fogott, utóbbi azonban a javaslatok szintjén rekedt, az észti modell sok tekintetben sikeresebb. Mindezen programok nagyban függenek az állami szinten koordinált és finanszírozott gyakorlatoktól.

A nyelvhasználat állami szabályozásai

■ A nyelvi fejlesztési stratégiának számos részterületre kell összpontosítania: a státus- és korpusztervezésre, a nyelvoktatásban és művelődésben betöltött szerepére, megfelelően szabályozott jogi háttérre, tudatos arculat- és presztízstervezésre.

Az észti nyelvről szóló állami fejlesztési programok különös figyelmet szentelnek a nyelvi adattárak támogatására, amelyek alatt a legtágabb értelemben vett nyelvi korpuszokat kell érteni: a hagyományos nyelvi archívumoktól, lexikai és szöveghatározóktól az elektronikus nyelvi korpuszokig és különböző adatbázisokig. A korpusztervezés² (corpus planning) az észti nyelvi készletek központi részét alkotja, melynek figyelmesen átgondolt fejlesztése biztosítja a nyelvi adattárak minőségét, fenntarthatóságát és alkalmazhatóságát a stratégiai jelentőségű feladatok végrehajtásánál.

Az *észti nyelv fejlesztési stratégiája 2004–2010* című program legjelentősebb eredménye az *észti nyelv nyelvtechnológiai támogatása 2006–2010* című program gyakorlatba helyezése volt, melynek segítségével megteremtették az észti írott nyelv elektronikus központi korpuszát és ezek aleggységeit, az észti beszélt nyelvi és számos szakterületi korpuszt. Mindezek célja, hogy az észti nyelvet az összes részterületén nemzetközi szinteken kutassák. Az észti nyelv fejlesztési tervében az észti nyelvi kutatások célja olyan helyzetet kíván teremteni, amelyben „az észti nyelv kutatottsága és a nyelvi készletek minősége olyan szintet érnek el, amelyek elegendőek a változó társadalom nyelvi folyamatainak megértéséhez, hatékony irányításához és a nyelvhasználó számára szükséges eszközök megalkotásához”. Ennek értelmében teljes körű nyelvtudományi sorozat megjelentetését tervezik.³

Az Észt Köztársaság államnyelve az észti nyelv. Ezt az 1989-es nyelvtörvény, illetve ennek módosított változata (amit 2011-ben fogadtak el) biztosítja. Érdekes, hogy ezt már a szocialista Észtországban léptették hatályba először. Ennek értelmében „az észti nyelv kivételes állami figyelmet és védelmet élvez. Az észti nyelv törvényileg szabályozott államnyelvvé nyilvánításával szilárd alap jött létre az észti nép és az észti kultúra fennmaradásának és fejlődésének előse-

gítésére”. Minthogy az észti nyelv jogszabályi védelme az ország alkotmányában is szerepel, az államnak kötelessége garantálni az észti nyelv és kultúra megvédését, illetve az állampolgárok jogát az észti nyelven történő tanuláshoz.

A 2004-es és 2011-es fejlesztési tervek felölelik az észti nyelvű közoktatást, tudományosságot és felsőoktatást, az észti nyelv szerepét a nem észti nyelvű közoktatásban és szakmunkásképzésben. Erre azért van különösképp szükség, mert a legjelentősebb ipari központokban túlnyomórészt orosz anyanyelvűek élnek, északkeleten egyenesen többséget alkotnak. Ehhez kapcsolódó érdekesség, hogy míg húsz évvel ezelőtt saját bevallásuk szerint az oroszajkúak 37 százaléka beszélte az észti nyelvet is, ez a szám 2016-ra 85 százalékra emelkedett.⁴

Mindemellett nem lehet kategorikusan kijelenteni, hogy az észti nyelvet, mint államnyelvet, az ország minden szegletében akadálytalanul lehet használni. Vonatkozik ez mindennapi ügyintézésre, fogyasztóvédelemre, vagy akár a hivatalnokok és tisztségviselők észti nyelv-tudására.

Fontos kiemelni továbbá, hogy a fejlesztési terveknek és az állami költségvetésnek összhangban kell lenniük, hiszen mindezen ambiciózus céloknak nem lenne semmi értelme. A nyelvstratégiai célok finanszírozásához Észtország külön biztosította a megfelelő pénzügyi hátteret, az Oktatási és Tudományos Minisztérium külön nyelvi költségvetés keretét biztosít. A 2011–2017-es időszakra e célra előirányzott költségvetési összeg 61 millió euró, ebből finanszírozzák a stratégia hatáskörén kívül eső nyelvi programokat is.

Ellenőrzési mechanizmus (monitoring)

■ Annak érdekében, hogy az észti nyelvnek a törvényben megfogalmazott jogai érvényesülhessenek, az állam létrehozta a Nyelvfelügyelet intézményét. A 2000 áprilisában létrejött Észt Nemzeti Tanács feladata, hogy a nyelvi stratégiát összeállítsa, és hogy a kormányzatot nyelvpolitikai kérdésekben szaktanácsaival ellássa. A tanács tagjai nyelvtudósok, miniszteri és más állami hivatalok képviselői, politikusok, akik a nyelvápolásért felelősséget vállalnak. Az Oktatási és Tudományos Minisztériummal közösen a tanács kétévenként áttekintést készít az észti nyelv helyzetéről, illetve a stratégiai fejlesztések feladatainak időarányos teljesítéséről. A legutóbbi jelentésben kiemelték számos új szótár, adatbázis és korpusz elkészültét, valamint az e-nyelvi tanácsadó portál tökéletesítését. Hiányosságként tüntetik fel az észti infotechnológiai ipar szerény méreteit, amivel párhuzamba vonható a szakterület nemzetközi munkamegosztásában való részvétel hiányos koordinálása.

■ JEGYZETEK

1. A lakosság száma 1989 után folyamatosan csökkent a kivándorlás és negatív népesedési ráta miatt, azonban 2015-től a ki- és bevándorlás mértéke egyensúlyba került, sőt, utóbbi enyhe többletet mutatott. Ez a folyamat két irányból fakad. Az első a tulajdonképpeni visszavándorlási hullám, amit az észti bérezés színvonalának stabil emelkedése és az EU-s átlag megközelítése generált. A második a legális bevándorlás – a bevándorlók zömét a szomszéd országok és távol-keleti országok munkavállalói teszik ki. Az illegális bevándorlás nem jelentős.

2. A nyelvi adattárak főbb nyelvtchnológiai feladatai: nyelvi készletek fejlesztése (mondattani, szemantikai, lexikogrammatikai adatbázisok, frame-lexikon, szakterületspecifikus ontológiai adatbázisok), szótárak formai standardizálása és azok adatbázissá alakítása, az elektronikus szótárak nyilvánossá tétele, kétnyelvű szótárak megújítása, illetve ezek használati lehetőségeinek bővítése különböző alkalmazásokban, tanulónyelvi korpuszok kiegészítése stb.

3. A hatkötetes *Észti nyelvi kincsestár* című sorozat.

4. Ezt *A 2008–2013 közötti időszak észti integrációs modellje céljainak megvalósításáról a 2008–2009 közötti időszakban* című kutatásból tudhatjuk, amelyet a Tallini Egyetem kutatócsoportja Raivo Vettik professzor vezetésével végzett.

AZ ELHAGYATOTTSÁG HORDALÉKA

■ Fölnéztek a Szovjetunióban (1922–1991) a magyar látogatóra. Ott számítottunk Nyugatnak. Hamarabb láttunk nyugati filmeket, igazi farmer volt rajtunk. Ilyenekből jött össze ez a – majd gyorsan lekörözhető – nyugatiság...

A Baltikum, az más volt. A három tagköztársaság a Szu-n belül számított nyugatnak. Ott egyenlőnek éreztük magunkat, és így is tekintettek ránk: nem éreztük a rabtartó elismerését, amiért egy-két millimétert sikerült lazítanunk a nyűgön, amelyet ő tett ránk – ráadásul úgy, hogy neki magának is haszna volt belőle... (Ha a Nyájas Olvasó azt mondja: ez a mondat félreértelmezhető, mert nem lehet tudni, mire gondoljon: arra-e, hogy a rabtartónak abból volt haszna, hogy ránk tette a nyűgöt, vagy abból, hogy mi lazítottunk rajta; azt mondom, gondoljon csak mindkettőre. Ilyen világ volt. A szabadságszobrok a szabadsághiányra emlékeztettek.)

Riga Szabadság-emlékműve a lett anyácska, amint egy magas oszlopon állva emeli magasra a három országrész három aranycsillagát. A szovjet korszakban sem rombolták le, eltéveszthetetlen találkozási pont volt azoknak az idegeneknek, akik Rigát egyáltalán nem ismerték.

A város emléke ismerősebb, mint valósága volt. Ha kulcsszót keresnék, ezt találnám: lerohasztás. Lehetett egy épület nyugati, de akkor egy letört kilincső, nagy, barna, szovjet ajtón léphetett be. Lehetett egy béketáborbeli személygépkocsi kiváló, de bele kellett tenni egy olyan alkatrészt, ami silányabbá tette az azonos évjáratú kockaladánál. Semmi nem lehetett ragyogóbb, mint a szovjet glamour etalonja, a Kreml Szpasszkaja tornyának csillaga... A szovjet sztenderd nem tűrte el, hogy a „részegységek” túlfejlődjenek rajta. Ezt a részegységképet mutatta Riga 1980 táján. A rémes szakadtság képét és a megrendítő igyekezetet, hogy mindenki lássa: a város nem azonos önmagával. Nem azonos ezzel a szakadtsággal. Nem azonos a hanzaváros omladozó ormaira tűzött, lepukkant moszkvai jelképekkel. Nem azonos, nem azonos, nem azonos.

A lett anyácska talapatának tövéből keltünk útra, amikor hivatalos ismerősömmek azt mondtam, szeretnék látni egy rigai zsinagógát. Az 1941-es német megszállás előtt 95 000 zsidó élt Lettországbán. Azután már nem sokan: tömegével gyilkolták meg őket, a mézárásokban lettek is részt vettek, ahogyan magyarok is, Magyarországon.

Majd következett a fél évszázados szovjet korszak, a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság ideje. Az acélműves materializmus az egyenjogúság lehetőségeként az istentagadó asszimilációt kínálta föl zsidó lakosainak. Mármost azon keveseknek, akik élve maradtak. Nem számítottam rá, hogy működő zsinagógát fogok látni. De nagyon kíváncsi voltam arra, hogyan valósítják meg a vallásüldözést a zsidó templomokra vonatkozóan – békeidőben... Azt tudtam, akkor még nem láttam, hogy Kárpátalján a katolikus templomok tornyairól lelőtték a keresztet, a tornyokat berogyasztották, a templomokból tornatermet, magtárat csináltak. De mi történik a zsinagógával? És hol van? Hivatalos ismerősöm se tudta.

Baktattunk a régi utcákon. Seholy senki. Egyszer csak megláttunk egy tízéves forma fiút, hivatalos ismerősöm megkérdezte tőle, merre kéne továbbmennünk.

A fiú fölháborodott, amiért nem az anyanyelvén szólították meg.

Orosz volt az anyanyelve.

Azután mégis megmondta, merre menjünk.

Zárva volt a zsinagóga ajtaja. Az idő már réseket vágott rajta. Bámultam befelé. De bent is ugyanaz volt, ami kint: az elhagyatottság hordaléka.

Zelei Miklós

EGYSÉGES-E A BALTIKUM?

*Önnek szembe kell néznie a valósággal, és meg kell értenie,
hogy a jövőben a kis nemzeteknek el kell tűnniük.¹*
MOLOTOV

*A kisebb népeknek már csak azért is szélesebb a
látóhatáruk, mivel a nagyobbak létezését nem tudják elfelejteni.²*

UKU MASING

■ Távolról nézve minden földrajzi táj többé-kevésbé egységes képet mutat. Valamennyien hajlunk rá, hogy egész régiókat homogén tömbként képzeljünk el a térképen. A politikai gondolkodás is a tömbösítést erősíti, a történetírás gyakran és szívesen beszél Balkánról, Közép-Európáról vagy Fennoskandiviáról, összemosva a nemzeti határokat. Ugyanígy legtöbbször egyetlen tömbnek képzelik a Baltikumot, mely Lengyelország és Ukrajna északi határaitól a Keleti-tenger partján Szentpétervárig és a Finn-öböl felé nyújtózkodik.

Pedig ha valaki végigutazza ezt a nem túl hosszú, észak–déli irányban mindössze nyolcszáz kilométeres utat, hamar érzékeli az egyes országokat egymástól jól elkülönítő stílusjegyeket. Eleinte Lengyelországból Litvániába lépve észre sem veszi, hogy másik ország területére érkezett: a litván városok éppoly tarkák és éppoly hangosak, akár a lengyelek, templomépítészetükben is ugyanolyan markánsan meghatározó a barokk. Vilnában vagy Kaunasban járva kevés fantáziával az utazó akár Krakkóba vagy Lublinba is képzelhetné magát. És nemcsak azért, mert a dél-litván táj éppolyan lapos, mint Északkelet-Lengyelország, s mert ugyanolyan szántók és legelők váltják egymást, hanem elsősorban a *genius loci*, a hely szelleme, a kultúra hasonlósága miatt. Igaz, vannak Litvániának „németesebb” régiói is, amilyen Klaipeda, a valamikori Memel-vidék, de hát ilyenekkel Lengyelország is büszkélkedhet. Dancka, a Hanza-kori Danzig pontosan olyan, amilyen Klaipeda-Memel, már ami a legutóbbi világgégés után belőlük megmaradt.

A litván falvakon keresztülsuhanva otthonos érzetet kelt a sok gólyafészek, és egészen Livóniáig elkísér a közép-európaiság hamisítatlan szelleme. Nem kell feltétlenül Mickiewiczre, Donelaitisra vagy Miłoszra gondolnunk ahhoz, hogy emlékezetünkbe idézzük a litván és a lengyel történelmi és szellemi múlt összefonódását, elég, ha ránézünk egy omladozó barokk kastélyra, egy gerendaházra vagy egy országúti Krisztusra, s máris érzékeljük, hogy még nem léptünk ki Közép-Európa, vagy ha úgy tetszik, a lengyel kultúrkör északkeleti kapuján. Az emberekben ugyanaz a lobbanékonyság, ugyanaz a hajlam a civódásra, ugyanaz az életforma, természetesen a lengyelországinál is szegényebb kiadásban. A nevek is könnyen rokoníthatók: a Palangát egykor nagyvilági fürdőhellyé fejlesztő Tyszkiewicz például Tyskievičiuszá litvánosodtak a határ északi oldalán.

A *Via Balticán* északnak autózva Kurland (Kurónia) és Livland (Livónia) középső vidéke hasonló képet mutat. Csak a hatalmas alföld nyugati és keleti pereme megy át enyhe dombságba, és csak lassan válik lengyel jellegűből észak-németté. A lett-litván határtól nem messze, de már lett oldalon lévő Rundale kastély akár Közép-Európában is lehetne. Ez a „kis Schönbrunn” olyan hirtelen-váratlanul bukkan föl a jellegtelen kurlandi síkságon, hogy először csalóka délibábnak gondolná az ember. A Rastelli tervezte nagyszerű barokk épület egyébként jól pél-

dázza Kurland történetét. Első tulajdonosa, Ernst Johann Biron Anna Ivanovna cárné kegyenceként jutott a birtokába, ám később kegyvesztett lett, és a cár száműzte Szibériába. II. Katalin már saját kegyencét, Szubov gróftól tüntette ki a jeles ajándékkal, mely később a Szuvalov grófok tulajdonába ment át. Az első világháború alatt Rundale német katonai kórház, később a lett köztársasági elnökök nyári rezidenciája volt. A szovjet megszállást követően volt laktanya, iskola, raktár. Szörnyű állapotából az új lett állam szabadította ki; ma múzeum, turisztikai látványosság és reprezentációs célokat szolgáló kastély.

Lettország amúgy a tágas udvarházak és nagyhercegi paloták földje, melyet csak színeznek a német lovagrend és a kardtestvérek pusztuló várai és gótikus templomai.

Valójában a német kultúra, a balti német város és várépítés a legfőbb összekötő kapocs a Baltikum régiói között. Úgy is mondhatnánk: a múlt üzenete. Hosszú évszázadokon át a németiség volt az, amely meghatározta a Balti-tenger keleti partvidékének arculatát. Német volt a városi polgárság, német a nemesség, német az uralkodó réteg s persze lehetőségei jóvoltából német az értelmiség is. Íróik, iskolamestereik gátként is, kovászként is működtek, hol segítették, hol akadályozták a balti népek nemzeti törekvéseit. Kétségtelen tény, hogy a 19. század nagy nemzeti megújulásának élén zömmel német vagy német származású entellektüellek álltak. Az is tény, hogy a Baltikum német jellegéből fakadó jogi, nyelvi és kulturális különállása (ha úgy tetszik: előjogai) nélkül a régió valószínűleg nagyon gyorsan beolvadt volna az Orosz Birodalomba. A balti német kultúra egyik nagy alakja például az a Herder, aki rigai iskolamesterként fedezte föl a hallatlanul gazdag lett és észt népköltészetet, s akinek híres népköltési gyűjteménye, a *Stimmen der Völker in Lieder* Goethe költészetén is nyomot hagyott. De nemcsak Herder befolyásolta a balti öntudatot, hanem a Rigában és Tartuban működő német írók és tudósok egész sora, Hermann von Kayserlingtól Karl Ernst von Baeren és Reinhold Lenzen át egészen Wilhelm Ostwaldig. A német mellett egy időben nem volt elhanyagolható a lengyel hatás sem, hisz nem szabad megfeledkeznünk Báthory István baltikumi szerepéről, aki, amellett, hogy erdélyi fejedelemként, lengyel királyként és litván nagyfejedelemként uralkodott, hadjáratai során Rigát is bevette, sőt eljutott egészen a mai észt–lett határig.

Lettország már átmenet: híd Közép-Európából a karcosabb, puritánabb, keményebb Észak-Európába. Tengerparti városai mindenütt a svéd és a német múlttól beszélnek. Beljebb, a szárazföld belsejében a hegyes toronyú, robusztus városi templomok és a nagy testű székesegyházak fehérre meszelt falusi erődtemplomokkal keverednek. A katolikus és a protestáns Európa határmezsgyéjén vagyunk, de már erősebb a lutheránus szellem: a lettek többsége evangélikus. A katolicizmus inkább a Litvániával érintkező déli-délkeleti megyékben, főként az ősi lett Latgale tartományban általános. Vallási központja, Aglona jól ismert zarándokhely. Ezzel a katolikus világ el is éri legvégső északi határát: Lettország északi területei és Észtország már egységesen lutheránusok.

A történelmi Baltikumot – ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni – a hatalmi torzalkodások és az állandó háborúk tagolták tartományokra, püspökségekre és hercegségekre. Livónia például a mai lett–litván határtól nyúlt föl egészen a modern Észtország középvonaláig. Livónia a történelem során további három tartománnyal osztozott a Baltikum területén: északon Észtország, középen Kurland, délen pedig Litvánia, illetve a litván–lengyel unió. A három balti ország mai határait 1917–1920 között rajzolták meg a nagyhatalmak, illetve maguk az érdekeltek – utóbbiak szerencséjére alapvetően az etnikai határok mentén. Litvánia már korábban is rendelkezett államisággal, sőt volt idő, amikor Európa egyik nagyhatalmaként egészen a Fekete-tengerig terjeszkedett. Észtország és Lettország csupán az első világháborút (és az orosz bolsevikok ellen vívott szabadságharcot) követően került

be a független országok családjába. A térségben az itt élő népek között már csak emiatt is jelentősek a gondolkodásbeli és a kulturális különbségek.

Egységes-e tehát a Baltikum?

Ha röviden és tömören akarunk válaszolni, akkor a válasz egyértelműen nemleges. A balti országokat ugyanis nem a régmúlt, hanem a közelmúlt szorította egymás közelébe. Az előbb Oroszországtól, később a Szovjetuniótól való félelem, a szovjet, illetve a német megszállás időszaka, a közös szenvedések, később pedig a szovjet múlttól való menekülés közös gondoljai és feladatai. Az egységes cselekvés irányába tolta őket a külvilág is: Európa, mint tudjuk, szeret tömbökben gondolkodni.

Harmonizációs törekvések persze korábban is jelentkeztek már, még hozzá mindjárt a három kis ország függetlenné válásának kezdetén. Az észti Jaan Tõnisson már 1917 kora őszen puhatólózott Stockholmban, hogyan fogadná Svédország az esetleges balti unió tervét. Látna a svéd kormány közönyét, javaslatát utóbb az észti nemzetgyűlésben is beterjesztette. Tõnisson még finn–észti–lett–litván–lengyel államszövetségben gondolkodott, egy harmincmillió unióban, amelyről feltételezte, hogy komoly eséllyel ellensúlyozhatja az orosz és a német hegemonisztikus törekvéseket. Kezdetben sokan támogatták: Janis Rainis, lett költő és kulturális miniszter például régi álmának megvalósulását látta benne, Rudolf Holsti, finn külügyminiszter pedig olyan alternatívát, mely Finnország számára elérhető közelségbe hozza egy déli-délkeleti irányú külpolitikai nyitás lehetőségeit.

Tõnisson elképzelése mégsem valósult meg, a tervezett nagy balti államszövetség hamvába holt, mielőtt még megszülethetett volna. A körülmények, az első világháború utáni nagyhatalmi konstelláció nem kedvezett a tervnek. Sem a németek, sem az oroszok nem támogatták, a franciák is csak ímmel-ámmal, és csupán azért, hogy erősítsék a lengyel hegemoniát, és szűkítsék a *cordon sanitaire*-t Szovjet-Oroszország körül. Lengyelország vezető szerepének veszélyességét az érintettek is hamar fölismerték, és attól kezdve már csak finn–balti, majd – mint Konstantin Päts észti elnök – finn–észti államszövetségben gondolkodtak. Végül a finnek „kiszálltak”, és ezzel a korábbi becsvágyó terv leszűkült az észtek és a lettek még 1922-ben írásba foglalt együttműködésére. A szerződés, mely azon kívül, hogy rendezte a határkérdést, és szentesítette Valga (lettül Valka) város kettéosztását, kölcsönös segítségnyújtási megállapodást jelentett a két ország között. Ezt 1934-ben újabb szerződés követte, mely rendszeres külügyminiszteri találkozót, egy közös információs iroda megnyitását és a *Baltic Review* című folyóirat kiadását írta elő. Vámunió, kulturális közeledés azonban nem jött létre, és a rövid kezdeti lelkesedés után a kapcsolattartás meglehetősen formálissá vált. A kapcsolatokat megterhelte a lív kérdés is: a lett tengerparton élő, a szó szoros értelmében maroknyi finnugor nép kisebbségi jogait a lett kormány erőteljesen korlátozta, bár a líveknek 1939-ben, közvetlenül a második világháború kitörése előtt még sikerült magyar, finn és észti anyagi segítséggel létrehozniuk kulturális központjukat.

Ez tehát a régmúlt. De mi a helyzet ma, ötven év szovjet megszállás és újabb huszonöt év függetlenség után? Egységes-e a Baltikum?

A kérdésre megint határozott nemmel kell felelnünk. Nem egységes, sem kulturálisan, sem politikailag, legkevésbé pedig gazdaságilag. Jóllehet a baltiak együttműködésének ismét megteremtődtek a formai keretei, a kapcsolattartás elsősorban a kétoldalú elnöki, miniszterelnöki és külügyminiszteri találkozókra korlátozódik, és rendszeresen találkoznak egymással a három törvényhozás képviselői.

A szorosabb kapcsolatok hiányának oka ma is a három ország egymástól eltérő kultúrájában, kisebbségi problémáiban és a három gazdaság különböző fejlettségi fokában keresendő.

Észtország lutheránus ország, jelentős szláv (túlnyomórészt orosz) lakossággal. A szovjet időszak tervszerű betelepítéseinek és spontán betelepítéseinek követ-

keztében 1990-re az észtek aránya saját országukban a korábbi 90 százalékról 62 százalékra esett vissza. A nem észt lakosság pravoszláv vagy felekezetenküli, zömmel gyökértelen *homo sovieticus*, mely véletlenszerűen sodródott Észtországba, és amelynek idősebb tagjai máig sem érznek közösséget annak nyelvével és kultúrájával. E tekintetben Lettország helyzete még ennél is rosszabb, ott a lettek aránya a nyolcvanas évek végére 53 százalékra csökkent, s az oroszok nemcsak Rigában, de szinte valamennyi nagyobb városban többségbe kerültek. A lettek felekezetiileg is megosztottak: 55 százalékuk lutheránus, 25 százalékuk katolikus, a nem lettek között pedig erős az ortodox egyház hatása. Litvánia ezzel szemben egységesen katolikus ország, és a nemzetiségi összetétel is itt a legkedvezőbb: a megszállás alatt litvánok aránya mindössze egy százalékot apadt, 81-ről 80 százalékra. A maradékon a betelepült oroszok és az őshonos lengyelek osztoznak. A függetlenség elmúlt 25 esztendeje alatt, részben a kivándorlás, részben az asszimiláció következtében az arányok némileg javultak az államalkotó népek javára, és a fiatal generációk körében ugrásszerűen megnövekedett az államnyelv ismerete és a többségi kultúra elfogadása.

A Baltikum törekvéseinek összehangolásában igen nagy a Nyugat, elsősorban Észak-Európa lehetősége és súlya. Észtország ma leginkább „észak-európainak” vallja magát, Litvánia ugyanakkor Kelet-Közép-Európához, a lengyel kultúrkörhöz tartozik. Lettország két világ között billeg, hagyományai főként északnémet és svéd hatást mutatnak, azaz inkább északi, mint közép-európai. Gustav Suitsnak, a neves észt költőnek az előző századfordulón megfogalmazott szavait („Maradjunk észtek, de váljunk európaivá!”) nem csupán egy szűk irodalmi csoport, hanem az egész térség értelmisége megszívlelte. „A balti országoknak belülről kell a magukévé tenniük Európát, vagy újból ki kell alakítaniuk Skandinávia-orientáltóságukat, vagyis azt, amit hatvan évvel ezelőtt Baltoskandinávia-orientáció néven több kiváló elménk képviselt”, fejlesztette tovább Suits gondolatát kilenc évtizeddel később Jaan Kross egyik kitűnő esszéjében. Én hozzátenném még: és polgárisodniuk kellene a szó legnemesebb és legkonkrétabb értelmében. A balti országok polgárságát, politikai és értelmiségi elitjét ugyanis fizikailag számolta fel a szovjet megszálló hatalom. Kitelepítette és megsemmisítette a középosztályt, mindenkit, aki nem tudott időben elmenekülni. Két hullámban közel százezer főt deportáltak Szibériába. Az értelmiség maradéka csónakokon és lélekvesztőkön Svédországba vagy a szárazföldön át Németországba menekült. Az írásos emlékeket a megszállók elégették, csak Észtországban harminc millió kötet könyvet küldtek máglyára vagy zúdába, köztük minden, a függetlenség idején kiadott tankönyvet. Az észt, a lett és a litván társadalomnak tehát a szó szoros értelmében a teljes mélypontról, a polgári lét alapfokáról kellett megújulnia.

Ha ma végigutazzuk ezt a nyolcszáz kilométeres utat, és belesünk az egyes kultúrák és társadalmak ablakán, derűs megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy minden a kívánatos irányba halad. A városok kezdik levetni a szovjet kor mocskát, óriási az építkezési és ingatlanfelújítási kedv, az infrastruktúra gyökeres változáson ment át, a három országnak sikerült korszerűen működő államiséget kialakítania. Visszaépültek a két háború között sikeresen működő intézmények, például a kultúra-finanszírozási rendszer, amely működőképessé teszi a könyvkiadást, eltartja a színházakat, a hangversenytermeket és a múzeumokat, működteti a filmgyártást, megőrzi a tárgyi kultúra és a néphagyomány értékeit. És ami a legfontosabb: egy új nemzedék szállta meg a közhivatalokat és a versenyszférát, egy Európa-tudatos, idegen nyelveket jól beszélő és friss gondolkodású korosztály, amelytől nekünk, közép-európaiaknak is volna mit elsajátítanunk. A Baltikumból azonban szemmel láthatóan hiányzik az aktív és kreatív középnemzedék, melynek következtében az öregek és a fiatalok alkotják a társadalmat a hátán hordó hidat. Lennart Meri, az író és dokumentumfilmész, majd köztársasági elnök írta évtizedekkel ezelőtt:

„Észtországban még élnek a hetvenévesek és az ennél idősebbek, akik emlékeznek az acélra és a taplóra, a jogok és a kötelességek súrlódásából kipattanó szikrára, mely meggyújtotta a tüzet, világított és melegített. Ez az emlékezet, bár elhomályosult, ott bizsereg még apáink, nagyapáink kezében, még nem vált népköltészeté, mint Oroszországban.”

Meri szavait érdemes minden mai észtnak, lettnek és litvának megszívlelnie. Nem csupán a bennük rejlő bölcsesség miatt, hanem mert hitet és reményt nyújt a jövőre nézve is, hidat épít múlt és jövő között, és kijelöli a Baltikum előtt álló, őszinte derűlátásra okot adó utat.

Jávorszky Béla

■ **JEGYZETEK**

1. Molotov szovjet külügyminiszter (1890–1986) Kréve-Mickievičius litván miniszterelnökhöz intézett szavai.
2. Uku Masing (1909–1985) észt filozófus.

FEHÉR ÉJSZAKÁK A BOROSTYÁNÚTON

A szép szomorúság városa

■ Vilnius fénye, hatalmasra nyíló perspektívái mellett Kaunas az örök vesztes város. Nyoma sincs itt annak a bolondozó jókedvnek, amellyel minden április elsején a litván főváros, Vilnius külvárosának, Uzupisnak a lakói kikiáltják az autonómiát, s a Művészek Köztársaságát határoló utcákon a Szent Anna-templommal átellenben „határrendőrség” tart útlevel-ellenőrzést, a tréfát pedig annyira jónak találják a vilniusiak, hogy maga a litván külügyminiszter is a diplomáciai kapcsolatok felvételét javasolta az egynapos köztársaság előljáróinak.

Kaunas a szép szomorúság városa. Milyen is lehetne a hatszázötven éves története során tizennégyszer lerombolt Hanza-település? Amikor 1920-ban Vilniust Lengyelországhoz csatolták, akkor is csak „ideiglenes fővárosi” státust kapott. Mintegy fél évszázaddal fiatalabb Vilniusnál, első írásos említése 1361-ből való. A Neris és Nemunas folyók partján fekszik.

Ormóttan vashídon kelünk át a Nerisen. Innen kezdődik az óváros: a két folyó találkozásától. Parkolunk, fém pénzt váltunk, majd a parkolóautomatához lépünk. Nem olcsó a parkolójegy, ám ez a legkisebb gondunk! Hamar kiderül, hogy a parkolóautomatát nem lehet sem fém pénzzel, sem bankóval etetni, parkolókártyát kellene venni, és azt érvényesíteni. Az ötlet zseniálisnak tűnik, senki sem fogja elhasználni a kártyán lévő összes egységet, ezért a város nyer. Ám a város örök vesztes. Úgy döntünk, behúzzunk egy nagyüzlet ingyenes parkolójába, ahol a figyelmeztető tábla tanúsága szerint két órát állomásozhatunk anélkül, hogy elvontathatnák autónkat. Ennyi idő elég is a városnézéshez!

A Kaunas vár maradványai a Neris partján állnak. A 13. századi erődítmény Litvánia első kőépítménye. A 2 méter vastag és 13 méter magas falak sem tudták megállítani a teuton lovagokat, akik 1362-ben bevették a várost. A Német Lovagrend 3,5 méter vastag falat emelt, amelyet nem ellenséges hadsereg, hanem a Neris folyó rombolt le végérvényesen. A négy bástyából mára már csak egy áll, hármát felfalt s az északi falat is felmorzsolta a folyó.

A kastély közelében monumentális ferences templom. Amikor belépünk, láthatjuk, mekkora rombolást végzett a szovjet ateizmus, fél évszázad alatt rommá lett a szentély, és ronccsá lettek a lelkek.

A főter templomai, a Nemunas partján épült Vytautas, illetve a Szent Péter és Pál-bazilika már jobb állapotban vannak, noha utóbbit 1812-ben Napóleon katonái lőszerraktárnak használták. Különös sorsa volt a jezsuiták Szent Ferenc-templomának, amely a napóleoni háborúk idején kórház, a cári időben Alekszandr Nyevszki ortodox katedrális, a Szovjetunióban iskola volt, s a kriptájában a szocializmusban szaunát működtettek.

Senki nem tudja viszont, mi volt a rendeltetése a Tanács térről a folyó felé lejtő Aleksoto utca 6. szám alatt álló gótikus épületnek, a Perkunas-háznak: kápolna vagy a Hanza-szövetség (az északi kereskedők középkori uniójának) irodája? A késő gótika egyik legszebb litván emléke a villámlás istenéről, Perkunasról kapta a nevét, mivel 1818-ban a házat felújító munkások egy kis képre bukkantak, amelyen Kaunas templomai, valamint 3 barlang láthatóak. A heraldikusok szerint a Neris, a Nemunas folyók és Perkunas főisten jelképei, aki kardjával kettéhasította Saulé, a Nap feleségét, Ménulist, a Holdat, aki férjét több ízben is megcsalta Ausrinével, az esthajnalcsillaggal.

A Perkunas-ház emeletén Adam Mickiewicznek szentelt emlékszoba van, mert a lengyelek és litvánok költője itt tanított a szomszédos jezsuita iskolában. Kaunas hangulata lengi be versét is: „Mi ez az élet? / Ó, csak pillanat! / És majd az a mennydörgés, mi most villám fénye? / Egy szikra csak. / Mi ez az időzőn, az emberi féle? / Csak pillanat. / Mi az ember, honnan e parány mindenség? / Egy szikra csak. / Mi a halál, s mit emészt engem, embereszmet? / Csak pillanat. / S ki volt, ki világát fiaként ringatta? / Egy szikra csak. / S mi az örökkön való, ha egyszer fölhalja? / Csak pillanat.”

A Tanácstér leglátványosabb épülete a Városháza, amelyet kecses tornyáról Fehér Hattyúnak neveztek el a helybeliek. 1542-ben kezdték el építeni, tornya 53 méter magas. Az épület megrongálódott az orosz-svéd háborúban (1655–1660), 1771-ben építették újjá, itt székelt a helyi önkormányzat. A szovjet időkben a Kaunasi Egyetem mechanika karának a székhelye volt. Ma házasságkötő-terem. Ott jártunkkor vadonatúj luxus limuzinokon érkeztek a vőlegények és menyasszonyok, leparkoltak a „Védett rom” táblával megjelölt évszázados falaktól nem messze. Az arákat, akiket a boldogító igen kimondása után aztán alaposan megséltáltak az újdonsült férjek, tűsarkú cipőkön lépdeltek a város terméskőből kirakott utcáin, amelyen még sportcipőben is kényelmetlen volt a járás. De tipegtek az immár menyecskék, hadd lássa mindenki boldogságukat, az örömet, melyet oly ritkán láttunk Kaunas lakóinak arcán. Az (új?) szokásnak termékenységvarázsló célja is lehet: Litvániában közismerten alacsony a gyermekvállalási kedv.

A Vilnius utcából nyílik a Laisves aleja, a Szabadság sétány, Kaunas Kapu utcája. Túlzok, de még jobban túloznak az útikönyvek, melyek a kis Champs-Elysées-nek titulálják. Párizsra itt csupán a város dekadenciája emlékeztet. De ez a szomorúság mégsem nyomasztó, mert a szépségből táplálkozik.

Vilnius, akár egy tisztás

■ Tudják, hogy hol található Európa legnagyobb barokk óvárosa? Nem, nem Itáliában, még csak nem is Frankonban! A helyes válasz: Vilniusban, az egykori Litván Nagyhercegség, a mai Litvánia fővárosában. A csaknem két négyzetkilométeres területen fekvő régi város 1994-től az UNESCO-világörökség része. Ráadásul azzal is büszkélkedhet, hogy ilyen kis területen itt van a világ legtöbb temploma: összesen huszonhárom! A Szent Anna-templom pedig oly csodás, hogy Napóleon úgy vélte: azonnal Párizsba kellene szállíttatnia.

A település első írásos említése 1323-ból származik, amikor Gediminas, Litvánia nagyfejedelemé favárat építtetett egy dombon. A legenda szerint, fárasztó vadászat után Gediminas álmot látott: egy farkas üvöltött egy domb tetején.

Amikor álmanak jelentése felől érdeklődött krivisétől, Lideikától, a sámán azt mondta: építenie kell egy várat a domb tetején, amelyet három folyó, a Neris, a Vilnis, és a Vingria vesz körül, és építenie kell egy várost a domb körül, hogy Újnomádoka város híre farkasüvöltésszerűen terjedjen az egész világban. Vilnius neve Európa-szerte 1325-ben vált ismertté, mikor Gediminas levelet küldött a Hanza-városok német és zsidó polgáraihoz, iparosaihoz, és városába invitálta őket.

Az óváros gerince a várutca, a Pilies gatve, amely a Diodzieji és az Austros Vatrui utcákkal folytatódik. A Piliesből kiinduló kanyargó kis utcácskákban számos gótikus, reneszánsz, barokk és klasszicista műemlékre bukkanunk. Vilnius szívében található az európai klasszicizmus egyik legszebb alkotása, az érseki székesegyház, a gazdagon díszített barokk Szent Kázmér-kápolnával.

A Pilies utcából ágazik el a Sv. Jano utca, amely elvezett a Vilnusi Egyetemhez. Az Almae academica et universitas Vilnensis léte Báthory István lengyel király, litván nagyherceg, erdélyi vajda nevéhez fűződik. 1579-ben kelt alapítólevelével ő emelte egyetemi rangra a vilnusi jezsuita kollégiumot. Célját abban jelölte meg, hogy a szegényebb diákok is elvégezhesék itt tanulmányaikat, és hogy az egyetem, amely sokáig az egyetlen ilyen rangos tanintézet volt Kelet-Európában, olyan legyen – miként az alapítólevelében írta –, „akár egy tisztás, ahová mint a jó tudományok vásárára, gyűljenek össze a környező vidék diákjai tudást és katolikus hitet meríteni.”

Vilnius más magyar történelmi emlékeket is őriz. Jagelló lengyel király és litván fejedelem Nagy Lajos király leányát, a később szentté avatott Hedviget vette feleségül. Az 1387-ben épített vilnusi Szent Szaniszló-székesegyház mellett lévő templomot pedig Szent László magyar király tiszteletére szentelték. A város központja fölé magasodó egyik dombot Bekes Gáspárról, Báthory hadvezéréről nevezték el. Bekes Gáspár (1520–1579) erdélyi főnemes korábban János Zsigmond bizalmas tanácsosa volt, és Habsburg támogatással megkísérelte Báthory István fejedelemiségének megdöntését. Miután 1575-ben a mai Maros megyei Kerelőszentpálnál csatát veszített, kibékült Báthoryval, és lengyelországi magyar zsoldosainak főparancsnoka lett. Kitűnő hadvezér volt, 1579-ben Polock város támadásánál szerzett érdemei elismeréseként Litvánia szenátusától állampolgárságot és földbirtokot kapott. Ám mivel Bekes az arianizmus híve volt, nem hantolhatták el katolikus temetőben, ezért Báthory a Vilnelé folyó jobb partján lévő három domb egyikén temettette el, és sírja fölé torony alakú síremléket állíttatott. Akkor kapta a domb a Bekes nevet. A síremlék a 19. századig fennállt, de a Vilnelé folyó idővel alámosta a dombot, az leomlott, és maga alá temette a kőtömböt.

Brassót és Vilniust az első magyar lantos zeneszerző, Bakfark Bálint köti össze. A magyarországi reneszánsz muzsika európai hatású alakja 1526-ban született a Cenk alatt. Szapolyai János nagyváradi udvarában nevelkedett, majd lantművészként szolgált a királyt és zenekedvelő feleségét, Izabellát.

Szolgálatiért nemesi rangot kapott. 1549-ben Izabella bátyja, II. Zsigmond Ágost lengyel király szolgálatába lépett. 1550-ben Krakkóban elvette a litván Katarina Narbutovná, akivel évtizedekig Vilniusban élt. Vilniusból sokszor látogatta meg Königsbergben (ma Kalinyingrád) támogatóját, I. Albert brandenburgi választófejedelemet, akivel állandó levelezésben is állt, és feltehetőleg (mint a kor oly sok vándormuzsikusa) kémkedett is számára.

A magyarok történelmében is fontos szerepet játszottak a litván hercegek. A Jogaila (Jagelló) uralkodóházból Magyarországnak három uralkodója is származott: I. Ulászló, II. Ulászló és II. Lajos.

A számtalan magyar történelmi emléken kívül azért is érdemes felkeresni Vilniust, mert az Európa legzöldebb városa. Közigazgatási területe 400 négyzetkilométer, amelynek csak 20 százalékát építették be. 320 négyzetkilométer park

Teutonok nyomában Rigában

■ Lettország fővárosát, Rigát azért is érdemes felfedezni, mert 11 évvel korábban érkeztek ide a keresztes lovagok, mint a Barcaságra, és – ellentétben Szászfölddel – néhány évszázadon át uralták is az északi vidéket.

Ott, ahol a Riga folyó a Daugavába torkollik, már a 2. században emberi település volt. A 10. századtól a torkolatnál két lív falu állt. 1159-ben brémai kereskedők kötöttek itt ki. Noha 1190 körül a lívek fejedelme, Kaupo megkeresztelkedett, a pápa mégis nagy garral meghirdette a pogány lívek elleni keresztes háborút. A brémai Albert Buxhoevdent, Albert püspököt bízta meg a támadással, aki 1200-ban érkezett meg 23 hajóval és hatalmas keresztes sereggel. 1201-ben megalapította Riga városát, 1206-ban pedig döntő győzelmet aratott a lívek felett. A Livóniát meghódító szerzetes katonák rendje a Kardtestvérek lovagrendje néven vált ismertté, amely később az idén pontosan 800 éve a Barcaságra behívott teuton lovagrendbe olvadt be. A teuton lovagok megtelepedését követően Rigában megjelentek a német kereskedők, és a város 1282-ben a Hanza-szövetség tagja lett.

Utunkat a Szabadság emlékművénel kezdjük, amelyet 1935 novemberében lepleztek le. A lett szabadság jelképe egy női alak, aki a feje felett három aranycsillagból álló ívet tart, mely az ország három tájegységét szimbolizálja.

A lettek az elmúlt ezer évben alig néhány évtizedig voltak valóban szabadok, hiszen előbb a teuton lovagok, majd a rend 1526-ban történt feloszlása után, 1581-től lengyel, 1621-től svéd, 1710-től orosz uralom alá kerültek. 1918 novemberében kiáltották ki a független lett államiséget, ám 1940 júniusában a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján bevonult Rigába a szovjet hadsereg, 1941 júliusában a Wehrmacht, 1944-ben ismét a Vörös Hadsereg. 1990. május 4-én kiáltották ki a független Lett Köztársaságot.

Míg a lettek átvészelték a vérzivataros századokat, a Daugava torkolatának őslakói, a lívek mára már kevesebb mint százan maradtak. A Szabadság emlékművétől néhány méterre a Lívu lakumsra, a Lívek terére érünk, amely a mai város legélettelibb része. Utcai muzikusok, groteszk táncot lejtő hetvenes éveiben járó egykori balerina, bohócok szórakoztatják a turistákat, az utcai árusok pultjain pedig borostyánból készült ékszerek csalogatják a vevőket. A borostyán a Pinus succinifer nevű fenyőfa megkövesedett, megszilárdult gyantájából keletkezett ötvenmillió éve. Ez a fenyőféle borította be a mai Litvánia, Lettország, Hollandia, a Cseh-medence és Dél-Anglia vidékét. Ma a Balti-tenger partvidékén mintegy 300 km²-es területen van borostyánlelőhely. Az Északi-tenger és a Balti-tenger partvidékéről Tiberius császár (14–37) uralkodásai idején borostyánút épült ki a közeli keleti államokig. Könnyű megmunkálhatósága és változatossága miatt a kézművesek, szobrászok kedvelt anyaga volt a borostyán: domborműveket, tálakat, szelencéket készítettek belőle. Ma már a különböző műgyantákból és üvegekből könnyen előállítható. Hamisítják is, mint mindent, ami hamisítható. Sóoldatban való úsztatással különböztethető meg a talmi az igazítól: a valódi borostyán a felszínen lebeg, míg a nagyobb sűrűségű mesterséges gyanta elsüllyed. De bizonyára egyetlen ékszerárus sem engedné meg a Lívek terén, hogy sós oldatba áztassuk a vásárlás előtt a borostyánból készült fülbevalót, karperecet, nyakéket...

Amíg a társaság hölgy tagjai az ékszerek közt válogatnak, a gyerekek pedig fagyiznak, elmerengnek a finnugor népekhez tartozó lívek sorsán. Konok szembeállításuk az elmúlással példaértékű, s az a száz ma is élő lív halász a 12 Riga környéki halászfaluból (ötven éve még negyvenen voltak!) megszégyeníti az elmúlás félelmétől letaglózott másfél milliós népeket.

1631-ben a svéd Burens művében már úgy említi a lív nyelvet, mint amely nagyrészt kihalt, s csak néhány faluban maradt fenn. Ez némiképpen igazolja magyar tanáraink ama mondását, hogy a vótok csak vó'tak, a lívek pedig lettek lettek. A finn akadémikus, Emil Nestor Setälä (1864–1935) 1888-ban jegyezte le, hogy egy ízben a domesnäsi félsziget partján egy lív fiatalemberrel beszélgettek arról a keskeny partszegélyről, amelyet ő hazájának nevez; arról a csekély számú népről, melynek tagjai közé számítja ő magát; arról a nyelvről, amely neki anyanyelve. Mikor arra került a szó, hogy ezt a nyelvet végromlás fenyegeti, ő lelkesülten mondta: „Nem, a partlakók nyelve nem vész el! Ameddig ezek a parti halmok megmaradnak helyükön, addig a lív nyelv is megmarad!” Setälä nem hitt a fiatalembernek, akinek eddig mégis igaza lett.

A lívek máig tartó nemzeti újraéledése az 1980-as évek végén kezdődött, amikor újjáalakult a Lív Szövetség, amelynek a lív kultúra megőrzése a célja.

A társaságnak ma 300 tagja és 11 alkalmazottja van. Két népi együttest működtetnek, történelmi, néprajzi tanulmányokat adnak ki, közreadják a *Livli* című folyóiratot, nyári tábort szerveznek a gyerekeknek, ahol azok megtanulhatják a lív nyelvet, a lív énekeket és népszokásokat. A rigai egyetemen a finnugrisztika keretében egyre több diák akarja megtanulni az ősök elfelejtett nyelvét.

Lettország kormánya 1991-ben létrehozta a 12 halászfalut magába foglaló, Lív-partvidéknek nevezett kulturális-történelmi területet. A lívek megkapták a parttól 5,5 km-en belüli tengersáv halászati jogát. A partvidéken szigorúan ügyelnek arra, hogy a hely hagyományos építészeti-környezeti arculata megmaradjon. A finn és észt rokon nép segítsége és buzdítása hatására kiteljesedhetett a 20. század elején kezdődött lív nemzeti ébredés.

És e nagyon kis néptől mi – sokak szerint rokonaink – példát vehetünk, e példából erőt meríthetünk.

A Lív téren és környékén még számtalan a látnivaló, akárcsak Rigában. A helyi legenda azt tartja, hogy egy ízben a Balti-tengerből felbukott az ördög, és azzal fenyegetőzött, hogy elsüllyeszti a várost. A rigaiak azzal kértek haladéket, hogy szeretnék befejezni az elkezdett építkezéseket. Azóta is építkeznek, hogy az ördög szándékát keresztülhúzzák. Ha Berlin Európa legnagyobb építőtelepe, akkor Riga a legrégebbi – büszkélkednek a helyiek.

Rövid és hosszú lépések Tallinban

■ Európában nehéz lenne még egy olyan várost találni, mint Tallinn, amelyik eredeti formájában őrizte meg középkori városmagját.

A Kalevipoeg észt eposzból ugyan kimaradt, de a tallinniak gyakran felidézik a történetet, miszerint amikor a város megalapítója, Kalev meghalt, felesége, Linda sok ezer követ hordott, amellyel betakarta a hős óriás tetemét. Ezen a hegyen áll a tallinni felsőváros, melynek dómja évszázadok óta messziről észlelhető partjele a hajósoknak. 1219-ben kezdtek hozzá a székesegyház építéséhez, jelenlegi barokk formáját 1779-ben nyerte el.

Az észteket leigázó idegen hatalmak mindig Toompeán, a felsővárosban építették meg hatalmi jelképüket, hogy az alsóváros lakói jól eszükbe vessék: ki itt az úr. Toompea várát a Kard lovagjai még 1229-ben kezdték el kiépíteni. A közel nyolcszáz éves falak védelmében álló barokk kastélyt már Nagy Katalin orosz cárnő emeltette 1767 és 1773 között. Közben voltak itt urak a dánok, a svédek. A kastélyban ma az észt parlament ülésezik. Nem messze a kastélytól áll az Alekszandr Nyevszkij-katedrális, a 19. század végén épült ortodox templomot Észtország akkori urai arról a hercegről nevezték el, aki 1242-ben először győzte le a német keresztes lovagokat a Peipsi tó jegén. Regélik a tallinniak, hogy amikor az orosz munkások a templom alapjait ásták, vasajtóra bukkantak, amelyen azt írta: „Átkozott legyen, aki megzavarja álmom!” A helyiek

szerint Kalev üzenete volt ez az orosz elnyomóknak, annak a jele, hogy a hős óriás nem látja őket szívesen észet földön. Miként az észtek sem szívelelték az elmúlt nyolcszáz évben az idegen megszállókat, azonban soha nem lázadtak ellenük. Többet észtel, mint erővel – gondolták, s ma országuk az egyik legdinamikusabban fejlődő európai állam.

A felsővárosból két út vezet le Allinnbe, az alsóvárosba, a Rövidlépések, illetve a Hosszú lépések utcája. Utóbbi Tallinn legrégebbi útja, már a vikingek is járhattak rajta.

Az alsóváros szakszerűen restaurált épületei híven tükrözik a Hanza-város 700 éves történetét. A 13. századból származó Városháza áll Tallinn szívében.

(A város hivatalos nyelve egészen 1783-ig a német volt, és a városi tanácsot is a német kereskedők alkották. Nem ez az egyetlen hasonlóság Brassóval!) A 15. századi gótikus házakkal szegélyezett téren kávéházak és vendéglők sorakoznak. A főter valóságos középkori piac. A standokon hagyományos kézműves portékákat árulnak, énekművészek zenélnak, a környező utcákon bohócokkal és mutatványosokkal találkozunk.

Minket meg győzködni kezd a Városháza falához láncolt, középkori ruhát viselő siheder, hogy lépünk be a Raekoda alagsorában nyílt vendéglőbe, kóstoljuk meg a finom és olcsó, 15. századi recept szerint főzött levest, mert a gazdája csak akkor oldozza el, ha legalább tíz vendéget szerez. Mivel mi kilencen vagyunk, s egy idős angol pár is betér a Városháza alatti fogadó ajtaján, a siheder kiszabadul, cigánykereket vet, majd tótágot áll örömeiben... A fogadó Villon korát idézi (a lóköltő költőt később egy torony is eszünkbe juttatja). A leves egészen kiváló.

Amikor jóllaktunk, a térről megcsodáljuk az 1322-ben épített, jelenlegi gót stílusát 1404-ben elnyert Városházát, a sárkány formájú vízköpőit, majd megpillantjuk a toronygombon 1530 óta a várost vigyázó Öreg Toomas szobrát. Belépünk Európa egyik legrégebbi, ma is üzemelő patikájába. 1422-ben nyitott ki először, 1580 és 1911 között ugyanannak a családnak a tulajdonában volt.

Pillanatig sem feledkezünk meg arról, hogy Tallinn Európa kulturális fővárosa volt. Világörökség kincsévé nyilvánított belvárosa okán is rászolgált erre, de azért is, mert az észtek nagy művészetkedvelők. Templomokat és a mintegy két kilométeren ma is álló várfal tornyainak egy részét is galériákká alakították át. Az Alsóváros egyik legbecsesebb műemléke a Piactér közelében álló fehér falú Niguliste-templom, ma az észti művészet múzeuma. A modern tallinni művészet alkotásai a Kiek-in-de-Kök nevet viselő ódon őrtorony három felső szintjén tekinthetők meg. Kiek-in-de-Kök, azaz alnémet nyelvűjárásban Kukksants a konyhába, nevét onnan kapta, hogy a toronyőrök könnyűszerrel be tudtak pillantani az alsóváros konyháiba. Az 1475-ben épült torony magassága 38 méter, 4 méter vastagságú falában Rettenetes Iván 1577-ből származó ágyúgolyói láthatóak.

De nemcsak a várvédők leselkedtek Tallinnban, hanem az az idősödő kereskedő is, aki a Pikk utcában lakott, s gyakran kukkolta a szemközti házban balettező fiatal balerinákat, szobrot is készíttetett felesége a guvadó szemű férjéről, s a szobrot házuk tetejére állíttatta.

Egy másik erődítményről kell még szólnom, Villont felvillantó neve okán: a Kövér Margó nevét talán az alakjáról vagy egyik ágyújáról kaphatta. Az 1500-as években épült bástya átmérője 25 méter, magassága mintegy 20 méter.

Méreteivel nyűgöz le a Szent Olaf-templom, amelynek építését 1267-ben kezdték, jelen formáját 1450-ben nyerte el. 1500 körül a templom 159 méter magas volt, 1625-ig, amikor egy villámcsapás miatt leégett, ez volt a világ legmagasabb épülete. 1944 és 1991 között a szovjet KGB a tornyot rádiótoronyként és figyelőállásként használta.

A várfalakon kívül is kellemes sétákat tehetünk, például a gondozott Katalin parkban, melyet Nagy Péter cár telepíttetett, közepén hatalmas barokk kastély terpszkedik: a Kadrioga-palota a cár nyári rezidenciája volt.

Tallinni városnézésünk közel tizenkét órát tartott, segítségünkre volt, hogy későn, éjjel egy óraker bukkott alá a tengerbe a Nap. Oldalakat lehetne megtölteni az átélt élményekkel. Ajánlom, hogy: látogassanak el a balti államokba, a négy csodálatos Hanza-városba: Kaunasba, Vilniusba, Rigába és Tallinnba! És át lehet hajózni Helsinkibe is, ám csupán azért, hogy a skandináv főváros fényében még élesebben kirajzolódjon a balti városok szépsége.

Ambrus Attila

GERENCSÉR TIBOR

A VÁNDORLÓ BEM-SZOBOR

■ Ma már nem él az a generáció, amelyik emlékezhetne a marosvásárhelyi Széchenyi téren álló Bem-szoborra. A városban ugyanis egy ideje Széchenyi tér és Bem-szobor sincs, helyettük Rózsák tere (Piața Trandafirilor) s a tábornok büszke ércalakját ábrázoló megsárgult képeslapok vannak. Pedig jó száz évvel ezelőtt Bem apónak olyan szép emlékműve állt Marosvásárhelyen, amelyet még messze földön is megemlegettek, ráadásul a lengyel tábornoknak ez volt az első köztéri szobra a régi Magyarországon. Ezt aztán 1919-ben ledöntötték, további sorsát pedig balladai homály fedte.

Talán nem érdektelen felidézni, hogy Bem József marosvásárhelyi szobrának felállítását az 1868-as budapesti országos honvédegylet határozta el. A szükséges pénzalap előteremtéséhez Bem-szobor bizottmányt alapítottak, amely felhívásban kérte a törvényhatóságokat és magánembereket az akció támogatására. A gyűjtés lassan haladt, így a szobor kivitelezésére csak 1877-ben írtak ki pályázatot. Ezen Huszár Adolf szobrászművész pályaművét fogadták el, s a marosvásárhelyi képviselőtestület ekkor díjmentesen átengedte a szobor felállításához szükséges területet. A város központjában Szelecki Lajos kőfaragó állította fel az emlékmű talapzatát, erős ditrói gránitból, míg Bem hatalmas ércalakját Huszár Adolf Bécsben öntette ki. A három méter magas álló bronzszobor Bem Józsefet magyar egyenruhában, köpennyel a hátán, karddal az oldalán, látcsóval és lovaglóstorral a kezében ábrázolta. Ünnepélyes felavatására 1880. október 17-én került sor a magyar megyék, városok, valamint krakkói és lemergi vendégek, köztük Oktaw Pietruski, a galíciai parlament alelnöke és lengyel egyetemisták jelenlétében.¹ Az ünnepségre Szász Károly költő ódát írt, amelyet a helyszínen el is szavalt, a szobor felavatása országos hírre tett szert. *A Borsszem Jankó* ismeretlen budapesti poétája még irigykedett is Marosvásárhelyre az új Bem-szobor miatt:

*Üdvözlünk bérczes ország városa,
Hogy Bem apónak szobrot állítál!
S irigylünk, hogy a sok dicső tusa
Emlékül e szoborba vésvé áll!
Irigylünk, mert ha e szoborra nézel,
A gyásznapok dicsfénye visszatér;
Nekünk ily szobrunk nincs, bár lelkünk képzél:
Mert hát Budán is folyt sok hősi vér!²*

Bem József első magyarországi köztéri szobra 38 éven át, egészen 1919. március 28-ig állt a Széchenyi téren. Köllő Ignác, Maros-Torda vármegye egykori alispánja később így emlékezett vissza arra a bizonyos péntek hajnalra: „A megszállás után egy század (50-60) oláh katoná, tiszték és 4 ökor közreműködése mellett először a Bem-szobrot, azután a Kossuth-szobrot egy hajnalban oly módon döntötték le, hogy a szobrok nyakára köteleket kötöttek, de miután ily módon a katonák nem tudták a szobrokat a talpazataikról ledönteni, befogták az ökröket is, és így sikerült mindkét szobrot egymás után ledönteni. [...] A főtérré néző magyar házak magyar lakói a szobrok ledöntésére akkor lettek figyelmesek a sötét hajnalban,

amikor a Bem-szobor nagy robajjal, a főteret megrázó súllyal a földre esett. [...] Mindkét szobor a döntés folytán, a környező beton burkolaton sérüléseket szenvedett. Napokig hevertek a szobrok a ledöntés helyén, és a következő ünnepen az oláh katonák és a vidékről behozott oláh leányok és asszonyok a szobrokat körül táncolták, irtóztató kurjongatások és szavak kíséretében. Később bevitték a szobrokat a városháza udvarára, és ott a szertár mellett a szabadban a földre dobták. Hónapok múlva is láttuk ott a két világnagyságnak szobrát sártól, piszoktól elborítottan, a porban feküdvé.”³

Meg kell jegyezni, hogy a bevonuló román hadseregnek minden biznnyal nem Bem lengyel származásával volt problémája, hanem azzal, hogy a magyar szabadságharc hőse, a székelyek valóságos ikonja volt. A két világháború közötti román időkben ezért Bemnek nemcsak marosvásárhelyi szobrát, az erdélyi Bem-kultusz szimbólumát döntötték le, hanem megsemmisítették még kolozsvári, brasóvi, újszentesi és szabadfalui (ma Temesvár része) emléktábláit, továbbá Piskin felállított emlékoszlopát is.⁴

A szobor története érdekes módon nem ért véget a ledöntésével. A Bem-kultusz magyarországi ápolására létrehozott Magyar Országos Bem Bizottság 1927. december 11-én országos Bem-napot rendezett. A pesti Vigadóban megtartott díszgyűlésükön Balás György elnök kijelentette, hogy a ledöntött marosvásárhelyi Bem-szobor pótlására Budapesten emlékművet emelnek a lengyel tábornok tiszteletére.⁵ A bizottság azonban már hónapokkal korábban, 1927 őszén érdeklődni kezdett a ledöntött szobor iránt, mivel egy ideig azt tervezték, hogy a lengyel kormány segítségével kikérik Romániától, s majd azt állítják fel Budapesten. Amikor kiderült, hogy a marosvásárhelyi szobor sérült, a bizottság úgy döntött, hogy Budapestre új szobrot rendel, amelyet végül 1934. május 13-án avattak fel az akkori Pálffy téren (ma Bem tér).

A Bem-kultusz 1920-as évek végi felélédeése elsősorban annak volt köszönhető, hogy ekkor szervezték Bem József hamvainak hazaszállítását a szíriai Aleppóból szülővárosába, a lengyelországi Tarnóba. A számos országot érintő, nagy sajtóérdeklődést kiváltó eseményből a román kormány sem akart kimaradni, ezért a marosvásárhelyi szobrot barátsága jeléül felajánlotta Lengyelországnak, s kérte, hogy azt majd az ünnepek keretében avassák fel.⁶ A sérült szobrot egészen odáig méltatlan körülmények között, egy marosvásárhelyi fészkerben tárolták, majd 1928-ban vonatra tették, és Bukarestbe szállították, hogy ott átadják azt a lengyel követségnek.

A hír hallatán Varsó és Krakkó városa versengeni kezdett egymással a szobor megszerzéséért. Varsó fővárosi minőségére, Krakkó pedig magyarbarát voltára, valamint arra hivatkozott, hogy a magyarok könnyebben el tudnák érni, ha Bem előtt akarnak tisztelni. Krakkó a királyi vár, a Wawel egy kiemelkedő pontjára kívánta helyezni a szobrot, a palotát akkoriban restauráló Adolf Szyszko-Bohusz már ki is jelölte az erre megfelelő helyet. Bem József marosvásárhelyi szobrát viszont a lengyel kormány végül nem fogadta el, ugyanis Balás György, a Magyar Országos Bem Bizottság elnöke megkérdőjelezte a román felajánlás jogi alapját.⁷

Ezzel a szobor ügye jó pár évre lekerült a napirendről, míg nem 1937 augusztusában Bárdossy László bukaresti magyar követ, későbbi miniszterelnök az alábbi jelentést küldte Budapestre: „A román Külügyminisztérium székházának, az ún. Sturdza-palotának kertjében álló melléképületeket lebontják. Néhány héttel ezelőtt, amikor a kertnek azon a részén kellett áthaladnom, ahol a bontási munkálatok folynak, deszkaállványok és épülettörmelékek között egy, a földre fektetett nagyobb arányú szoboralakra lettem figyelmes. A szobor magyar honvéd atillába öltözött alakot ábrázolt, mellén 48-as magyar kitüntetéssel. Kétségtelen volt, hogy a 48-as szabadságharc egyik tábornokának szobrával találtam magamat szemben.

A bronztalapzat egyik oldalán látható felírásból (Huszár A. 1879) az is kitűnt, hogy a szobor Huszár Adolf alkotása.⁸

Bárdossy László utánakérdezett a nyilvánvalóan Erdélyből származó emlékműnek, s a leírás alapján Bernády György, Marosvásárhely volt polgármestere azonosította Bem szobrát. Kiderült, hogy Huszár Adolf alkotása Bukarestbe érkezése óta a román Külügyminisztérium melléképületének pincéjében feküdt. Bárdossy László a román kormány 1928-as ajándékozási ötletét csak ürügynek tartotta, vélekedése szerint a szobrot akkor azért vitték Bukarestbe, hogy az erdélyi magyarságot és Marosvásárhelyt megfosszák a magyar történelem emlékeitől. Arról azonban nem tudott, hogy a románok szoboradományozását tulajdonképpen éppen a magyar fél írta meg. Bárdossy László felvette ezután a kapcsolatot Mirosław Arciszewski bukaresti követtel. Úgy vélte, hogy „a lengyelek számára nem lehet közömbös, hogy Bem tábornoknak, a nagy lengyel hadvezérnek és szabadsághősnek szobra maltertörmelékekkel borítva méltatlanul ott hever egy bukaresti ház udvarán, amíg a románok – nem is tudva, hogy a szobor kit ábrázol – előbb-utóbb beolvasztják”.⁹

Bárdossy azt javasolta lengyel kollégájának, hogy a román kormánytól kérje ki az emlékművet Varsó számára. Jobbnak látta azt felállíttatni a lengyel fővárosban, mint veszni hagyni. Néhány héttel később, 1937 októberében a lengyel Külügyminisztérium arról tájékoztatta a varsói magyar követséget, hogy kérésükre a románok átadták Bem szobrát. Az emlékmű akkor már a bukaresti lengyel követség Aleea Alexandru 23. szám alatti épületében volt, végleges elhelyezéséről még nem döntöttek. A lengyel Külügyminisztérium nem volt könnyű helyzetben: a javuló lengyel–magyar kapcsolatok ugyanis azt diktálták volna, hogy a szobrot visszaadják Magyarországnak, a Romániával fennálló jó kapcsolatuk miatt viszont ezt nem teheték meg. Egy korabeli újságtudósítás szerint a szobor ekkor még jó állapotban volt, s ideiglenesen a bukaresti lengyel követség udvarára tették ki, így azt az utcán sétálók is láthatták.¹⁰

Bem József első, Magyarországon felállított egész alakos szobráról egyelőre ez az utolsó információ. Kérdés, hogy „Osztrolenka véres csillaga” 1879-ben Bécsben öntött, 1880-ban Marosvásárhelyen felállított, majd 1928-ban Bukarestbe szállított bronz emlékműve folytatta-e közép-európai vándorútját, s eljutott-e végül Lengyelorszáig, vagy pedig a második világháború alatt a román fővárosban kalódott el. Vajon kiderül-e még, hogy mi történt vele? Egy dolgot mindenesetre biztosra vehetünk: azóta, hogy 1934-ben a magyar fővárosban is felavatták Bem József szobrát, Budapesten már nem irigykednek a marosvásárhelyi emlékműre.

■ JEGYZETEK

1. *A marosvásárhelyi Bem-szobor*. In: Balás György: *Bem József 1794–1850*. Bp., 1927. 36–38.
2. *Bem*. Borsszem Jankó 1880. 42. sz. 2. Lásd még Szász Károly: *Óda*. Vasárnapi Ujság 1880. 42. sz. 687.
3. Köllő Ignác: *A marosvásárhelyi szobrok sorsa*. In: BLKM D-2009.02.191. Idézi Balás György (szerk.): *Bem apó*. Bp., 1934. 271–272.
4. Szabó Zsolt: *Bem József nyomában Erdélyben*. Művelődés 2009. 7–8. sz. 54–57.
5. A Magyar Országos Bem Bizottság levele Bethlen István miniszterelnöknek, 1927. december 20. In: BLKM D-2009.02.1.
6. *Rumunja ofiarowala Polsce węgierski pomnik gen. Bema*. Ilustrowany Kurjer Codzienny 1928. augusztus 20. 5–6.
7. Balás György levele a Honvéd Főparancsnokságnak, 1930. április. In: BLKM D-2009.02.1.
8. Bárdossy László bukaresti magyar követ levele a KüM-nek, 1937. augusztus 21. In: MNL OL K 63 157. cs. 1937 17. t. 17/7
9. Uo.
10. J. Muszyński: *Pomnik gen. Bema w Rumunii*. Kurjer Warszawski 1937. október 12. 5.

GRÓF DEGENFELD-SCHONBURG SÁNDOR

AHOGY ÉN LÁTOM – VISSZATEKINTÉS

■ Az idén léptem be 95. életévembe. Érzem a magas kort fizikailag és szellemileg egyaránt.

Az *Elmélkedések* című könyvem különböző kiadásaiból és a nemrég megjelent *Gondolataim* című írásból olvasóim megismerhették élettörténetemet és gondolatvilágomat.

Német eredetű családból származom, többnyelvű nevelésemnek köszönhetően már gyermekkoromban négy nyelven beszéltem. A külföldi könyveket eredetileg olvashattam, idegen kultúrákat az anyanyelvükön ismerhettem meg. Mindez azt eredményezte, hogy megértettem más nemzetek felfogását, látóköröm szélessé válhatott, a kulturális különbségeket elfogadtam. Házasságok révén kerültünk Erdélybe, ahol teljesen azonosultunk a magyar nép sorsával.

Ezen azonosulásunk nagyon tragikus volt, és valóságos csoda, hogy még léte-zünk. Akkoron Magyarországnak nagyon tehetséges és értékes vezetői voltak, akik ezt a sokat szenvedett népet a teljes pusztulástól megmentették (említésképpen néhány fontos személy): gróf Teleki Pál, gróf Bethlen István, gróf Apponyi Albert, vitéz nagybányai Horthy Miklós, Hóman Bálint, Keresztes-Fischer Ferenc és még sokan mások az elmúlt évszázadokban. Jelenleg Orbán Viktor miniszterelnök vezet az országot; karizmatikus egyéniség, remek szónok, sokak által tisztelt és szeretett politikus.

Határok, földrajzi adottságok

■ Magyarország ezeréves történelme folyamán három földrajzi alakot kellett hogy magára öltjön. Az első két alkalommal: 896-tól 1526-ig, majd 1691-től 1918-ig; ezt a történelmi formát nyugaton a magyar Alpok, északon és keleten a Kárpátok határolták.

A második történelmi formáját a török hódoltság idejére datálhatjuk, amely 1526-tól 1691-ig volt érvényben. Ez a berendezkedés a külső határok szempontjából fontos változásokat nem hozott, viszont ezzel ellentétben a belső átalakulás jelentős volt, az ország három részre szakadt: a császári Magyarországra, a török birodalom által meghódított területekre, illetve a törököktől független országrészre, Erdélyre. A többi országrésztől különbözően az ekkor már saját alkotmánnyal rendelkező Erdély azért maradhatott „független”, mert igen magas adót fizetett a szultánnak.

Végezetül a harmadik és jelenlegi formáját Magyarország az I. világháborút követő trianoni békeszerződés (1920. június 4.) áldozataként „szenvetted” el. Ekkor az ország elvesztette lakosságának több mint a felét, területeinek pedig hetven százalékát. Erdély, Szlovákia, a Bácska, a Bánát, Horvátország és Szlovénia mind elvesztek, valójában csak a Magyar Alföld és a Dunántúl egy része maradt meg.

Földrajzi helyzetéből adódóan a nagy és hódító hatalmak mindig el kellett hogy foglalják, akár Nyugat-, akár Kelet-Európát célozták meg. Hitlernek éppúgy szüksége volt rá stratégiai pontként, mint Sztálinnak. Előbbi az akkori Szovjetunió, utóbbi pedig egy Közép-Európa elleni háborút indított földjeiről. Sajnálatos

módon a kommunista diktatúra Magyarországon és térségében felmérhetetlen károkat okozott. Jaltában, a területi felosztáskor Roosevelttől még Winston Churchill ellenzésére is nagy segítséget nyújtott a hajdani szovjet diktátornak, mikor is Magyarországot átengedte neki. Ezen döntés megpecsételt az ország sorsát közel negyven évre.

Két Magyarország létezik: az egyik egy barátságos, dombos vidék, a Dunántúl szőlőhegyeivel és kastélyaival, melynek kertjeiben öreg fák állnak, a vendéglőkben minden este ugyanazok az asztaltársaságok ülnek, ugyanazokat a vicceket mesélik, és ha az idő letelik, ugyanazon az úton távoznak. Ebben az országban születtek humanitárius tanáraink, liberális papjaink, akik tanítványaiként délutánonként lakásaikba hívták, ott Horatiustól és Rotterdami Erasmusról meséltek, majd búcsúzáskor minden ifjúnak édes almát dugtak a zsebébe.

A másik a Magyar Alföld, a Dunától keletre, ahol kevés a kastély, ahol a kertekben nincsenek öreg fák, mert kivágták őket, mielőtt még árnyékot nyújthattak volna. Falvak helyett magányos udvarok és kunyhók álltak itt hajdanán, és az asztaltársaságok sem töltötték meg a vendéglőket. Ezen a vidéken születtek legnagyobb költőink, forradalmi papjaink és prófétáink, akik népüket nem tanítani, hanem megváltani akarták. Itt nem találunk könyvtárakat és bútorokat a barokk korszakból. Az arra járó katonaság tüzelőnek már rég elégette őket. Ezen ország-rész a múltandóság, az ősidők tengeri mélysége, a tradíciók nélküli Alföld, ahol nem hinnénk, hogy Európában vagyunk.

Történelmi áttekintés

■ A Krisztus utáni első évezredben Magyarországon számos népcsoport lakott, egységes államot azonban nem tudtak alapítani. Az Alföld mocsarai vagy Erdély erdősegei sok veszélyt rejtettek. Ez volt az a Magyarország, amely a Habsburg-háznak és a szentséges Római Birodalomnak 250 évig védőfalként szolgált, míg nem a török ágyúgolyók úgy hatoltak át rajta, akár egy szitán.

Az első évezredben sok nép akart a Duna-medencében letelepedni, de mind megsemmisültek. Csupán a rómaiaknak sikerült hosszabb ideig megmaradni, de ők sem merészkedtek az Alföld mocsaras vidékeire. Megelégedtek a Dunántúllal, amit Pannóniának neveztek, és időnként Erdéllyel. Pannónián keresztül utakat építettek, és a Duna-part jobb oldalán megalapították a római települést, Aquincumot (a mai Budapest III. kerületében, a város északnyugati oldalán). Központi helyet foglalt el a birodalomban, mivel még maga Hadrianus, a filozófus császár Marcus Aurelius, illetve Septimius Severus is élt ezen a területen.

A magyarok finnugor eredetűek, Árpád fejedelem vezetésével 896-ban telepedtek le a mai hazájukban. Azelőtt Közép-Ázsiában, később északkeletre Besszarábiától (a Prut, a Dnyeszter és a Duna-delta által határolt terület, amely jórészt megegyezik a mai Moldovai Köztársasággal, kisebb része azonban 1940-ben Ukrajnához került), a szomszédos pásztornépektől nyugatra lettek szorítva. Nomád, lovas nép volt, becslések szerint 200 ezer főt számlálva. Rövid időn belül elfoglalták az aránylag kevésbé lakott, gyengén védett határterületeit a frank, cseh és bolgár birodalomnak, tulajdonképpen a mai Közép- és Kelet-Magyarországot. Ezt a vidéket szláv parasztok lakták, akik többnyire jobbágyok voltak, és mivel a magyarok mezőgazdasággal nem akartak foglalkozni, a jobbágyokat szolgákká tették. Ezek a népek eltűntek, a finnugor szókincsből alig ismerünk százat.

A magyar történelem első hatvan évét rablóhadjáratok jellemezték. A magyarok ugyan otthonra találtak, de ez az új otthon nem biztosított elegendő élelmet. Állat- és élelembeszerzésének érdekében zsákmányolási hadjáratokra volt szükség, így a tizedik században számtalanszor elvándoroltak a Boszporuszig, a Földközi-tengerig vagy az Atlanti-óceánig. Éhesen portyáztak Nyugat- és Dél-Európán

keresztül. Villámgyors támadásaikkal Európa hadseregeit messze felülmúlták. Azonban hamar világossá vált, hogy egy nép tartósan nem élhet úgy, hogy marhákat, disznókat, kecskéket fülöldön szerez be, majd hazatereli. A portyázó, fosztogató életmódra alternatívát kellett találni, amely egy sokak halálát okozó vereség formájában mutatkozott meg: 955-ben I. Ottó német király Augsburgnál az újonnan megszervezett lovasságával megverte a magyarokat, mikor is (becslések szerint) a magyar nép közel egynegyede veszett oda. A sors iróniája, hogy ez a számtalan emberáldozatot követelő vereség mentette meg a magyarságot önmagától, és biztosította jövőjét: felismerték, hogy meg kellett tanulniuk a földet művelni. A rabszolgák megtanították uraikat a szántásra, aratásra, a gabona őrlésére, a mezőgazdasági alapok immáron biztosítva voltak. Azonban egy fejlett, európai ország optimális berendezkedéséhez rengeteg más intézkedésre is szükség volt. Ezt a fejlődési irányt ismerte fel Géza fejedelem, Szent István királyunk édesapja, aminek következtében 973-ban a német királlyal kötött béke eredményeként keresztény misszionáriusokat, német lovagokat, olasz és francia kézműveseket, építőmestereket hozatott az országba. A változások hihetetlen gyorsasággal következtek be, különösen mikor Szent Istvánt királlyá koronázták 1001-ben. A nehézségek, amelyekkel az első keresztény uralkodónak meg kellett küzdenie, hihetetlenül nagyok voltak. A magyar lakosság többségében pogány volt, a szabad élethez voltak hozzászokva. Az új településeket, normákat börtönnek, a keresztény vallást saját hitük megcsúfolásának, a kötelező templomba járást pedig a szabad ember legsúlyosabb megaláztatásának tekintették. Hozzájárult ehhez az is, hogy a misszionáriusok nyelvi korlátok révén nem tudták a hittant, a keresztény hit absztrakt gondolatait továbbadni, elmagyarázni. Az ősmagyar nép ezért a misszionáriusokat boldognak tekintette, főleg amikor a Szentháromság dogmáját vagy a Szent Áldozást latinul próbálták elmagyarázni.

1301-ig Magyarországot az Árpádok családja uralta. Jó diplomaták voltak, de közgazdasághoz és pénzügyekhez nem értettek. Szent László (1077–1095) idejében eltűntek a pogányság nyomai, a keresztény királyság fennmaradása immáron biztosítva volt. Magyarország rövid időn belül Európa egyik legjelentősebb állama lett, melyhez hozzájárult, hogy Könyves Kálmán (1095–1116) Horvátország, majd Dalmácia elfoglalásával igencsak megnövelte területét. Mindezek az Árpádoknak diplomáciai, politikai és földrajzi, nem pedig gazdasági sikert jelentettek. Gazdasági fejlődésre viszont nagy szükség volt. A korábban már említett földrajzi elhelyezkedés előnyéül szolgált, hogy Európa kereskedelmi útvonalai mind Magyarországon keresztül vezettek (Bizánc–Varsó–Velence–Prága–Varsó–Bizánc–Hanzavárosok–Bizánc–Párizs), amely némi bevételhez juttatta a királyságot. Az Adriai-tengeren szerzett kisebb terület is jövedelmező lett volna, de jelentős kereskedelmi flotta hiányában nem eredményezett komoly bevételi forrást. Ismét külföldi segítségre volt szükség, hogy működőképessé tegyék a tengeri kereskedelmet. Így történhetett, hogy bizánci és dél-németországi kereskedők ápolták a magyar borexportot.

A következő évszázadokban, néhány évvel az angol Magna Charta után, a nemesség és a parasztság kieroszakolta II. András királytól az első magyar alkotmányt, az úgynevezett Aranybullát (1222). Ennek alapján a köznemesség egyenjogú lett a főnemességgel. A 13. század első negyven éve fellendítette a magyar román stílust. Miután az esztergomi bazilika építése már III. Béla alatt befejeződött, a király és az egyház mellett a magyar arisztokrácia is olyan monumentális épületeket létesített, mint a jáki, lébényi és zsámbéki templomok. 1241 tavaszán mongol invázió érte az országot. IV. Béla király (1235–1270) – akit második honalapítóknak is neveznek – Európa hatalmasainak segítségét kérte, de azok mind cserbenhagyták. Végül a muhi mezőn Batu kán seregei mondhatni elpusztították a magyarságot. A sors fintora, hogy a mongolok ugyanazzal a taktikával győztek, mint 300 évvel ezt megelőzően a magyarok: egy keresztény hadsereg páncélingek-

ben nem tudott ellenállni az ázsiai rokonok halálos nyílveszőinek. Béla király hűséges követőivel az Adriai-tenger egyik szigetére tudott elmenekülni. Tizennégy hónapig volt távol, mely idő alatt a mongolok felbecsülhetetlen pusztítást vittek végbe. Szerencsére a városokat nem tudták elfoglalni, viszont halál és kár szegélyezte útjukat. A nagy kán 1242-ben bekövetkezett halála után a mongol hordákat hazarendelték, és a tatár elhagyta az országot. IV. Béla ekkor sietve visszatért, majd nagy energiával látott neki az újjáépítésnek. Középpontba helyezte az esetleges újabb tatár támadás elleni felkészülést, ennek köszönhetően korszerű kővárakat építtetett és birtokadományaival alattvalóit is erre ösztönözte.

IV. Béla király halála után az általános anarchia korszaka következett be. Utódja, IV. László nem tudta a feudális nagyurakat és a hunokat megfékezni. 1301-ben III. András, az utolsó Árpád-házi király is meghalt, majd a trónkövetelők egymás elleni harca árnyékolta be az éveket. Végül a nápolyi I. Károly (1310–1342) szerezte meg a koronát (később Károly Róbert néven lett ismeretes a magyar történelemben), azonban még közel 20 évébe telt, mire a feudális nagyurakat legyőzte, hatalmát megszilárdította. Kötelezte az Árpádokat, hogy magánvagyonuk felét szétosszák, melynek eredményeképp az ország elveszítette feudális struktúráját, a királyi latifundiumok eltűntek, és egy európai jellegű állammá alakult át. Mikor I. Károly már szilárdan kezében tartotta a hatalmat, egy hosszú, békés korszak következett. A bécsi, prágai, krakkói, párizsi és bolognai egyetemeken nagy számban tanultak magyar hallgatók: a magyar nemesség rablólovagokból udvari ceremóniákat ismerő gavallérokká vált. Károly Róbert fia, az igen népszerű Nagy Lajos király (1342–1382) folytatta apja gazdaságpolitikáját, melynek köszönhetően a városokban nagyszabású építkezések indultak, csodálatos gótikus templomok mellett tekintélyes magánházak épültek. Tetteit számtalan néplegenda és a *Toldi* eposzban a nagy költő, Arany János dicsőítette. Jellemző, hogy a népi hagyományok a király betegségéről nem beszélnek: leprája volt, és hosszú, szörnyűséges szenvedést követően hunyt el. A hagyományok megőrizték nemes karakterét, Nápoly és Bosznia ellen vezetett hadműveleteit.

Az oktatás nyelve latin volt, a gyönyörű miniatűrökkel díszített Káldy Márk-féle Biblia is latin nyelven fródot. Ennek a korszaknak a meglepetése a képzőművészet gyors fejlődése, a gótika felvirágozása. Oly zseniális mesterművek keletkeztek ekkor, mint a Kolozsvári Márton és György testvérek sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló prágai alkotása. Jelentős szerepet játszott a fejlődésben az is, hogy a német mellett más európai népek is kiterjesztették kulturális befolyásukat Magyarországra. A német kultúrának nagyon sokat köszönhetünk. Városaink német mintára épültek, minden jobb magyar könyvtárban megtalálhatók voltak Goethe, Schiller, Lessing, Herder, Wieland stb. munkái. Hiányoztak azonban Voltaire, Diderot, Montesquieu, Stendhal, Baudelaire, Milton, Keats, Shelley, Tempson és Thackeray művei.

A magyar Anjou-család kihalása után Nagy Lajos veje, Luxemburgi Zsigmond lett Magyarország királyává koronázva. Hosszú uralkodását (1387–1437) számos csata kísérte, de legnagyobb ellenségét mindig is a törökben látta. A török nagy veszélyt jelentett, hiszen elfoglalta Kis-Ázsiát, így Európa kapujában állt. Sajnálatos módon itt nem ért véget a hódítás, hamarosan Görögországot, majd szép sorjában az egész Balkánt uralma alá kényszerítette. A legnagyobb probléma az volt, hogy az egyre nagyobb térhódítás alatt a későbbi veszélyeztetett területek passzívák maradtak. Egy bizánci, szerb, bolgár, magyar és német szövetség a törököket egyetlen viharos támadással elüldözhetette volna, de legnagyobb bánatunkra nem így történt. A törökök lassan mozogtak, sietség nélkül, csak akkor támadtak, amikor az alkalmas pillanat elérkezett. Működésük következtében Magyarországnak több mint 150 évig nem volt nyugodt pillanata. Végül Hunyadi János személyében ta-

lálták meg a magyarok azt a vezetőt, aki kiváló katonai stratégia lévén reményt adott. Nagy jövedelmeit egy zsoldos hadsereg felállítására fordította, mely intézkedésével megnyerte magának az egész köznemesi réteget. Hunyadi 1443-ban a Balkánon, önkéntesektől kísérve győzedelmesen haladt előre. Sikereinek zálogaként a köznemesség kormányzóvá választotta. Vezetése alatt Kapisztrán János szerzetes segítségével önkéntes parasztok, köznemesek és keresztes lovagok álltak össze, majd együttes erővel 1456-ban a híres nándorfehérvári csatában megverték a törököt. Oly nagy csapást mértek rájuk, hogy a szultán Konstantinápolyig sietve vonult vissza, és hosszú évekig még csak nem is gondolhatott támadásra. Európa ujjongott. A pápa elrendelte, hogy a győzelem emlékére az egész világon, délidőben minden katolikus templomban megszólaljanak a harangok. Sajnos Hunyadi a győzelmet követően Belgrádban pestis áldozata lett. Két évvel később a köznemességnek sikerült tizenhat éves fiát, Hunyadi Mátyást királlyá választani. Neve „Corvin Mátyás az igazságos” lett (1458–1490), akinek uralkodása egybeforrt a magyar reneszánszsal. Személyében sokoldalú, művészetkedvelő és zseniális vezetőjére talált a nép. Életcélja volt, hogy kiűzze a törököt Európából, azonban felismerte, hogy a magyar hadsereg ehhez nem elég erős. Elhatározta, hogy utánpótlásszerzés céljából először a Nyugatot hódítja meg: Ausztriát, Csehországot és Morvaországot el is foglalta, ezáltal megszerezte a német-római császári koronát. Az újonnan szerzett hatalom már elég lett volna, hogy a török ellen forduljon, de sajnálatos módon egy ilyen nagyszabású terv kivitelezéséhez, egy ilyen álom megvalósításához az emberélet rövidnek bizonyult. Mátyás király hatalmának és adórendszerének köszönhetően államigazgatási szerveket hozott létre fizetett tisztségviselőkkel és egy állandó hadsereget („fekete sereg”). Tisztségviselőit folyamatosan ellenőrizte, így született róla a legenda, miszerint áruhában járta az országot, és próbára tette alattvalói hűségét, hozzáértését. Minden intézkedése igencsak sok pénzbe került, tudta, hogy forrásai végesek. Előre látta a gazdasági katasztrófát, ezért megduplázta erőfeszítéseit, hogy utánpótlás céljából Bécsset és Prágát is elfoglalhassa. A mondák szerint senki sem tudott személyes varázsának ellenállni. Délelőtt külföldi követekkel tárgyalt, majd ebédhez ült, ahol tréfáival az egész társaságot mulattatta. Jól tudott énekelni, a humanistáktól sokat tanult. Tanulmányozta a csillagok járását, közben szalonnát pirított, és egy üveg bort ivott hozzá. A török elleni hadjárat küszöbén és előzetes stratégiai célja elérését követően hirtelen elhalálozott.

1514-ben, ilyen zavaros viszonyok közepette újabb török támadás fenyegetett. A mindent eldöntő csata 1526-ban Mohácsnál esett meg, ahol 20 000 magyar lelte halálát. Miután seregünk megsemmisült, I. Szolimán szultán bevonult Budára, ahonnan nemsokára távozott is anélkül, hogy győzelmét kihasználta volna. Azt lehetne gondolni, hogy a török gyors távozása okán Magyarország előnyös helyzetbe került, de sajnos nem így történt. Habsburg Ferdinánd és Zápolya János mindketten Magyarország királyává koronáztatták magukat, és egymás ellen küzdöttek. János király, hogy győzelmét biztosítsa, szövetséget kötött a szultánnal, melynek következtében a török sereg azon nyomban megjelent Magyarország délnyugati határán. A cél egyértelmű volt, Bécsset el kellett foglalni. Ekkor azonban váratlan események történtek: a magyarok, akik hat évvel korábban saját fővárosukat nem tudták megvédeni, most önfeláldozó bátorsággal szálltak szembe a törökkel, egyedül Kőszeg vára tizenkilenc török támadást vert vissza. A hősi magyar helytállást kihasználva a bécsiek időt nyertek városuk védelmének kiépítésére. A magyar ellenállásnak és az új védelmi rendszernek köszönhetően a török képtelen volt Bécsset bevenni, ismét megmentettük hát a Nyugatot. Kilenc évvel később, amikor János király meghalt, a török újra próbálkozott, Szolimán ismét megjelent Magyarország déli határán. Hadserege a magyar Alföldön leégette a falvakat, megszállta a városokat, egészen Budáig menetelt. Az ország közepét az Oszmán Birodalom

részeként adminisztrálták: a nyugati és északnyugati vármegyék az úgynevezett királyi Magyarország, a Habsburgok vezetése alatt maradt. Kelet-Magyarország és a határoló északnyugati területek, a későbbi Erdélyi Fejedelemség egy török vazallus államot alkottak, melyek nemzeti függetlenségüket és önállóságukat nagyjából megtartották. A török háborúk megváltoztatták Magyarország képét, a török által megszállt területeken csak a parasztság maradt fenn. Az arisztokrácia és a köznemesség Erdélybe vagy császári területre menekült, a városok elnéptelenedtek. Budán, Pécsen, Kanizsán és Székesfehérváron török kaszárnyák épültek. A Királyi Magyarország a maga 880 km hosszú határvonalával hadszíntérré változott.

Az önálló Erdély gondolata Martinuzzi Fráter György horvát szerzetestől származik, aki tehetségénél fogva néhány éven belül János Zsigmond király tanácsadójává, majd Nagyvárad érsekévé lett. Martinuzzi felismerte, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy kiűzze a törököt. Az adrianopoli békében – amelyet a császár a portával kötött 1567-ben – Magyarország három részre osztása elismerést nyert. Báthory István, Erdély fejedelme (1571–1576), később Lengyelország királya erős központi hatalmat épített ki, és így megszületett a kicsi, de független Transylvania, ahol a magyar államiság gondolata és a magyar kultúra menedékre talált.

Felesleges volna politikai összevisszaságokkal foglalkozni, amelyek a 16. században Magyarországot jellemezték, azonban vallásilag rendkívül fontos változás történt: a reformáció. A pápa és a katolikus Nyugat nem nyújtott segítséget a török ellen, így passzivitásával igencsak aláásta a katolikus egyház tekintélyét Magyarországon. A nép csalódott volt, és ebben a csalódottságban a reformáció emberközelibb tanai rohamosan terjedtek. Olyan intenzív volt a térhódítás, hogy csaknem egyidejűleg terjedt el itthon és bölcsőjében, Németországban. A szerzetesek a gondolat örök szabadságáról prédikáltak, gyalog jártak, szegények voltak, csakúgy, mint a nép. Hitüket a nép nyelvén hirdették, iskolákat és könyvnyomdákat alapítottak. Számtalan Biblia-fordítás jelent meg ekkor. A legjobban elterjed Károli Gáspár 1590-es évi Bibliája, amely a magyar nyelv és irodalom fejlődéstörténetére éppoly hatást gyakorolt, mint a Luther-féle a németre. Magyarországon a protestantizmus mindig is szorosan kapcsolódott a humanizmushoz, ennek is köszönhető, hogy a reformáció itt nem vezetett vallásháborúhoz. A fizikai harc elhárult, azonban a katolikusok nem hagyhatták szó nélkül a reformáció térnyerését. Pázmány Péter személyében komoly szellemi vezérre találtak, aki önmaga testesítette meg a magyar ellenreformációt. Nemcsak csodálatos szónok, hanem a magyar nyelv nagymestere is volt. Igaz, hű volt a császárhoz, mégis egy tőle független, speciálisan magyar katolicizmus létrehozásán dolgozott. Működésének nem kisebb következménye az volt, hogy a túlnyomórészt protestáns lakosságú Nyugat-Magyarország visszatért a katolikus vallásra.

A 17. század első felét a szabadságharc és az ellenreformáció korszakának lehet nevezni. Ezen időszak egyik kiemelkedő alakja volt Bocskai István, a hazátlan ná vált parasztok és hajdúk vezetője. Ténykedésének okán a bécsi békében (1606) nemcsak Erdély függetlensége, hanem a Habsburg országrész vallásszabadsága és önkormányzata is biztosítottá vált.

1613 és 1629 között Bethlen Gábor volt Erdély fejedelme. Kis országának gazdasági és katonai hatalmát kiválóan megszervezte. Békét kötött Angliával, Hollandiával és Dániával. A Habsburgokat arra kényszerítette, hogy az 1606-ban kötött bécsi békét megerősítsék. Utóda, I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) Svédországgal szövetségelt, és sikerült neki a harmadik szabadságharcban Ausztria ellen Magyarország alkotmányát biztosítani és a vallásszabadságot Nyugat-Magyarországon helyreállítani.

I. Ferdinándtól II. Rudolfigl egyetértés volt Magyarország és a Habsburgok között. A Habsburgok a 17. században Magyarországot nem saját országnak, hanem

terhes gyarmatuknak tekintették. Többek között a Habsburg-háznak is köszönhetően egész Európában monarchisztikus abszolutizmus uralkodott. Ez az államforma politikai rendet, igazságot, virágzó gazdaságot és jólétet teremtett, csatornahálózatok és utak épülhettek. Magyarországnak azonban ez a hatalmi struktúra egy idegen, népellenes, gyarmatosító elnyomást jelentett. A nép nem hagyta válasz nélkül az általa megsínylelt abszolutizmust, mellyel szembeni ellenállása Wesselenyi-összeesküvésben csúcsonyult ki. Ez sajnálatos módon okot szolgáltatott Lipót császárnak, hogy az összeesküvés egyidejű leverésével elvegye Magyarország függetlenségét. Az országot ezt követően idegen katonaság szállta meg, és egy német helytartó kormányozta. Groteszknak tűnik, de pont ebben az évtizedben (1680–90) sikerült Lipótnak Magyarországot a töröktől véglegesen visszahódítani. A százötven éves török hódoltság megszűnt, de hatása felülmúlta a hazánkat ért minden katasztrófát, beleértve a mongolokat 1241-ben és az oroszokat 1944-ben. A Duna–Tisza közötti terület teljesen elmozsarasodott. A malária és a pestis miatt a lakosság átlagéletkora 28-31 év volt. Egy magyar vármegyében, amelyben 1525-ben még 199 falu létezett, maradt csupán 5. Ötszáz évvel ezelőtt Magyarország európai nagyhatalom volt. A vérveszteség, amit a török nekünk okozott, olyan nagy volt, hogy kérdéses, mikor is tudjuk kiheverni azt. „A németek megszabadították a töröktől, de kérdés, hogy a németektől ki fog megszabadítani?” – kérdezte egy erdélyi prédikátor, amikor 1688-ban Budára jött, ahol a lakosok még mindig szörnyű körülmények között éltek. A bécsi udvar nem törődött azzal, hogy Magyarországot újjáépítsék. A magyar földesuraknak csak magas váltságdíj ellenében adták vissza földjeinket, a szabad parasztságot ismét szolgaságra akarták kényszeríteni. Ennek az erőszakos és kizsákmányoló politikának köszönhetően négy évvel Buda visszafoglalása után Tokaj vidékén parasztlázadás tört ki, melynek vezetőjére Esze Tamás jobbágy személyében talált. Esze valamikor játszótársa volt annak a II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek, aki 1703-ban ebből a lázadásból szabadságharcra vált esemény sor élére állott, és aki Esze Tamást a kuruc hadsereg ezredesévé nevezte ki. A fiatal Rákóczi Ferenc Ausztriában, szigorúan császárhű, mérsékelt és katolikus szellemben nevelkedett, már nagykorúként telepedett át székhelyére, Sárospatakra. Másfél millió hold területtel ő volt az ország leggazdagabb földesura, ennek okán mindig is úgy tekintették, mint egyetlen lehetséges vezérét a magyar népnek, a magyar szabadságharcnak. A felkelést vezetve Rákóczi először Franciaország segítségét kérte, de hiába – Magyarország tragédiája, hogy folyamatosan a Nyugat segítségét kérte, ahonnan fegyver helyett mindig segélycsomagok és konzervdobozok érkeztek. Rákóczinak hadseregére, fegyverekre, politikai és katonai vezetésre volt szüksége. Immáron nem parasztlázadásról beszélhetünk, hanem Magyarország felszabadítása volt a cél („Pro Patria et Libertate”). Rákóczi szisztematikusan maga mögé állította az országot: biztosította a jobbágyokat, hogyha részt vesznek a harcokban, szabad paraszttá válhatnak; Károlyi Sándor, Szatmár főispánja egész hadseregével átpártol hozzá; a császári ezredes Vak Bottyán feladta Zólyom várát, és néhány héttel később nála jelentkezett. Egész Magyarország kisenemessége, parasztsága és a városi polgárság mind Rákóczi mellé állott, aki így egy ütőképes hadsereggel (480 ezer katona élelmezéséről kellett gondoskodnia) rendelkezhetett.

Az ország felszabadítása hihetetlenül gyorsan valósult meg. Rákóczi (csakúgy, mint társa, Bercsényi Miklós kancellár) jellemére, bátorságára, tisztességére és önzetlenségére nem lehet elég dicsérő szót mondani. Egy kétszáz éves vallásháború után sikerült az ország egységét megvalósítani. Román, szlovák és magyar parasztok először harcoltak önkéntesen ugyanazon zászló alatt. Bárók és grófok szolgáltak a polgár generális Czelder Orbán és az egykori jobbágy Esze Tamás vezetése alatt. A korlátlan egysége a népnek, amely a szakadék szélén állott, hősieles elkötelezettségében elfelejtette az osztály-, vallási és faji különbségeket. Ritka, csodála-

tos és hihetetlen tünemény volt ez a magyar történelemben. Érzékelhető volt, hogy ez a képzőművészek iránt nagy érdeklődést mutató széplélek nem sokáig maradhat Magyarország fejedelme. Lassan a magyar és a császári udvar megunta az örökös hadakozást, de Rákóczi nem adta fel a harcot, végül törökországi emigrációba kényszerült. A szabadságharc elveszett, a magyar népet és nemzetiséget Bécs előbb gyarmatosítani, majd németesíteni akarta – ha ez nem sikerül, akkor elpusztítani. A szatmári béke (1711) után egy újabb lázadástól félve a Habsburgok lerombolták a magyar várakat és kastélyokat, csupán néhány templomot hagytak meg. Ugyanakkor elismerték Magyarország alkotmányát, a Habsburg-korona alatt a feudális Magyarországot magától értetődőnek találták, a magyar nemzet továbbélése politikai síkon biztosítva volt. Mária Terézia (1740–80) uralkodása alatt – akinek trónra lépése után azon nyomban kitört az osztrák örökösödési háború, mi több, Szilézia miatt a hétéves háború is akkor vette kezdetét – a parasztokat halatlanul nagy adókkal sújtották, helyzetük egyre csak romlott. Mária Terézia azon fáradozott, hogy a magyar nemességet Bécsbe csalogassa, ami a magyarországi hatalmas állapotoknak köszönhetően igen könnyen sikerült is. Bécs a magyar nemességnek egy csodaváros volt, ahol a Hofburg volt a világ bálterme, Schönbrunn pedig maga a mennyország. A magyar arisztokrácia az év legnagyobb részét külföldön töltötte, tagjai idegen családokba házasodtak be, birtokaikat pedig külföldi intézők adminisztrálták. A földbirtokosok és jobbágyok között megszűnt a kapcsolat, nemes és nem nemes között elmélyült a szakadék. A kizsákmányolás megkezdődött, a nemesség igényei a lehetetlennel voltak egyenlők. Folyamatosan Versailles-t akarták utánozni, értelmetlenül költekeztek, törekedtek a fényűző életre. A több profit reményében a legtöbb földbirtokos áttért a majorgazdálkodásra, azonban a pénzhiány miatt nem hivatásos gazdákat, hanem jobbágyokat alkalmaztak. Két másik, a magyar horizontot százötven évig jellemző probléma is felmerült, ami később az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához vezetett. Magyarország egy agrárország, de ahhoz, hogy ezt készpénzre váltsa, a gazdaságát erősítse, szüksége volt egy agrár- és termékfeldolgozó iparra. 1711-től 1918-ig a bécsi udvar mindent megtett azért, hogy a magyar ipart már csírájában elfojtsa. Időközben kormányok cserélődtek, gazdasági körülmények változtak, de Bécs macakcul ragaszkodott az elveihez, melynek következtében korábbi, hibás döntését nem változtatta meg.

Bécs a 18. század folyamán az ország szemében mind gyűlölni valóbbá vált. Erősítette természetesen az általános haragot és ellenszenvet a direkt Párizsból érkező hír, mely a francia forradalom kezdetét méltatta. Batsányi János költő üdvözölte is a forradalmat, és felszólította a magyarságot, hogy figyelmét Párizs felé fordítsa. Lelkiekben azonosulni tudtunk a forradalommal, de még így is az ország egy távoli, valószínűtlen színjátéknak tekintette a tőle 1000 km-re zajló eseményeket.

A 18. század elején három és fél millió lakosa volt Magyarországnak (1502-ben öt és fél millió). Közép- és Dél-Magyarországon egész országrészek haltak ki. A magyar Alföldön három napig lehetett úgy utazni, hogy füstölgő kémény sejtett volna fel a távolban. Nyolcvan évvel később a bécsi udvar telepítési akciójának és mezőgazdasági újrászervezésének köszönhetően az országnak nyolcmillió lakosa volt. Először fordult elő, hogy a Habsburgok a szokásos hatalmi politika helyett egy egészséges gazdaságpolitikát folytattak. Sok tízezer német parasztot telepítettek a nagybirtokosok földjeire. Sváb szigetek létesültek Tolna, Baranya és Békés vármegyékben (Békésben szlovák kisebbség is megjelent), illetve számon tarthattunk egy német övezetet Buda körül. Miután a telepítési politika az ország szívében egy nagyszámú német kisebbséget eredményezett, a magyar történetírás ezt kritizálta és szidta. A magyarságot ugyanakkor emlékeztetni kell arra, hogy a telepések éppen a magyar mezőgazdaság javát szolgálták a német paraszt szorgalmával, ügyességével és szívósságával. Ezen kitartó és hozzáértő munka okán viszont

a németek olyannyira megerősödtek, hogy eredményeik és ezzel együtt járó jólétük visszatetszést, gyűlöletet keltett. Igaz, ehhez az ellenségeskedéshez az is hozzájárult, hogy önmagukat egy osztrák kisebbségként definiálták, amely abban az időben nem volt ép okos dolog. 1848–49-ben a sváb parasztok a Habsburgokhoz hívek maradtak. Utakat építettek, településeket virágoztattak fel, aminek következtében ismét beindult a gazdaság, és nem utolsósorban az adminisztráció is visszatért a mindennapokba. Magyarország ekkor, illetve a napóleoni háborúk idején csendesen gyogyult.

A 19. század első huszonöt éve eseménytelen volt, és mégis a magyarok tudatában összekeveredett a múlt és a jelen. A századfordulón a magyar arisztokrácia franciául beszélt, a dzsentriréteg pedig latinul. Huszonöt évvel később ugyanez az arisztokrácia magyar iskolákat alapított falun, agrárakadémiákat a kisvárosokban. A Lánchidat tervezték, beszéltek az általános adókötelezettségről, a hazai ipar fejlesztéséről, a folyók szabályozásáról. Hogyan mehetett végbe egy ilyen nagy horderejű változás az akkori politika teljes mozdulatlanságában? A válaszadáshoz segítségül hívhatjuk az irodalmat és a színházat, mivel ezekben az években a magyar irodalomtörténet egybeforr az ország történelmével. A 19. század elején a magyar ember nem volt tudatában a múltjának. Ez egy, az összetartozást rendkívül gyengítő tényező, mivel a népet nyelve és történelme tartja össze, határozza meg csak úgy, mint barátokat a közös élmények. A magyar kultúra a hagyományok és a nyelv ötvözete, egymást kiegészítik. A magyar nyelv azonban nem volt elegendő elvont gondolatok kifejtésére, hiányoztak az orvosi, filozófiai, kémiai, esztétikai szakkifejezések. Csupán néhány ezer szóval rendelkezett, azonban megújításához sok és békés időre volt szükség. Dicséret illeti Kazinczy Ferencet, barátait és munkatársait, akik nagy szorgalommal kovácsoltak új szavakat, neveket: a magyar szókincset háromszorosára kellett növelniük. A nép ezt persze ellenezte, nem akarta saját anyanyelvét újra megtanulni, megújítani.

Ennek a kornak, sőt az egész 19. századnak két igen fontos személyisége volt: gróf Széchenyi István Nagycenkről (Dunántúl) és ellenfele, Kossuth Lajos. Egyetlen dologban értettek egyet, a polgári-demokratikus változások elérésében. Széchenyi modernizálni akarta a mezőgazdaságot, a külkereskedelmet és minden egyebet. Saját „jólét nélkül nincs demokrácia” elvét követte. Kossuth ezzel ellentétben úgy látta, hogy a kereskedelem és ipar fejlesztése sokkal fontosabb, mint a mezőgazdaságé. Csodálatos szónok volt a benne lakozó, és a tömegre nagy hatással bíró energiája nélkül a szabadságharc talán el sem indult volna. De mit ért el vele? Elviekben sokat, azonban vele ellentétben Széchenyi céljai megvalósíthatók és reálisak voltak: az első, Dunát átívelő híd, a Lánchíd megépítése, amelynek kivitelezésére személyesen hozta el Angliából Adam Clark mérnököt, és amelynek finanszírozására részvénytársaságot hozott létre. Megalapította a Magyar Tudományos Akadémiát, illetve a Duna–Tisza szabályozása (melynek eredményeképpen lehetségessé vált a hajózás egészen a Fekete-tengerig) is az ő nevéhez fűződik.

A magyar történelem nem fejeződött be, helyszűke miatt nem térhetek ki Jókai és Petőfi szerepére

■ A történelmi elmékedések mellett helyénvaló néhány szót szólni a zenéről, amely által Magyarország az egész világon különösen ismertté vált. A magyar népzenét nem szabad összekeverni a magyar, szerb, román, szlovák stb. elemeket is tartalmazó cigányzenével. Liszt Ferenc munkáit nem lehet magyar zenének nevezni, holott az egész világon annak tekintették. Alighanem legismertebb munkája a Rákóczi-induló, amelyet a kuruc időkből származó népdalokból állított össze. Nemzetközi jellegű zenét komponált, mégis a magyar nép dalait szerette halálíg. A magyar népdalok eredeti feldolgozását Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak kö-

szönhetjük. Évtizedekig a nép között éltek, és feljegyezték az ősi dallamokat, hogy azokat az elfeledéstől megmentsék. A magyar operettekről sem feledkezhetünk meg mivel a magyarság a világnak ebben a műfajban is nagy neveket ajándékozott: Lehár Ferenc és Kálmán Imre Bécsből Londonig, Párizstól Rio de Janeiróig hódították meg a színpadokat.

Utószó

■ Sok munkával állítottam össze ezt a magyarság tragikus sorsáról szóló írást. Igaz, a tankönyvekben mindez benne van, és az idősebb generációk számára nem jelentenek újdonságot. A fiatalokat megszólítani – akik csak a napi hírekkel foglalatostkodnak, és a tévécsatornák adásaiból tájékozódnak – azonban igen fontos. Ebben a rohanó világban elmélyülésre, olvasásra sokuknak nincs ideje. Lehetséges ellenben, hogy ebbe a könyvbe ők is belelapoznak majd, és rádöbbennek, hogy a magyarságnak milyen tragikus sorsa is volt az évezredek folyamán. Ők is részesei ennek a történelemnek, sorsuk Isten kezében van.

2013. október havában

JESZENSZKY GÉZA

A BALTI ÁLLAMOK ÉS A MAGYAR POLITIKA

■ A Szovjetunió nem volt valódi föderáció, 15 „szocialista szovjet köztársasága” a szuverenitásnak csupán néhány külsőségével rendelkezett, például külön (de nem önálló) kommunista pártjuk volt, élén egy főtitkárral. A műveltebb magyarok tudták, hogy a három balti szovjetköztársaság Lenin forradalmát kihasználva önálló államként jött létre (Litvánia esetében született újjá) 1918-ban. A még műveltebbek azt is tudták, hogy területükön is véres polgárháború folyt a „vörösök” és a „fehérek” között, de ha a „fehér” cári tábornokok győztek volna, kérdés, hogy a baltiak meg tudták volna-e őrizni friss függetlenségüket.

A két világháború között bebizonyították, hogy kis területük és lélekszámuk ellenére nemcsak képesek az önálló állami létre, hanem természeti erőforrások nélkül, döntően agrárországgként is elfogadható életszínvonalat tudtak biztosítani lakosságuknak. Ebben szerepet játszott, hogy nem volt hagyományos uralkodó osztályuk (mert az vagy német vagy orosz volt, illetve a litvánoké a századok során „ellengyelesedett”), jelentős vagyoni különbségek nem terhelték a társadalmat sem örökletes úton, sem a politikai hatalmat kihasználva. A parasztság körében sikeresen elterjedt szövetkezeti mozgalom komoly visszhangot váltott ki Magyarországon, különösen a „falukutatók,” a népi írók körében. Kodolányi János számos írásában mutatta be a finn és észti modellt. Európa és Magyarország közvéleményében a három balti nép Sztálin által a Hitler–Sztálin-paktum titkos záradéka alapján két lépcsőben, 1939–1940-ben történt bekebelezése méltán váltott ki figyelmet és fölháborodást, bár a világháború eseményei már elhomályosították az 1940 augusztusában befejezett annexiót. Ami az ezt követő hónapokban történt, arról ma is alig tud valamit a világ. A megszállást követően az NKVD, a szovjet titkosrendőrség – a nálunk a magyar '56-ból ismert Szerov irányításával – azonnal megkezdte a diktatúra kiépítését és a nemzeti tudat megtörését. Tömeges letartóztatások, kivégzések és a Gulag-táborokba elhurcolás volt a módszer mindenütt. Egy év alatt Észtországból legalább hatvanezer, Lettországból harmincöt ezer és Litvániából harmincezer ártatlan áldozata volt az önkénynek. Nem csoda, hogy a Szovjetuniót 1941. június 22-én megtámadó náci Németországban a baltiak először felszabadítót láttak. A visszavonuló szovjet hatalom a börtönben tartott politikai foglyok százait olyan leírhatatlanul borzalmas módon kínozza meg meggyilkolásuk előtt, hogy ahhoz képest a katyini erdőben több tízezer lengyel tiszt kivégzése szinte könyörületes cselekedet volt. A németeknek azonban esze ágában sem volt akár csak bábállamként helyreállítani a balti államiságot. A cél az volt, hogy a győzelem után a területet német telepésekkel kolonizálják, lakosságának többségét megsemmisítsék, az árjának minősíthető maradékot pedig németté asszimilálják. (Ne legyenek illúzióink, reánk, magyarokra is hasonló sors várt – az azóta ismertté vált tervek alapján.) Hogy erre nem került sor, az a Vörös Hadsereg győzelmének az eredménye, de ebben nem volt köszönet. Folytatódott a polgárság és tehetősebb parasztság üldözése, deportálása, ez a lakoságnak mintegy tíz százalékát sújtotta. Ezt tetézte a nagyszámú orosz nyelvű katonaság és ipari munkásság betelepítése, aminek a célja ugyancsak a bekebelezés véglegesítése, a terület eloroszosítása, hosszú távon tehát a genocídium volt.

A magyar lakosság keveset tudott a szovjet uralom alatt álló Baltikumról, de a rendszerváltozás folyamatában komoly szimpátia ébredt föl a kommunista rendszer elnyomottjai, kiemelten az ötven évvel korábban legázolt három köztársaság népei iránt, akik a magyarhoz hasonló módon lépésről lépésre haladtak a pluralizmus és az önrendelkezés felé. „1989. augusztus 23-án 2 millió ember alkotta élőlánc kötötte össze a három balti szovjet szocialista köztársaság fővárosait. A 600 kilométer hosszan elnyúló békés demonstráció a német–szovjet megnemtámadási szerződés aláírásának 50. évfordulóján, annak titkos záradéka ellen tiltakozott. Vilnius, Riga és Tallinn így kívánta felhívni a világ figyelmét a szovjet megszállásra, és tanúbizonyságot tenni a balti népek közötti szolidaritásról” – foglalta össze az események 20. évfordulóján Ölveczky Anna az *Index*-ben a függetlenség felé tett nagy lépést.¹ 1990 elején a még ellenzékben lévő Magyar Demokrata Fórum kapcsolatépítő célú küldöttséget menesztett Litvániába. Egy évvel később Vilniusban a szovjet rendfenntartó erők fegyverhasználata tizennégy halálos áldozatot követelt, a formálódó visegrádi együttműködés is elítélte a beavatkozást. 1991. augusztus 19-én Moszkvában a demokratikus változásokkal szemben álló csoport puccsal kísérelte meg Gorbacsov elnök eltávolítását, de a Jelcint követő lakosság és katonaság ezt megakadályozta. Észtország és Lettország szovjet köztársasági kormánya ekkor csatlakozott Litvánia egy évvel korábbi lépéséhez, és kinyilvánította függetlenségét. A magyar kormány egyértelműen a puccsisták ellen és Jelcin mellé állt. Bush amerikai elnök Antall miniszterelnököt, Wörner NATO-főtisztár pedig engem, az egy hónappal korábban nála járt külügyminisztert hívta föl biztató szavakkal. Augusztus 22-én Antall József levélben köszönte meg Bush elnöknek a válság idején tanúsított szolidaritását, kifejezte meggyőződését, hogy fel kell gyorsítani Közép-Európa nyugati integrációját, Gorbacsov meggyengült helyzetében Jelcinre kell építeni, és el kell ismerni a balti államok függetlenségét, jogát a konföderáció útjára térő Szovjetunióból történő kiválásra.² A miniszterelnök tehát – legtöbb kormányfő kollégáját megelőzve – megérezte, hogy eljött az alkalom a balti államok függetlenségi követelésének nemzetközi elfogadtatására. A magyar álláspontot az augusztus 24-i kormánynyilatkozat foglalta össze: „A Magyar Köztársaság kormánya érvénytelennek és törvénytelennek tekinti a Molotov–Rib-bentrop-paktumot. Oroszországhoz és a balti köztársaságok függetlenségét elismerő más államokhoz hasonlóan Magyarország is jogosnak tartja és támogatja Észtország, Lettország és Litvánia népeinek az állami szuverenitásuk helyreállítására irányuló törekvéseit, s [...] bízik abban, hogy az Észt Köztársaság, a Lett Köztársaság és a Litván Köztársaság nemzetközi érvényű garanciát kap arra, hogy rövid időn belül elérheti a népkarant alapján deklarált célját, a tényleges állami szuverenitást.”³ Az óvatoskodó nyugati országokat megelőzve szeptember 2-án a magyar kormány meghívására Budapestre érkezett Landsbergis litván elnök, valamint Saudargas litván, Meri észt és Jurkans lett külügyminiszter, és az Országházban – Antall jelenlétében – aláírtam velük az 1940-es szovjet megszállás óta „alvó” diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló jegyzőkönyvet. Négy nappal később a Szovjetunió elismerte a három állam függetlenségét. A magyar kormány egyelőre finnországi nagykövetét, Jávorszky Bélát akkreditálta mindhárom országba, és utasította, hogy látogassa végig a három fővárost. Kapcsolataink erősítése érdekében 1992. augusztus 7. és 9. között hivatalos látogatást tettem a három országban, megkötöttem velük a vízummentességi megállapodást, és alapszerződést írtam alá külügyminisztereikkel.

A közös történelmi sorson kívül mind a hasonlóságok, mind a különbségek jelentősek e három állam között. A három nyelv teljesen eltérő. Miközben csak a 13–14. században vették föl a kereszténység nyugati válfaját (ez kulturálisan is éle-

sen elválasztotta őket ortodox szomszédjaiktól), Észt- és Lettország evangélikus, Litvánia viszont katolikus. Az előbbi kettő sok tekintetben a skandináv országokhoz hasonló, északi ország, az utóbbi a lengyelekkel alkotott közös állam, a „Rzeczpospolita” révén inkább közép-európai. Noha szerencsésnek mondhatók, hogy egymás ellen vívott háborúk nem terhelik viszonyukat, nincs közöttük erős érzelmi barátság, nem szeretik, ha egybemossák őket, de földrajzi, geopolitikai helyzetük mégis mintegy kötelezi őket a szoros együttműködésre, a szolidaritásra. Ez különösen erős volt a rendszerváltozás küszöbén, amikor egyidejűleg (ha nem is közösen) küzdöttek a függetlenségért, és látványos eleme volt, hogy a függetlenség kivívása után – talán lélektanilag érthető okokból – önálló arculatukat hangsúlyozták, de az EU- és NATO-tagságért folytatott kampány közös nevezőre hozta erőfeszítéseiket.

Jogos a kérdés, hogy az összesen alig hatmilliót kitevő lakosságú három országnak mi ad területüket és lélekszámukat messze meghaladó jelentőséget, és mi indokolja, hogy magyar nézőpontból külön figyeljünk rájuk. Stratégiai helyzetük – a részben semleges Skandinávia és Oroszország között – kritikus, egyben azonban a világpolitikai atmoszféra fontos mérőeszköze, hogyan viszonyul hozzájuk egykori tönkretrevőjük, Oroszország.⁴ A szovjet elnyomás alól fölszabadulva pár év alatt bebizonyították, hogy az önállóság birtokában, jó bel- és gazdaság-politikával ki lehet lábolni a diktatúra által okozott károkból, és az életszínvonalat közelíteni lehet a fejlett európai országok szintjéhez. A lényegében gyarmatosítónak tekinthető, ott megtelepült orosz lakosság – eltérően a magyar és más közép-európai nemzeti kisebbségektől – nem történelmi, őshonos közösség. A velük szembeni bánásmód ugyan kapott sok bírálatot a nyugati országok, illetve az Európa Tanács részéről, véleményem szerint azonban méltányosnak tekinthető. Az állampolgárság megadását teljesíthető feltételekhez kötötték, de akik ezeknek nem tudtak megfelelni, azokat sem telepítették ki, maradhattak lakóhelyükön, használják anyanyelvüket, megtarthatták az orosz nyelvű iskolákat, és megőrizhették kultúrájukat. Az állampolgársággal rendelkezők részt vesznek a politikai életben, képviselőik eredményesen állnak ki érdekeikért. Oroszország azonban elégedetlen a Baltikumban élő oroszok helyzetével, és ez ürügyet kínálhat akár közvetlen beavatkozásra is.

Érdemes arról is tudni, hogy a szovjet időkben számos kárpátaljai magyar fiatal élt a lehetőséggel, hogy a nyelvrokon Észtországban folytasson felsőfokú tanulmányokat, ezek egy része ott maradt, családot alapított, így él ott magyar kisebbség, ezzel is erősítve az ország magyar kapcsolatait.

Úgy vélem, hogy a magyar–balti viszonyt jól foglalja össze a három alapszerződés országgyűlési ratifikálását előterjesztő, jórészt általam készített beszédem.⁵

Tisztelt Elnök Úr!

Tisztelt Országgyűlés!

A kormány nevében megerősítésre ajánlok három kétoldalú szerződést: ezek a Magyar Köztársaság és az Észt Köztársaság, a Litván Köztársaság, valamint a Lett Köztársaság közötti baráti kapcsolatok és együttműködés alapjairól 1992. augusztus 7-én és 8-án aláírt szerződések.

Az 1989-ben megindult közép- és kelet-európai változások meghatározó részeként a Szovjetunió területén annak felbomlása után új független országok nyerték el, illetve állították vissza államiságukat, lehetőséget adva ezáltal a világ és egyben Magyarország számára is, hogy új alapokon és új szempontok alapján alakítsa kapcsolatait velük.

A nemzetközi politika új alanyai között jól megkülönböztethető a balti államok hármas csoportja, amelyeket földrajzi összetartozásuk, történelmük kapcsolódási pontjainak sokasága fűz egybe. Ha csak a 20. század eseményeit idézzük föl, már

akkor is szembetűnik sorsközösségük, amely egyszerre adta meg számukra az önálló állami lét elnyerésének örömét az I. világháború befejeződése után, majd egyazon szerződéssel, az ú. n. Molotov–Ribbentrop- (másként Hitler–Sztálin)-paktum titkos záradékával fosztotta meg ezeket az államokat önállóságuktól, lakosságukat a sztálini rendszer törvénytelen ségeinek és önkényének kiszolgáltatva. Értethető, hogy 1991 augusztusában e három ország elsőként szakadt ki a puccskísérllet miatt megrázkódott Szovjetunióból, és lépett föl államiságuk újbóli nemzetközi elismerésének jogos igényével.

Magyarországnak a balti régióval fenntartott kapcsolatai hagyományosan jók.

Legősibb történelmünk közös emlékei és nyelvi rokonságunk fűzi össze a magyar és az észti népet. A balti népek története nem kevés hasonlóságot mutat a mi térségünkével. A malomkövek közötti fönmaradás kérdése végigkíséri történelmüket. A lívek finnugor népéről Livóniának, Livlandnak nevezett terület megróbalátásokkal teli múltjára épp a lív nép eltűnése utal. A német Kardtestvérek hódításait a svéd–orosz háborúk követték egészen XII. Károly poltavai vereségéig, ami az orosz cárok fennhatóságát és önkényuralmát terjesztette ki.

A Lengyelországgal egyesült Litván Nagyfejedelemséghez, egykor Európa legnagyobb államához ugyancsak szoros történelmi szálak fűznek bennünket. A litván Jagelló-ház, a Magyar Királyságnak is három uralkodót adott, Báthory István erdélyi fejedelmet pedig mind a lengyelek, mind a litvánok történelmük legkiemelkedőbb uralkodói között tartják számon.

Függetlenségük elnyerése után ezen államokkal röviddel a Népszövetség általi 1921-ben megtörtént elismerésük után vettük fel a kapcsolatokat, hozzájárulva ezzel a nemzetközi elszigeteltségből való kitoréshez, az új államközi kapcsolatok kiépítéséhez.

Magyar képviseltek, elsősorban konzulátusok 1940-ig működtek a Baltikumban.

1991 augusztusában a Magyar Köztársaság az első között újította fel a függetlenségüket visszanyert balti államokkal a diplomáciai kapcsolatot. Erre 1991. szeptember 2-án Budapesten a három külügyminiszter jelenlétében, egyezmény aláírásával került sor.

Magyarország finnországi nagykövetét akkreditálta mindhárom balti országba. A nagykövet, illetve munkatársai rendszeresen felkeresik mindhárom országot és biztosítják a napi kapcsolattartást és információáramlást.

1992. augusztus 7. és 9. lezajlott baltikumi körutam során mindhárom köztársaság fővárosában, mindhárom érintett országgal aláírtam az Önöknek benyújtott szerződést és a vízummentességi egyezményt.

A balti államokkal kötött Alapszerződések meghatározó szerepet játszanak hazánknak a balti térséggel folytatott politikai, társadalmi és gazdasági együttműködésben, az érintett országokkal fennálló kapcsolataink megszilárdulásában és továbbfejlesztésében.

A szerződések megerősítik, hogy az érintett államok kapcsolataikban alapelvül az Egyesült Nemzetek Alapokmányának elveit, a Helsinki Záróokmány, a Párizsi Charta az Új Európáért, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet egyéb dokumentumaiban foglalt célokat és elveket tekintik. Hitet tesznek az egyetemes emberi értékek és jogok érvényesítése, a szabadság, a demokrácia mellett. Kiemelik az érintett népek történelmi múltjában gyökerező és a századok során ápoltt kapcsolatokat, mint a kapcsolatok alapkövét.

Elsődleges feladatuknak tekintik az érintett országok együttműködését az oktatást, a művelődést érintő valamennyi területen.

Az újjászülető demokráciák igényével azonos külpolitikai célként fogalmazzák meg az európai integrációt, elérésében egymás politikájának kölcsönös támogatását irányozzák elő.

A balti régió egyik államával való kapcsolat-rendszerünkben sem áll fenn azt rontó tényező, a magyar és az érintett országok állampolgárait érintő ügyekben az elfogadott nemzetközi normák érvényesek.

Szeretnék rámutatni arra, hogy a magyar–észti kapcsolat meghatározó szerepet játszik a finnugor együttműködés kialakításában is. Magyarország feladatának tekintem, hogy lehetőségéhez mérten segítse a kis finnugor népek kultúrájának, nyelvénének megőrzését, amivel egyaránt járul hozzá az emberiség egyetemes értékeinek megmentéséhez, valamint saját nemzettudatunk megőrzéséhez. A finnugor együttműködés koncepciójának kormány szinten történő kidolgozása jelenleg folyamatban van.

A balti országok közül jelen Alapszerződést a litván parlament 1992. október 7-én, a lett Parlament 1992. december 16-án ratifikálta.

Az elhangzottak alapján kérem, hogy a T. Ház erősítse meg a magyar–észti, a magyar–lett és a magyar–litván Alapszerződéseket.

Politikai és gazdasági megfontolásból a balti államok számára különösen fontos volt tagságot szerezni az Európai Unióban, geopolitikai helyzetük folytán pedig a NATO-ban. Az EU nem akart különbséget tenni a visegrádi országok és a baltiak között, 2004. május 1-jétől egyszerre váltak az európai integráció részeseivé. A NATO viszont 1999-ben csak a három politikai és katonai szempontból akkor legmegbízhatóbb és legfontosabb három országot vette föl. Én rokonszenvvel fogadtam a balti felvételi kérelmét, de kezdetben az orosz tiltakozás miatt esélyeket nem láttam biztatónak. Ennek ellenére – Washingtonban nagykövetségként – szoros együttműködtem képviselőikkel és a felvételüket támogató amerikai politikai és katonai körökkel a tagságért folytatott erőfeszítésekben. A siker, a 2004. március 29-i felvétel hozzájárult az európai biztonsághoz, mert a balti térség megszűnt a „senki földjé”-nek lenni, többé nem kínálhatott könnyű prédát felelőtlen politikai-katonai körök számára.

Noha az ezredfordulót követő európai gazdasági visszaesés, majd a 2008-as pénzügyi válság erősen érezte hatását a külkereskedelemtől nagyban függő baltiakra, és Oroszországtól kevésbé függő energiaellátásuk biztosítása jelentős ráfordításokat igényelt, gazdasági eredményeik imponálóak. Mára mindhárom ország valutája az euro, és a jelek szerint ez minden tekintetben beváltotta a várakozásokat. A többpárti demokrácia mindhárom országban virágzik, az egymást váltó jobb- és balközép koalíciók összetétele változó, szélsőséges megnyilvánulásokat jobbára csak Oroszország vél látni e régióban. A Baltikum rendszerváltozás utáni történetét teljes mondhatjuk sikertörténetnek.

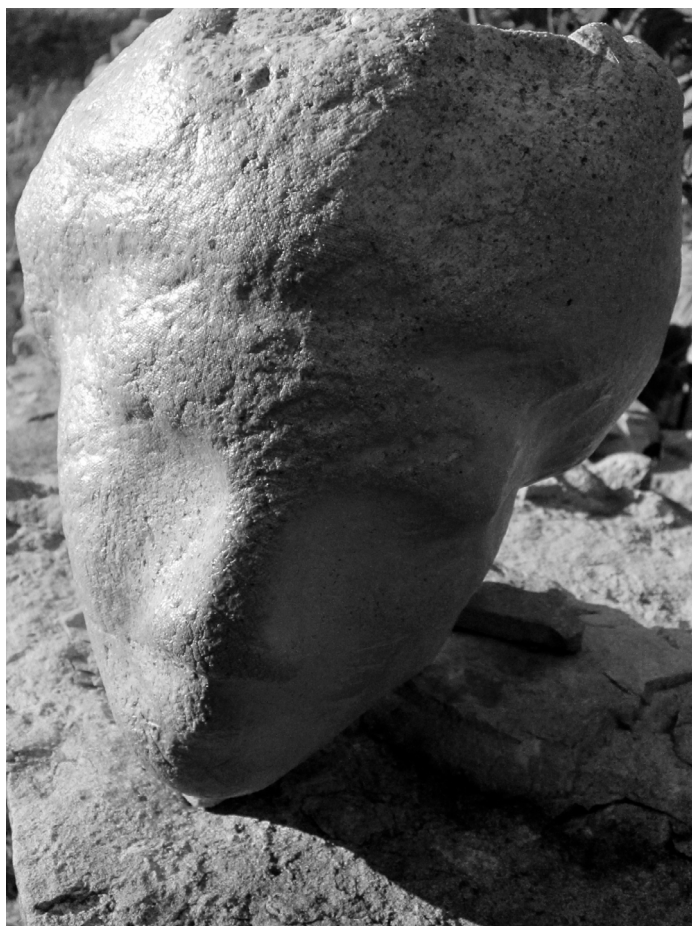
Az elmúlt 25 évben Magyarország és a balti államok viszonya a gyakorlatban is szorosabbá vált, kölcsönösen nagykövetségek nyíltak a fővárosokban, amit az integrációs szervezetek közös tagsága mindenképpen indokolt. Ezért is nehéz magyarázatot találni, hogy Magyarország 2014 szeptemberében hogyan zárhatta be Tallinnban a nagykövetséget. Ez a finnugor rokonságot is erősen ápoló északkeleti rendkívül rossz visszhangot váltott ki, kénytelenek voltak ők is bezárni budapesti képviseletüket. Az észti fővárosban továbbra is működő Magyar Intézet semmiképpen nem tudja ellensúlyozni a barátságtalan lépést. 2016 tavaszán ugyan a sajtóban megjelent a hír, hogy újra megnyílik a magyar nagykövetség, de ez a mai napig nem következett be.

Arról nem tehet a három balti ország, hogy a legutóbbi években orosz részről a hangneme ismét fenyegető lett, kibertámadásokra, sőt egy alkalommal egy észti határőr elrablására is sor került. Válaszként a NATO határozott nyilatkozatok mellett szövetséges haderők fizikai jelenlétével igyekszik eloszlatni azt az esetleges

oroszfeltételezést, hogy a Washingtoni Szerződés 5. cikkelye olyan verbális garancia, amelyet nem kell komolyan venni. A történelem igen sok tanulságot kínál, és az egyik legfontosabb, hogy „egységben az erő”. Ha az 1930-as években a nyugati demokráciák Hitler megbékéltetése helyett a béke megőrzését nem önző, egyéni lépések útján próbálták volna biztosítani, akkor Közép-Európa, a baltiakkal együtt elkerülte volna azokat a soha nem feledhető szenvedéseket, amik az elmúlt század közepétől a rendszerváltásig érték.

■ JEGYZETEK

1. http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2009/08/25/1989_ketmillio_ember_fogta_egymas_kezet/
2. Antall József levele George H. W. Bushhoz, 1991. augusztus 22. Másolata birtokomban.
3. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. 1991. 270–271.
4. Alapos elemzés erről a Glenwood Media Kft tanulmánya: <http://www.geopolitika.hu/hu/2016/10/04/a-balti-oroszagok-helyzetkepe-a-xxi-szazadban-a-balti-allamok-kulonleges-biztonsagpolitikai-helyzete/>
5. Jeszenszky Géza külügyminiszter expozejája az Országgyűlésben a magyar–észti, a magyar–litván és a magyar–lett alapszerződés ratifikálása ügyében, 1993. november 9-én. Az Országgyűlés Naplója alapján.

BERECZKI URMAS

GONDOLATOK A MŰHELYBEN

A Sargasso-tenger (Polifonikus korall)

■ A nőstény angolna öt-tíz évig magányosan, édesvizekben tölti az életét. Utána aztán, amikor megéri rá az idő, amikor eljön az ő ideje, egyszer csak megindul. Vajon hirtelen, minden átmenet nélkül indul-e meg, mikor hosszú testén, mint valami félvezetőn, végigáramlik a bizsergés? Vagy miután már sehogy sem találja helyét a megszokott állóvízben, csak hagyja magát sodortatni az árral, míg tudatosul benne a cél? Nem tudom. Az azonban bizonyos, hogy amikor végül tudatosan útra kél, nem ismer többé fáradságot. Ha kell, még a szárazföldi utat is vállalja. Átkel árkon-bokron, mezőn és gabonatóblán. Mindezt azért, hogy eljusson ívóhelyére. Őselemébe, a sós tengervízbe, melynek sója ott kering a mi vérünkben is... De mi vezérli őt hosszú útján a távoli Sargasso-tengerbe? Talán a gravitációs hullámok, a tengeri áramlások vagy génjeinek nemzedékről nemzedékre öröklődő software programja, fájának ősemlékezete? A genetika néhány esetben kezdi már megfejteni egyes konkrét életfunkcióink átöröklési kódját, de ezzel a válasszal még adósunk marad. Akárcsak azzal, hogy mitől hajt ki tavasszal a rügy, és bimbózik a virág, vagy mitől ágazik szét a szarvas agancsa. Ösztönösen eddig is éreztük, a genetika felfedezése óta pedig tudjuk, hogy minden életjelenségünk mögött ott rejtőzik valami titkos kód, s annak képletében egymással összhangban a mérce és az arány.

A maga módján minden ember ezt a kódot kutatja, melyet az antik kultúra a harmóniában keresett, az angolna pedig nemzedékről nemzedékre, újra és újra csak a Sargasso-tengerben talál meg.

Helsinki, 1994

A kötél-táncos és a bohóc (Játékos amforák)

■ A kötél-táncost mindenki ismeri. Ha nem a cirkusból, akkor legalább a televízió képernyőjéről. Amikor elindul, teljesen merev derékkal lépdél a kifeszített sodronyon, mintha csak hímes tojásokon lépdélne. Nem néz se jobbra, se balra. Tán még a nyelvét is a szája közepén tartja, nehogy kibillenjen az egyensúlyból. Közvetlen elől- vagy hátulnézetből teste szinte teljesen szimmetrikusnak tűnik, mintha csak maga lenne a kiegyensúlyozottság szó szerinti megtestesítője. A kiegyensúlyozott ember nyugalmi állapotban van, mint a kötél-táncos. Kedélyállapota egyik irányba sem leng ki szeszélyesen, mert már nem vágyik semmire. Elégedt, tehát boldog. Olyan, mint egy klasszikus görög amfora...

A cirkuszban a kötél-táncos után általában a bohóc következik. A bohóc bizonytalan, tétova léptekkel indul meg a kötélen. Csetlik-botlik, karjával dupla propellerként szinte légörvényeket támaszt, miközben csípője jobbra-balra kileng. Testtartása távolról sem szimmetrikus. A kötélről azonban valami csoda folytán mégsem zuhan le, mintha csak egy láthatatlan kéz tartaná vissza. Ám az sem len-

ne elegendő, ha bármelyik mozdulatát egy pillanatra is kimerevíténék. A mélybe zuhanástól ugyanis kizárólag az állandó mozgás menti meg. Az, hogy az egyik egyensúlytalan testhelyzetből gyors egymásutánban billen át a másikba, paradox módon így teremtve meg közöttük a pillanatnyi egyensúlyt...

A bohóc nem kiegyensúlyozott. Mozgásban van, tehát elégedetlen. Nem olyan, mint egy görög amfora... Az én munkáim sem olyanok. Remélem, hogy ennek ellenére lehet őket szeretni!

Budakeszi, 1997

A fabábú megszólal

■ Fenti kísérőszövegeim húsz-huszöt évvel ezelőtt születtek egy-egy konkrét kiállításom margójára, amikor a művészek körében még nem volt divat hosszú, mankóként szolgáló leírásokat mellékelni műveikhez, hogy megálljanak a lábukon. Az én írásaim nem magyarázatok, hanem inkább párhuzamos irodalmi variációk egy témára. Kísérletek arra, hogy más műfajban, más eszközökkel próbálják megközelíteni, érzékeltetni az engem éppen foglalkoztató kérdéseket. Akkoriban még abban sem voltam biztos, hogy megugrom-e a léceket: befogadnak-e a céhbe, nevezhetem-e magamat egyáltalán művésznek? A kerámiával ugyanis csak az egyetlen után kezdtem el foglalkozni. Olaszországi művészeti tanulmányaim befejezése után pedig szinte azonnal más pályára sodort a történelem szele. A drámai megfogalmazás itt szándékos. Anyai szülőházam, Észtország 1991-ben nyerte vissza függetlenségét. Én meg épp ezért, ennek jóvoltából kerültem ki 1992 elején Helsinkibe, ahol négy évet szolgáltam magyar diplomataként. Elsősorban ész és balti ügyekkel foglalkoztam, közben pedig gyakran fél éjszakákon át és a szabad hétvégéken próbáltam agyagba önteni mindazt, ami a nappalokból kimaradt.

Nem változott ez azóta sem, hogy Észtországban élek. Más jellegű munkáim után – két ízben, két perióduson keresztül dolgoztam a helyi Magyar Intézet vezetőjeként – úgy térek vissza a kerámiához, mint más a távoli kedveséhez. Ott próbáljuk meg folytatni, újrakezdeni, ahol korábban abbamaradt...

Amikor az agyagot kezembe veszem, csak az alapszerkezetről és a méretekről van elképzelésem, minden más menet közben alakul ki. Az elején mechanikusan halad a munka. Lépésről lépésre, rutinszerűen, mint ahogy a kőműves rakja a téglát egymásra. Tapasztalatból, megszokásból, mert benne van a jártasság a kezében. Az ősember is így pattintgatta a kovakövet, míg lassan kiismerte viselkedését. Kítapasztalta, hol és milyen erővel kell a másik kővel ráütnie, hogy éppen úgy váljon le róla egy darabka, ahogy azt a kőbalta funkciója megkívánta. Az alkotó is lassacskán jön rá, hogyan viselkedik az anyag a keze alatt, de eközben azt is megtapasztalja: nem tehet meg akármit. Tiszteletben kell tartania az adott matéria sajátosságait, mert különben úgy jár, mint a tizenkét kőműves a mondában. Amit felraknak estig, reggelre leomlik. Művészünk ezért figyelni a természetet, keresi benne az ismétlődést, a ritmust. A művészetben ezt nevezik formanyelvnek. Közben azonban önmagából is fölládoz valamit, s kötőanyagként beleépíti a falba. Utána aztán váratlanul úgy jár, mint Gepetto mester a fadarabbal, amikor a bábút faragta. A még esetlen forma egyszeriben csak halkan megszólal, megszólít. Lélek költözik belé, s attól kezdve már ő dirigál. Úgy tesz, mint az ormótlan, alaktalan sziklatömb a hegyekben, mely évmilliókon keresztül ki van téve esőnek, hónak, szélnek, fagnak, napsugárnak, a zajló folyó árjának, földrengésnek, míg csak meg nem repedezik, darabok nem töredeznek le belőle, s formái lekerekednek. Más szóval: formát ölt, s ezzel erőteret teremt magának. Vonz és taszít, s a láthatatlan erővonalak mentén igazítja magát a csillagok járásához. Számítógépes nyelven szólva installálja magát környezetéhez. Az arra lakó emberek pedig meglátnak benne valamit.

Elkezdik tisztelni, mondák születnek róla, s így életük részévé válik. Részesé lesz közösségüknek. Éltre kel.

Néha mégis megesik, hogy kevésnek bizonyul a habarcs. A lélek ilyenkor mégsem ölt egészen testet az anyagban, hanem csak szunnyad benne, mint alvó rügy a fán. Álmodik. Arról, hogy milyen lesz az, amikor egy másik műben talán majd valóban felébred.

Tallinn, 2017

BERECZKI URMAS ÉRTÉKKÖZVETÍTÉSE ÉSZTORSZÁGBAN

1. Bereczky Urmas sokoldalúsága

■ Sokoldalúságáért is tisztelhetjük Urmast.¹ Hiszen tudományt művel, közíró, magyarintézet-újraszervező, az *Észtország* útikönyv legfőbb szerkesztője („jégtörő” munka 1983-ból, pazar kötet 2007-ből). Ugyanakkor kétkezi alkotóművész, keramikus. Tudós magyar édesapjának, egyetemi oktató észt édesanyjának, egyetemi oktató s diplomata öccsének, segítő környezetének, észt keramikusművész feleségének s gyermekeiknek (no meg iskoláinak, szorgos tanárainak) köszönheti a bőséges útravalót, azt a bizonyos „hamuban sült pogácsát”.

Bereczki Urmas eddig is igyekezett fölhasználni az újabb lehetőségeket a műveltség, az ismeretek célba juttatására. Könnyen kezelhető (s a viszonylag olcsó) hordozón, CD-n adott közre fontos e-könyveket a magyar-észt kapcsolatokról, a kisebb népcsoportok és nyelvek sorsáról, valamint romantikus zeneszerző óriásunkról, Liszt Ferencről.²

2. Az észt írófejedelmről

■ A világháború után néhány év alatt a külföldi észték hatékony szervezőjévé, koronázatlan költő-írófejedelmévé lett Bernard Kangro³ költeményei a természetből („zöldek”) és a hagyományból, a vidéki, földműves életből táplálkoznak. Hajlékony verselő a szonettekől a szabad versekig.⁴

*Need mu mustad isaisad
mineviku rehetares,
olles väsimatult visad,
teevad löppemata tööd.*

*Az én fekete nagyapáim ók,
a múlt gabonaszárító csűrében,
s mivel fáradhatatlanul kitarótk,
munkára űzi őket a vág.*

(Ajatu mälestus – Időtlen emlék)
Képes Géza fordítása

Találóa „kishitűen bizakodó” jelzővel illeti Bereczki Urmas a rangos észt alkotót, aki a rendszerváltás indulásakor még bizonytalan a sikerben, az Észtország lehetetlennek tűnő újrafüggetlenedésében:

Seisame täna kas tõesti
uute aegade eel?
Vahest vastse,
veelgi kõrgema valeda müüri
keegi me ümber laob?
(Lund, 1987. május 1.)

Vajon csakugyan új idők
előtt állunk most?
Vagy talán új,
az eddiginél magasabb hazugságfalat
húznak föl valakik körénk?

Kányádi Sándor fordítása

3. Háromgú alkotás a ma emberének

A) Költemények észtil és angolul, életrajz, könyvészet meg ráadásceमेगék

■ Jó kézbe venni: kis, négyzet alakú, gyengéden színezett borítójú, kívánatos könyvecske – egyúttal a CD és DVD tokja; benne Bereczki Urmas tényszerű előszava; Kangro fölvetései s bölcs mondásai: *Felhő szárnyán – Pilveveerel*; szeretetteljes visszaemlékezés: *Találkozások Kangróval – Kishitüen bizakodó*. Kicsiny kötet kínálja magát, egyszerre sűrít és részletez, általa Kangro ihletett költői világának újfajta megközelítését kapjuk.⁵

B) Nyelvenzégés, kakukkszó, krúgatás s titkos küldetés (CD)

■ Milyen az észtil nyelv hangzása? Kicsit távolabbról hallva mintha magyarul beszélnének, hiszen ugyanolyan a lüktetése (1. szótag: főhangsúly, 3. szótag: mellékhangsúly). Közelebről kellemesen hangzós, változatosan hullámzó, tagolt az észtil beszéd – a köznyelvi magyarnál kicsit zártabban ejtik a szavakat. (100 magánhangzójára 117 mássalhangzó jut, a magyarban: 141. Érdekes, hogy a szlovákban is az első szótagon nyugszik a főhangsúly – minden bizonnyal magyar hatásra.)

Urmas 1982-ben találkozott először Bernard Kangróval, aki Dániából titokban jutott át a svédországi Lundba. (A költőt már korábban segítette a Bereczki család: a megszállt Észtországból a kisebbik gyerek pelenkái között csempészték ki Kangro számára padláson rejtegetett kéziratot naplófüzetét.) Már 1987-ben több alkalommal sikerült rögzítenie a költő hangját, verseit.

A CD-n Kangro kissé rekedtes tenor hangján határozottan, pontosan szólaltatja meg mély gondolatisággal átítatott 33 költeményét. Versenként, kis szünet után Harriet Toompere, a tallinni Észt Drámaszínház kitűnő és közkedvelt színésznője visszhangozza áltba hajló hangján női érzelemmel, sejtetően vagy lelkesülten a Kangro-alkotásokat. Közben fülünket honi tengerparti szélzúgás, kakukkszó, hattyúének, darukrúgatás gyönyörködteti.

C) Észt táj – magyar, észtil ecsettel. (Dettre Gábor: Kesksuветants – Tánc, nyár derekán)

■ A mozgókönyv – vagyis Dettre Gábor filmtanulmány-füzére (-etűdjei) – önálló műalkotás. Urmas érdeme a tervezett és szervezett csapatmunka, az összekovácsolódott közösség. A kiváló szakemberek és lelkes műkedvelők egyaránt a nekik illő szerepet tölthetik be – az „érdek nélkül tetszik” jegyében. (A DVD-nél lehet választani az észtil vagy angol feliratozás között.) Különlegesség, hogy tetten érhetjük a filmalkotás folyamatát. Műhelytitkokat tudunk meg a barátokká lett Dettre Gábor rendező és Bereczki Urmas munkálatvezető levélbeszélgetéséből (*Válogatott e-levelek Bereczki Urmas és Dettre Gábor levélváltásából Tallinn és Brüsszel között*): versekről, ruhákról, Kangro világnézetéről, jelenetekről, ezer másról.

A 33 költemény ugyanúgy kétszeresen hangzik el (szerző és Harriet Toompere) a megszakítás nélküli jelenetek alatt. A zúgó-csendes tenger, észt tanya (falu), Szent Iván-éji mulatság hintával és a népviseletes tánc szinte északra röpít bennünket. De az öröm mellett ott a „lehangolás” is:

*Mida rohkem pähe tõuseb viin,
seda kaugemale sind viin. ...
Nende all su enda ekslev vaim
on kui kohtlane kaim,
kes enesest välja ei leia ust.*

*Fejembe száll a pálinka,
viszlek annál távolabbra, ...
Lelked alatta tévelyeg,
mint matató együgvűiek,
ajtot magukból nem találva.*

(Keksuuetants – Tánc, nyár derekán)
Tandori Dezső fordítása

Majd az életigenlő, hálaadó záró költemény egyben a költő búcsúja is:

*Mida olen armastanud:
merevahtu, kollaseid puulehti,
tähepilgutust leebel augustiööl,
pika vihmapäeva madalat taevast,
niiskusest lõhnavat sammalt, ...*

*Szerettem a tenger tajtékját, a sárguló
tenger tajtékját, a sárguló lombokat,
augusztusi éjben a csillag pillogását,
hosszú, esős napok alacsony egét,
a nedvességtől illatozó mohát.*

(Mida olen armastanud – Szerettem a)
Kányádi Sándor fordítása

Kütyüvilágban élünk. Tanár és tanítvány szenved attól, hogy miképp lehet átadni-átvenni az értékeket. A figyelmet felkeltő és lekötő alkotások – íme, egy-egy vers bemutatása mozgóképes aláfestéssel – továbblendíthetik a megfáradt irodalomtanítást. Persze nemes tartalmúak és anyagúak előnyben.

4. Bernard Kangro „kirándulása” a Dunától Temesvárra

■ Az író-költő kései, életében utolsóként megjelent önéletrajzi írásában⁶ felötlő emlékeit, képzettársításait közli Claudio Magris (németül, magyarul is megjelent, elérhető) Duna-könyvének olvasása közben:

„Ma sehogy sem vagyok képes lecsúsztatni ezt a zöld könyvet az ágy széléről a padlóra, egy kis ‘kiutazást’, kitérőt eszközlök a régi és új budapesti barátokhoz. Egy szempillantás alatt itt áll a maga elevenségében Lauri Kettunen és *Árad a Tisza* (Tisza tulvii) című szerelmes regénye, megjelennek az észt és magyar barátok, de róluk nem ír Claudio Magris.

A könyvlapokon előtűnik Timișoara, a régi magyarországi Temesvár, most romániai város: a diktátort elsöprő fölkelés kiindulópontja. Mielőtt a Duna deltatorolatához közeledve becsuknád a könyvet, egy régi tartui egyetemista ének cseng füledben:

*A várban, neve Gradescu,
távolabb, mint Temesvár,
élt egy vén fejedelem, Bibesco,
szerbiai szürke hospodár...”*

Mészáros András fordítása

A tartui egyetemi diákszervezet, a Korporatsioon Fraternitas Estica ma is éneklő észtül ezt a német eredetű éneket (Josef Viktor von Scheffel szövege). Aki a nyelvicsaklító dalocskát ki tudja énekelni, tovább ihat... Tudományos igényről szó nincs, nyilvánvalóan nem szerb, hanem havasalföldi hoszpodár a főszereplő.⁷ Az izgalmas vagy nyomasztó történelmi pillanat (a véletlen?) termése az „ingyombingyom”-szerű diáknyelvtörő. Az észteket megkérdézhethetnénk, a Temesvár kiejtése is nehéznek bizonyul?

észtül:

*Lossis nimega Gradesko,
Kaugemal kui Temesvar,
Istus vahva vürst Bibesko,
Serbia hall hospodar...*

németül:

*Auf dem Schlosse von Gradesco,
Hinterwärts von Temesvar,
Sass der tapfre Fürst Bibesco,
Serbiens greiser Hospodar...*

5. Elfogult befejezés

■ Érdeemes Észtországra (is) figyelünk. A 2017. január 1-i hivatalos számszaki adatok szerint az országban 883 707 fő (68%) az észt anyanyelvű észtek száma. (Érdekes, hogy 4000 észt anyanyelvű az orosz nemzetiséghez, 2000 meg a finnhez sorolja magát, továbbá 24 000 észt nem beszéli saját anyanyelvét.) Egyébként északi nyelvrokonainkkal már 1582–1586-ban közös uralkodónk volt Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király személyében (Livónia). Az észt műveltség, szellemi erő, teljesítmény iránti tiszteletből szerkesztettem egybe ezt kis ismertetőt – hozzágondolva a nyelvrokonságot is.⁸ (Természetesen nem tagadom törökségi szárlainkat, krónikáinkat, az Attila-hagyományt sem: szembeállítás helyett – összeegyeztetés.) Magyarbarátságukra csak két példát hozok föl: az észteknek, pontosabban az akkori észt vezetők közvetítésének köszönhetjükükük-, déd- vagy nagyapáink gyorsabb és biztonságos hazakerülését az orosz fogságból, a Nagy Hábóru után. S ne feledkezzünk el a lelkes észt középiskolásokról, egyetemistákról, akik 1956–1957-ben röpcéduláztak a magyar ügy mellett – „jutalmuk” a Gulág lett.

Mészáros András

■ JEGYZETEK

1. Az Észtországban született Bereczki Urmas (1957) történelem–orosz szakot végzett az ELTE-n 1981-ben, majd finn művelődéstörténelmi képzést szerzett, 1999-ben doktorált ugyanott; keramikus-tanulmányokat folytatott Firenzében és a Faenza Nemzetközi Kerámiainstítútban; műfordító (Rein Saluri, Mari Saat, Jaan Kross, Lennart Meri, Maimu Berg, Jaan Undusk műveiből), tolmács és idegenvezető, művelődési diplomata (Helsinki–Tallinn). A Tallinni Magyar Intézet vezetője 16 éven át (két részletben), szabadfoglalkozású művész és közíró; 16 fontosabb közös és egyéni kerámiakiállítás szerepelt (Finnország, Észtország, Lettország, Magyarország, Szlovénia, Egyiptom, Dánia); 24 fontosabb közleménye/kiadványa jelent meg főként magyar és észt, valamint finn, angol, svéd nyelven; az Észtországi Művészek Szövetségének, valamint az Észtországi Keramikusok Szövetségének a tagja.

2. A három e-könyves lemez: *Eesti avastamine. Tekstikogumik varaste ungari-eesti kontaktide ajaloo juurde*. [Észtország felfedezése. Szöveggyűjtemény a korai magyar–észt kapcsolatok történetéhez]. Észt nyelven. Szerkesztette Bereczki Urmas. Fordító Reet Klettenberg. Balassi Instituudi Tallinna Ungari Instituut, 2014; *The Languages of Smaller Populations: Risks and Possibilities. Lectures from the Tallinn Conference, 16–17 March 2012* [A kisebb népességek nyelvei: kockázatok és lehetőségek. A 2012. március 16–17-i tallinni tanácskozás előadásai] Észt nyelven. Szerkesztette Bereczki Urmas. Balassi Instituudi Tallinna Ungari Instituut, 2015.

Lugemik Ferenc Lisztii elusti ja isiksusest. [Olvasókönyv Liszt Ferenc életéről és személyiségéről] Észt nyelven. Szerkesztette Bereczki Urmas. Balassi Instituudi Tallinna Ungari Instituut, 2015.

3. Bernard Kangro (1910–1994) kimagasló észt költő, prózaíró, irodalomtörténész, drámaíró. Tartui egyetemi diák, majd oktató; az Arbudaj [= jövendőlk, varázslók] költői csoportosulás tagja; dramaturg a Vanemuine Színházban. 1944-ben a második szovjet megszállás elől a Balti-tengeren át Svédországba menekült. (Ekkor mintegy 70 ezer észt kénytelen elhagyni hazáját. Az otthon maradt vezető réteg meghalt vagy munkatáborba került. Az észtek teljes világháborús embervesztése 300 000 fő – az egymillió-százazerből.) Kangro páratlan irodalomszervezésbe kezdett: 43 éven át, az ország új-

rafüggetlenedéséig jelentette meg a *Tulimuld* (Irtásföld) külországi észt folyóiratot (eleinte 3000, a végén 900 példányban). Az általa alapított Észt Írók Szövetsége az 1980-as évek elejéig több eredeti irodalmat adott ki, mint a Szovjet megszállta Észtország. Kangro a költői nyelv megújítója: gazdag termése 20 verseskötet, 16 regény, elbeszéléskötet, drámák, továbbá egyéb írásművek.

4. Kangro verseiből két gyűjteménybe is fordítottak: tizenkét költeményt Tandori Dezső, négyet Csanádi Imre, kettőt Képes Géza (1975); illetve nyolcat Kányádi Sándor, négyet Segesdi Mónika. Költészetéről rövid ismertetőt találhatók in: *Észt költők*. Huszadik századi észt líra. Fordította Ágh István, Csanádi Imre és mások. Válogatta, az életrajzi jegyzeteket készítette és a szöveggondozást végezte Bereczki Gábor, Bereczkiné Mai Kiisk, Fehérvári Győző. Európa Könyvkiadó, Bp., 1975. 321–343.; *Harangok halk kondulása. Kellade hellus*. Huszadik századi észt líra. I–II. Válogatta, szerkesztette, az elő- és utószót írta, valamint az életrajzi jegyzeteket készítette Bereczki Gáborné Mai Kiisk. Minoritates Mundi – Literatura, szerkeszti Pusztay János. Bernard Kangro versei észtlül: I. kötet: 73–84. oldal. Munkásságáról: II. kötet, hátul: 17–18. oldal. Szombathely, 2000.

5. Kiadási adatok:

SEE SININE SIRJENDAV KAUGUS / AZ A KÉKEN RAGYOGÓ MESSZESÉG

Bernard Kangro ridade vahel tuhlates / Bernard Kangro sorai között kutatva

Kangro luulest inspireeritud raamat, joonistused, heliplaat ja film / Kangro költészete által ihletett könyv, rajzok, hanglemez és film.

Koostaja / Szerkesztette: Bereczki Urmas

Väljaandja / Kiadó: Kirjastus Lepalind

Vastutav väljaandja / Felelős kiadó: Bereczki Urmas

Ungari-eesi tõlked / Magyar-észt fordítás: Reet Klettenberg

Eesti-inglise tõlked / Észt-angol fordítás: Laura Neill

Keeletoimetaja / Nyelvi szerkesztő: Tiit Kokla

Fotod: Eesti Kirjandusmuuseum / Fényképek: Észt Irodalmi Múzeum

Illustratsioonid / Ceruzarajzok: Virge Jõekalda /

Kujundus: Loit Jõekalda / Borító- és kötetsterv: Loit Jõekalda

Trükkikoda / Nyomad: Folger Art

Tallinn, 2016 ISBN 978-9949-81-021-5

SEE SININE SIRJENDAV KAUGUS / AZ A KÉKEN RAGYOGÓ MESSZESÉG

Bernard Kangro luuletusi esitavad autor ja Harriet Toompere / Bernard Kangro verseit előadja a szerző és Harriet Toompere

Luuletuste originaalsalvestus Urmas Bereczki / A versek eredeti hangfelvétele: Bereczki Urmas

Studiosalvestus Margo Kõlar / Stúdiófelvétel: Margo Kõlar

Loodushelide salvestus Taavi Tulev, Toivo Tulev (luigelaul) / A természethangok rögzítése: Taavi Tulev, Toivo Tulev (hattyúének)

Montaaž ja helikujundus Taavi Tulev / Vágás, hangmérnöki munka: Taavi Tulev

Kujundus / Lemezterv: Loit Jõekalda

Plaadi on koostanud / A lemezt szerkesztette: Bereczki Urmas

ISBN 978-9949-81-022-2

KESKSUVETANTS / TÁNC, NYÁR DEREKÁN

Etüüdid Bernard Kangro luuletustele / Filmtanulmányok Bernard Kangro verseire

Režissöör, operaator és montaaži režissuur / Rendező, operatőr és vágó: Dettre Gábor

Produtsent ja loominguline nõustaja / Gyártásvezető és alkotói tanácsadó: Bereczki Urmas

Luuletusi esitavad / A verseket előadják: Bernard Kangro, Harriet Toompere

Muusika / Zene: Maarja Nuut, Mari Kalkun

Bernard Kangro luuletuste salvestus / Bernard Kangro verseinek hangfelvétele: Bereczki Urmas, 1987; Margo Kõlar, 2013–2015

Luuletuste helirežissöör / A versek hangfelvételének hangmérnöke: Taavi Tulev

Helidisain / Hangmérnök: Markus Andreas

Värvimääraraja / Színválasztás: Epp Kubu

Järeltõõtlus / Utómunkálatok: Pap Levente, Andri Allas

Ingliskeelsed subtiitrid / Angol nyelvű feliratozás: Laura Neill

Sponsorid / Támogatók: KULKA, BFM ISBN 978-9949-81-023-9

6. Bernard Kangro: *A tavaszi ökörfogatok munkák idején*. Önéletrajzi esszéfűzér. 1. Jégzajlás. Napút, 2001. június, 45–48. oldal. Eredeti cím és kiadási adatok: Bernard Kangro: *Härjanädalate aegu*. Tsükkel autobiograafilisi esseid. Kuldvillaku kirjastus, Lund, 1994. A vilghálón: http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_05/045.htm Valamint: Claudio Magris: *Danubio*. 1986

7. Első forrás: <http://www.cfe.ee/> Az 1907-ben engedélyezett tartui egyetemi diákszervezet, a Korporatsioon Fraternitas Estica daloskönyvének egyik darabja. Honlapjukon németül is olvasható, de észtlül éneklük. Dallama német diákdal, szövege Josef Viktor von Scheffeltől ered.

A diákdal 2–3. észt versszaka:

Mida tegi vürst Bibesco,

Serbia hall hospodar,

Lossis nimega Gradesko,

Kaugemal kui Temesvar.

*Slivovitsi jöi Bibesko,
Serbia hall hospodar,
Lossis nimega Gradesko,
Kuni purjus oli vaar.*

A diákdal 2–3. német versszaka:
*Sprich, was tat der Fürst Bibesco,
Serbiens greiser Hospodar.
Auf dem Schloße von Gradesco,
Hinterwärts von Temesvar?*

„Sliwowitz” trank Fürst Bibesco,
Serbiens greiser Hospodar.
Auf dem Schloße von Gradesco,
Bis er schwer betrunken war.

Második forrás: <http://mek.oszk.hu/08200/08285/html/01.htm>

Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Első kötet. Az 1859-i olasz háború korszaka. Budapest, az Athenaeum R. Társulat kiadása, 1880. Kossuth Alexandru Ioan Cuza bukaresti hospodárrá választásáról (1859) ír, s „Bibesco G. (herceg Brancovano)” néven említi az egyik hozzászólót. Mai helyesírással Gheorghe Bibescu (Brâncoveanu): Gheorghe Bibescunak, Havasalföld hospodárjának, fejedelmének (1843—1849) a fia. A család közvetlenül Constantin Brâncoveanu havasalföldi fejedelemtől származtatta magát.

8. *Az észti tulajdonnevek kiejtése.* A magyar–észti nyelvrokonságról. Összeállította: Mészáros András. Ellenőrizte: Tõnu Kalvet. Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Bicske.

WORDSWORTH *KOLDUSOK* CÍMŰ VERSÉNEK KELETKEZÉSTÖRTÉNETE

■ William Wordsworth, az angol romantikus költészet idősebb nemzedékének Coleridge mellett legkiemelkedőbb egyénisége. Gyermekkorát meghatározta, hogy korán árvaságra jutott; édesanyja a költő nyolcéves korában, 1778-ban, édesapja, a költő 13 éves korában, 1783-ban hunyt el. Ekkor William évek óta bentlakásos gimnazistaként már nem élt otthon, de szülei elvesztése után testvéreitől még a szünidők idejére is elszakadt: fivereit és hűgát más-más oldalgái családtagok gyámságára bízták. Az örökség sem biztosított számukra jómódot, mert apjuk mintegy nyolcezer fontnyi kintlevőségét nem sikerült megkapniuk, így a gyerekek amolyan megtűrt, szegényházi rokonnak számítottak.

A testvérek közül William és Dorothy kivételével mindenki gyakorlatias pályára lépett – a legfiatalabb fivér pap lett, a középső tengerészkapitány, a legidősebb pedig jogász –, William és Dorothy azonban valószínűleg különcöknek tűnhettek a tágabb család szemében. Ugyan Dorothy időről időre kisebb nevelőnői munkát elvállalt, William pedig közepszerű eredménnyel elvégezte a cambridge-i egyetemet, de tanulás helyett inkább mulatott, Európában barangolt, majd a francia forradalom éveiben Párizsban szerelmeskedett. Ez utóbbi kiruccanásából 1792-ben, 22 éves korában házasságon kívüli lánya is született, akiről a későbbiekben nem gondoskodott. Dorothy és William tehát a gyakorlati élet valóságát a család szemében nem szerencsésen élte meg, lelkük a természet imádata és a költészet felé terelte őket, kerülték a rendszeres társasági életet, remeteségre vágytak, és nem véletlen, hogy amikor 1795-ben egy fiatalon elhunyt barátja révén Wordsworth némi örökséghez, 900 fonthoz jutott, Dorothyval egy közös vidéki ház tervével kezdtek foglalkozni. Dorsetben, egy barátjuk tengerparthoz közeli, magányosan és üresen álló házában, Racedown Lodge-ban rendezkedtek be. Itt robbant be az életükbe 1797-ben a Williamnél két évvel fiatalabb Samuel Taylor Coleridge.¹

Coleridge, Wordsworth-höz hasonlóan, megszállott volt, ő is a költészetnek élt. A Wordsworth testvérek a kertben dolgoztak, Coleridge, a sövényt átugorva, valósággal rohant feléjük. Így találkoztak. Barátságuk csupán tizenöt éven át tartott, és haragban váltak el, de találkozásuk kultúrtörténeti jelentőségű.² Az irodalomtörténet az angol romantika kezdő dátumának Coleridge és Wordsworth közös verseskötetének kiadási évét, 1798-at tekinti. A kötet címe *Lyrical Ballads* (Lírai balladák), a nyitóvers Coleridge *The Rime of the Ancient Mariner* (Rege a vén tengerészről) című misztikus látomása, a kötet utolsó darabja pedig Wordsworth *Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey* (Sorok a Tinterni Apátság fölött) című híres verse.

1797-ben, mindössze hat hónappal a költőtárssal történt dorseti találkozás és két évvel az égből pottyant örökség után Dorothy és William úgy határoznak, hogy közelebb költöznek Coleridge-hoz; a nyugat-angliai Alfoxden nevű villát veszik bérbe igen kedvező áron. 1798 mozgalmas év. Dorothy január és május között naplót ír. Ha vezetett is naplót korábban, esetleg Dorsetben, annak kézirata nem maradt fenn. Azonban 1798 májusában az alfoxdeni napló epilógus vagy zárzó nélkül hirtelen félbeszakad. A május 22-i, utolsó bejegyzés csupán ennyi: „Gyalog Cheddarba. Szállás Crossban.” Ugyanezen év szeptemberében a Wordsworth testvérpár és Coleridge egy nagyobb németországi útra szánja el magát, majd október 4-én megjelenik Coleridge és Wordsworth közös verseskötetének első kiadása.

Dorothy és William Wordsworth dorseti tartózkodásukat követően gyakorlatilag William haláláig, 1850-ig együtt élnek. Bár William később házasságot köt, és gyakran fivérük, John, a tengerész is velük lakik, a biztos pontot egymásban találják meg. Kettejük kapcsolatának alakulása lélektani elemzések tárgya. Frances Wilson (*The Ballad of Dorothy Wordsworth*) Dorothy szellemiségét és igényes műveltségét emeli ki – egy költő veszett el benne –, míg Kenneth Johnston (*The Hidden Wordsworth*) a testvérpár között esetleg fennállt incesztust véli a fő mozgató rugónak. Akárhogy is, Dorothy és William, talán közeli életkoruk okán, már eleve elkülönülnek a többi testvértől, családtagtól, és életük végéig tartó kapcsolatban, közös háztartásban, úgy mond életvitelszerűen együtt élnek. (Az incesztusra vonatkozóan Johnston egyébként semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezik.)

Kapcsolatuk mélységét jelzi, hogy 1800-ban, immár a születésük óta imádtott angol fővidéken, ahonnan William és a tengerész fivér, John, Yorkshire-ba indul, Dorothy, mintegy megörökítendő az eseményeket, melyeket William távollétében átél, újabb naplót indít, hogy majd visszatértük után a napló segítségével számolhasson be nekik minderről. A *Grasmere-i napló* címmel híressé vált írás ekképp kezdődik: „1800. május 14, szerda. Wm. és John, zsebükben hideg sertéssülttel, ebéd után, fél háromkor elindultak Yorkshire-ba. A Lowwood-öböl beszögellésében hagytak magamra, a fák alatt. Olyan nehéz volt a szívem, hogy szinte szólni sem tudtam, amikor W-mel búcsúcsókot váltottunk. A tó partján egy kövön ültem sokáig, és ömlött a könnyem. Lassan, nehezen erőt vettem magamon. A tavat, nem tudom, miért, szomorúnak és melankolikusnak láttam, a hullámok ólomsúllyal csapódtak a partra.” Az ok, amiért a természet ilyen színben tűnik fel, nyilvánvalóan William távozása.³ Dorothy szándéka, hogy érzéseit, élményeit rögzítse, amíg William távol van, teljesül. Ilyen módon két héttel később, amikor bátyja visszatér, Dorothy a naplóírással akár fel is hagyhatna, ám a napló két és fél éven át folytatódik. 1803. január 16-án a grasmere-i napló, az alfoxdenihez hasonlóan, kurtán szakad félbe. Találghatunk, mi készítette Dorothyt William hazatértét követően a napló folytatására. Wordsworth *Koldusok* című versének keletkezéstörténete, azt hiszem, részben rávilágít a talányra.

William és John a Dorothyt naplóírással ösztönző yorkshire-i útról két hét elteltével tér haza. 1800. június 7-e, a viszontlátás napja, szombat. Dorothy a következő rögzíti naplójában: „Nagyon meleg, borús reggel. Esővel fenyeget. Elsétáltam Mr. Simpson házáig, egy kis köszmétét akartam szedni. Derűs délután. A kis Tommy elkísért, teát ittunk és készítettem neki egy kevés felfújtat. A dombtetőn gyepfüvet és zöldnövényeket tépkedtünk, lenn a tóparton pedig kosbort és egyebeket. A kertben gyomláltam és öntöztem. Nem mentem el otthonról, dolgoztam, mert már számítani lehetett Wm-re és Johnra. Tizenegy után lépéseket hallottam a ház előtt, megfordultam és kitértam az ajtót. William állt előttem! Az első örömteli percek után leültünk teázni. Hajnali négyig fent voltunk, minderről be akartam számolni Williamnek, ami a távollétében történt. A madarak vígan daloltak, minden üdének tetszett, bár nem feltétlenül jókedvűnek.” Hogy miért tűnik minden üdének, ismét nyilvánvaló: a látásmód Dorothy boldog lelkéből fakad. Az sem véletlen, hogy John alig érdemel említést; a kedvenc: William.

Dorothy naplója Grasmere-ben éppúgy, mint Alfoxdenben, az időjárás változások, a növények virágzása, az állatok nevelése, a természet alakulása körül forog. Szinte mindennap feljegyezi, merre sétált, kivel találkozott. A feljegyzések valószínűleg este, a munka végeztével, visszatekintő módon, gyakran tömönatokban vagy hiányos mondatokban fogalmazódnak meg. 1800. június 10-én azonban, tehát három nappal a fivérek megérkezése után, különös bejegyzést találunk. A napló, sőt mindkét napló módszerétől eltérően az egyébként pontosan adatolt június 10-i időképhez Dorothy hozzáfűz egy hosszú jelenetet, ami május 27-én, William távollétében történt. Hogy miért itt, arra nézve a magyarázat egyszerű:

technikai jellegű okok miatt. Dorothy természetesen nem magukban álló írólapokat használ, hanem egy fűzött-kötött füzetet, amelynek lapjai eddig a pontig feltöltődtek, a margókon sem maradt elég hely, és pótlap beszúrása sem lett volna biztonságos: könnyen kieshet, nyoma veszhet. Ezért fogalmazódik meg a május 27-i, látszólag jelentéktelen jelenet a június 10-i bejegyzést követően, jöllehet az esemény az egészében szigorú kronológiát követő napló időrendjéből egyedülálló módon kilóg. Ám hogy miért fogalmazódik meg egyáltalán, arra már nehezebb magyarázatot találni. Az esemény önmagában nem igazán említésre méltó: egy kolduló asszony alamizsnáért esedezik. Mindennapos esemény ez; elhagyott, megözvegyült, gyerekes anyák, veterán tengerészek, megélhetésüket veszített vándorkoldusok, hajléktalan csavargók, sebesült katonák kopogtatnak nap mint nap Dove Cottage ajtaján, vagy szólítják meg a vidéket járó Wordsworth testvéreket. Véleményem szerint Dorothy rögtön William megérkezése után, az örömteli, hajnalig tartó beszélgetés során feleleveníthette a magas termetű koldusasszony alakját. Az egyébként szintén magas, vékony testalkatú Williamnek ez a mozzanat valamiért megtetszhetett, valószínűleg rákérdezett részletekre, és esetleg a hosszú éjszakai beszélgetés adta vissza a május 27-i apró esemény jelentőségét, illetve ruházta fel az eseményt addig fel sem ismert jelentőséggel. William érdeklődése ösztönözhatta Dorothyt, hogy késleltetve ugyan, de naplójában is rögzítse, mi történt.

„Egy nagyon magas asszony, magasabb, mint akit általában magasnak tartunk, kopogtatott az ajtón. Hosszú, barna kabátot és hófehér kalapot viselt, főkötő nélkül. Az arcszíne sötétbarna, bár egykor nyilvánvalóan fehér bőrről lehetett. Kézen fogva vezetett egy kétéves forma, mezítlábas fiúcskát, és azt mondta, a férje, aki egyébiránt üstföldöző, előtte jár a többi gyerekkel. Adtam nekik egy darab kenyeret. Később, útban Ambleside felé, a rydale-i hídnál láttam a férjét is. Az útszélen ült, két szamara mellette legelt, és a két említett gyerek a fűben játszott. A férfi nem kért alamizsnát. Otthagytam őket, aztán körülbelül egy negyedmértöldnyire két másik fiút pillantottam meg, egyikük tíz, a másik talán nyolcéves lehetett, pillangót kergettek. Vadócok voltak, bár nem éppen kopott ruhájuk miatt, csak hogy nem volt rajtuk sem cipő, sem harisnya. Az idősebb kalapjának karimáján sárga virágfüzér, a fiatalabbét pedig, karima nélkül, mint egy koronát, babérkoszorú övezte. Míg így játszottak, egészen a közelükbe értem. A szokásos nyafogó koldusszámokkal fordultak felém, de megmondtam nekik, hogy reggel már adtam egy darab kenyeret az anyjuknak. A fiúk annyira hasonlítottak az anyjukra, hogy semmi kétségem nem támadt kilitüket illetően. Ő, szólt az idősebb, nem adhatott kenyeret anyáknak, hisz ő már régen meghalt, atyánk pedig a szomszéd városban él, fazekas. Ám kitartottam álláspontom mellett, nem adtam nekik semmit. Gyerünk innen, mondta az idősebb, és mint a villám, eltűntek a szemeim elől. Eltekeregtek az útról, így előttük értem Ambleside-ba, és láttam, amint – az idősebb fiú vállán koldustarisznya – betérnek Matthew Harrison házába, sántikálva, ahogy a koldusok néha megjártsszák magukat. Amikor már hazafelé indultam Ambleside-ból, az utcán találkoztam az anyjukkal, a szamarakat hajtotta, egyiknek a két oldalsó málhás kosarában gubbasztott a két kicsi gyerek. Az anya a szamarak ösztökélésére használt bottal korholta és fenyegette a két gyereket, míg azok hancúrozva csüngtek a kosár szélén. Reggel ez az asszony azt állította, hogy Skóciából származnak, a kiejtése is ezt igazolta, ám utóbb, azt hiszem, így mondta, Wigtonban élnek, csak hogy nem képesek a házat fenntartani, ezért vándorolnak.”

A rövid incidens, még így, utólag elbeszélve sem tűnik kimondottan fontos eseménynek, de ha hozzávesszük, hogy a naplóbejegyzések többsége nyúl farknyi helyzetjelentés csupán, akkor ez a viszonylag hosszú részletezés nemcsak az idő-

rendi kimozdítottság okán szembeötlő és váratlan fordulat a naplót folyamatosan követő olvasó számára. Még különösebb az, hogy a mozzanatnak itt látszólag semmiféle következménye vagy eredménye nincs. Azért csak látszólag, mert míg a többi egyéb, megszámlálhatatlan, apró, elvarratlan történet-szálnak általában nyoma vész, ez a jelenet visszatér, és újabb jelentőségre tesz szert, sokkal később.

Majdnem két év telik el, amikor William verset farag a magas koldusasszony alakjából. Dorothy a tényt a következőképpen rögzíti naplójában:

„1802. március 13, szombat reggel. Egész télen nem volt olyan hideg, mint ma reggel. Kemény fagy. Pitét, kenyeret és magos süteményt sütöttem Mr. Simpson számára. William befejezte *Alice Fell* című versét, aztán írt egy másikat, *The Beggar Woman* címmel,⁴ egy asszonyról, akivel én találkoztam csaknem két évvel ezelőtt, májusban, míg John és ő Gallow Hillben jártak. Kisebb megszokásokkal egész délelőtt mellette ültem, leírtam a versszakokat, egyebek. Ebéd után elsétáltunk Rydale-ba a leveleinkért, szörnyű hideg volt, útközben elkapott két-három jégzápor, a jég darabkái tisztán, csinosan csillantak a száraz, tiszta úton. A kis Peggy Simpson az ajtóban állt, és tenyerével igyekezett elkapdosni a jég darabjait. Egyre inkább az anyjára üt. Tizenhat éves korára a nagymama szemében épp olyan lesz, mint az anyja, ahogy minden rózsza a kertben épp olyan, mint a rózsák, amelyek évekkal ezelőtt nyíltak. Rydale-ban nem várt bennünket levél. Amint hazaértünk, teáztunk. Tea után felolvastam Williamnek a jelenetet, amikor a magas asszonyhoz tartozó kislányokkal találkoztam, de ez balul ütött ki, mert nem bírta a szavaimat kiverni a fejéből, így nem tudta befejezni a verset. Befejezetlenül hagyta és fáradtan feküdt le. Pedig útközben, Rydale-ból hazafelé, megbarátkozott a témával, és félig-meddig meg is fogalmazta a verset.

Március 14, vasárnap reggel. William rosszul aludt. Kilenckor kelt fel, de mielőtt kikelt volna az ágyból, lejegyezte a *Beggar Boys* című verset, és amíg reggeliztünk, azaz én reggeliztem, mert ő csak ült az asztalnál, a tál leves és a kistányéron lévő vajjas kenyér előtte érintetlenül, megírta a *Poem to a Butterfly* című verset. Egy morzsányit sem evett. Még a harisnyáját sem húzta fel, az ingét, mellényét sem gombolta be, míg dolgozott. A vers gondolata akkor ötlött fel benne először, amikor arról beszélgettünk, micsoda öröm mindkettőnk számára a pillangók látványa. Elmeséltem neki, hogyan szoktam üldözni őket, de félttem megfogni bármelyiket is, nehogy a hímport ledörzsöljem a szárnyukról. Ő meg azt mesélte, hogy az iskolában a fehéreket meg szokták ölni, mert azok a franciák.”

A leírásból kitűnik, hogy Wordsworth munkamódszere erősen függ Dorothy jelenlététől, némelyik vers szinte kettejük közös erőfeszítése árán születik meg. Látható továbbá, hogy a koldusasszonyt megörökítő vers inkább Dorothynek fontos, aki kezdetben nem is ismerte fel a jelenetben rejlő költőiséget. Ám William érdeklődése nyomán visszatér rá a naplóban, és az azóta eltelt két év alatt érett meg benne vagy Williamben vagy kettejükben közösen a gondolat, hogy az a jelentéktelen májusi közjáték, amit William nem is élt át személyesen, lassanként verssé csiszolható. Ám William számára e vers megírása mégiscsak közjáték maradt. Azon a napon, amikor a *Beggars* című vers megírásába kezdett, fejezett be egy számára sokkal fontosabb, hosszabb verset, és másnap reggel is, amikor a *Beggars* utolsó sorait leírta, ez csak melléktevékenység volt csupán, mert egy sikerültebb verset, a *Butterfly* címűt is papírra vetette. Míg a *Butterfly*nek van magyar fordítása, Szabó Lőrinc munkája, a *Beggars* fordításáról nincs tudomásom. Ez talán azt jelezné, hogy a másik kettőnél kevésbé sikerült?⁵

Koldusok

Magasabb volt, mint egy férfiember.
Hosszú pelerinje kecsesen
A lábfejéig hullt, s arcát nem védte
Főköttő a nyári nap hevétől,
Csak egy fehér kalapja volt,
Mint a frissen hullott hó.

Napbarnított, s gőgös, mint egy
Etióp, ahogy pillantása
A távolba dobta fényét,
Kőszálként, akár egy királynő,
Amazon seregei élén vagy a görög
szigeteken portyázó bandita-feleség.

Jártában a kezét előretartva
Alamizsnáért esdekelt panasszal,
Végeérhetetlenül. Angol földön
Ily esengés, tudom, méltánytalan,
Néhány garasom mégis bánta,
Hisz gyönyörű lénye elbűvölt.

Utam folytatva magára hagytam,
De hamarost két kicsi fiúba
Botlottam, kik egy karmazsin
Pillangó űzésébe fogtak.
A magasabb boldog mezőn szedett
Virág koszorúzta kalappal kezében,

Másikuk fején karima nélküli kalap,
Babérlevelekkel tűzdelt korona,
És míg örömujjongással a mezőn
Széltében-hosszában kiáltoztak,
Testvérarcukon ismerőssé váltak,
Semmi kétség, ama esdeklő nő vonásai.

Ám e vidám szívű fiúk többre
Hivatottak szabadban, réten.
Ha szárnyuk nőne, Auróra diadalszekerét
Repítenék, és virágát hintenék,
Bár örömtelibb, jól tudom, a röpdőső
Pillét űzni sziklán és széles réten át.

Az ösvényen élembe tértek és lám!
Rögtön esdeklő panaszra nyílt ajkuk.
– Fél órája sincs, hogy anyátokat
Meggzántam – intettem őket.
– Az nem lehet – szólt egyikük.
Korholva néztem, de ők egyet se bánták.

– Uram, anyánk már rég halott.
– Csitt, fiú, ne hazudjatok,

Anyátokat láttam, ha mondom.
 – Gyerünk innen! – kiáltották,
 És a vidám csavargók egy
 Szempillantás alatt új játékba fogtak.

Dorothynek része van az alkotási folyamatban. Dorothy egyfajta múzsa, titkár, másoló, gondnok, menedzser, ügynök, impresszárió, mindenes: igazi alkotótárs, úgy, hogy eközben egyik szerep sem a sajátja igazán.⁶ Olyan kitartó, állandó ÉLET-TÁRS, amilyenek William fiatalkori szerelme, a francia Anette Vallon, de még akár későbbi felesége sem bizonyulhatott. Dorothy talán épp azért több e másik kettőnél, mert nem hordoz testi jelleget. E téren Kenneth Johnston érvelésével nem érthetnek egyet. Dorothy a szellemi társ, az örökös segítő, aki, talán mondhatjuk, feláldozta magát bátyja tehetségének, bár odaadása nyilvánvaló szeretetből fakadt, és nem áldozatként élte éveit. William számára Dorothy jelenti az alkotói kö-zeg lételemét. Nélküle vagy távollétében csupán középszerű zsánerköltő válhatott volna belőle, ahogy Dorothy William távollétében szintúgy, partra vetett halként, levegőért kapkodott, és csak akkor nyugodott meg, amikor újra együtt lehettek. Kapcsolatuk nem szerelem, „csupán” testvéri szeretet. Közös, alkotói magány, az együtt teremtés örömeivel átítatott alkotói munka-közösség. Egymás kiegészítői ők, ketten egyetlen komplementer színné válnak, mert egymás nélkül mindketten el-tűntek volna az irodalomtörténet süllyesztőjében. Csak együtt, a másik segítségével által léphettek a halhatatlanok társaságába.

Tárnok Attila

■ JEGYZETEK

1. Némely szerző megjegyzi, hogy a két költő híres dorseti találkozását megelőzően már esetleg Bristolban összefuthatott, de ha így történt is, alig vettek tudomást egymásról.
2. Ezt a tizenöt éves barátságot, majd az azt követő összekülönböződést elemzi Adam Sisman (*The Friendship: Wordsworth and Coleridge*).
3. Nem mellékes körülmény, hogy a Wordsworth fivérek yorkshire-i látogatásának célja a Hutchinson lányok, köztük Mary Hutchinson felkeresése. Ám ekkor még valószínűleg fel sem merült, hogy Mary Hutchinson esetleg később William felesége lehet. Sőt John, a tengerész fivér sokkal alkalmasabbnak mutatkozhatott a lánykérésre: megbecsült, polgári foglalkozással bírt, Williammel ellentétben, és egy esetleges jövőbeni házasság tervével, szándékával írt leveleket ekkortájt Marynek. Mindazonáltal az mégiscsak elgondolkodtató, miért nem tartott Dorothy is fivéreivel, ahogy a korábbi hosszú, többhe-tes látogatás alkalmával.
4. A vers későbbi címváltozatai: *The Beggar Boys; The Beggar és Beggars*.
5. A verset nyersfordításban közlöm.
6. Dorothy alkalmanként egyenesen társszerző. Naplójában ilyen megjegyzéseket tesz: „Kihúztunk néhány sort a versből.” A többes szám határozottan közös munkára utal. A napló gyakran csupán egy-két soros időjárás-jelentés, azonban azokon a napokon, amikor William verset ír, Dorothy a vég-letekbe menő részletességgel rögzíti a vers megírását ösztönző körülményeket. Egy ízben például megszámlolja, hogy a réten, ahol a testvérpár egy délután ücsörög, és ahol William írásra szánja el ma-gát, negyvenkét tehén legel. Ez a már-már abszurd precizitás azt a célt szolgálja, hogy a későbbiek-ben, ha William az aznap délután rögtönzött versen még javítani akar, minél több és pontosabb rész-let álljon a rendelkezésére.

DR. BOGA BÁLINT

DR. BOGA KÁLMÁN (1923–1999)

■ Dr. Boga Kálmán a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájának vezető professzora volt. Romániában és Magyarországon egyaránt kiváló szaktekintélynek tartották. „Nagyszerű és kiemelkedő tudású operatőr” (prof. dr. Lampé László) hírében állt. „Mint oktató igényes és lelkiismeretes volt, nagy hangsúlyt fektetett a szüléset-nőgyógyászat gyakorlati ismereteire” (dr. Péter H. Mária).

Családi gyökerek

■ Boga Kálmán apai oldalról székely családból származott. Csík megyében, Csíkcozmás, Csíkdelne, Csíkszentmihály területén és környékén több család viseli a Boga nevet. A Pallas Lexikon szerint régi magyar személynév, török nyelvi eredetű, a törökfajta népeknél máig használják, jelentése: bika, hozzánk a besenyőktől került, megvolt a név magyaros Bika alakban is. A szélesebb családban a felmenők között a tanító, kántortanító, tanár volt a jellemző hivatás. Legjelesebb közülük Boga Károly dévai gimnáziumi igazgató volt.

Boga professzor édesapja, aki szintén Kálmán volt, Gyergyószárhegyen született, és Budapesten végezte a Műegyetemet, kultúrmérnök lett. A trianoni döntés után is Erdélyben maradt, a román hatóságok alkalmazták, több erdélyi településen található görögkeleti templom felújításával bízták meg (pl. Bikfalva). 1943-ban, 59 éves korában magas vérnyomás agyi szövődménye miatt meghalt.

Az első évtizedek

■ Boga Kálmán 1923. március 31-én született Déván. Középiszkoláit Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban végezte. 1941-ben, érettségi után beiratkozott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem orvosi karára. 1944-ben a háborús események elérték Erdélyt, ekkor Budapestre jött, és a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán folytatta tanulmányait, majd a háború végén visszatért Kolozsvárra az ekkor már Bolyairól elnevezett egyetemre. Hamarosan azonban a román hatalom a magyar nyelvű képzést Marosvásárhelyre helyezte át, így 1947. július 13-án 13 társával együtt itt kapta meg az első között az orvosi diplomát – a kolozsvári egyetem adta, de marosvásárhelyi helymegjelöléssel. Egyetemi évei alatt 1943-tól a tanulmányok mellett folyamatosan klinikai gyakorlaton is részt vett, így Budapesten a Szent Rókus kórházban, Kolozsváron és Marosvásárhelyen a Szülészeti-Nőgyógyászati Klinikán. Végzés után ez utóbbi helyen kapott gyakornoki állást. Ebben a beosztásban dolgozott 1951-ig. Ezt a szakágat választotta – mint később vallotta – a sokszínűségéért, a szüléset és nőgyógyászat egymást átítató tudásáért.

A klinika a Köteles Sámuel utca 29. szám alatt található épületben működött. Az épület 1927–28-ban épült, Szanatórium megnevezéssel a Református Diakonisszaképző Intézetnek adott helyet, első főorvosa dr. Czako József. A háború előtt sebészeti osztály is működött benne. A háború és az államosítás után alakították szülészeti klinikává, 1946 tavaszától indult itt az ellátás. A Kolozsvárról átirányított orvosoknak volt szerepe a klinika kialakításában, elsősorban Lőrincz Ernő

András professzornak. Lőrincz professzort szakmai igényesség jellemezte, külön érdeme volt a hüvelyi úton végezhető sebészeti beavatkozások meghonosítása. Boga Kálmán ömellette kezdte orvosszakmai munkáját, és folyamatosan kialakította saját orvosi arculatát. Kezdetől fogva jellemző volt rá, hogy a gyakorlatot tartotta fontosnak, és a gyakorlatban felmerülő kérdések tudományos igényű feldolgozását végezte, ezekről számolt be különböző fórumokon. Így a román Orvostudományi Társaságnak az akkor még létező Magyar Autonóm Tartományban működő részlege tudományos ülésén, például 1955. december 7-én az idős primiparákról, 1962. március 31-én a császármetszésről. 1951-ben tanársegédnek, majd 1959-ben klinikai főorvosnak nevezték ki. Közben szakmai „kaland”-ba bocsátkozott: 1956–57-ben egy évre vállalta a koreai háborút követően az Észak-Koreában működő román Vöröskereszt-kórház szülészeti-nőgyógyászati részlegének vezetését. Ez a tevékenység rengeteg új tapasztalattal gazdagította.

A klinikán Lőrincz professzort 1963-ban Octavian Rusu, majd Borbáth Andor követte, így ők lettek Boga Kálmán főnökei. Ezek a „mesterek iskolát teremtettek a klinikán” – vallotta. Közben megházasodott, Daday Emese reumatológus kolléganőt vette feleségül, az elkövetkező években három lányuk született, közülük egy orvos, kettő állatorvos lett. Abból a célból, hogy a klinikához közel legyen, a klinika melletti családi ház egy részét megvásárolta, és családjával ide költözött.

Tudományos publikációkat folyamatosan közölt, főleg a marosvásárhelyi kiadású *Orvosi Szemlében*. Így például a hatvanas években a szülést akadályozó praesacralis tumorról, a méhnyakelégtelenségről, a női nemi szervek fejlődési rendellenességéről. 1967-ben az orvostudományok doktora lett. Kitűnő, jó kezű operátor volt. Azt vallotta, hogy nincs teljesen inoperábilis nőgyógyászati daganat, mert mindig lehet valamit kisebbiteni a daganatos masszán, ami esetleg javítja a további kilátásokat, a terápiás próbálkozások esélyét. Ezenkívül foglalkoztatták a műtéti beavatkozások esztétikai következményei, kedvenc könyvei közé tartozott Brinzeu professor *Educația estetică în chirurgie* című műve. Ennek mintegy ellenpólusaként foglalkozott a pszichoszomatika nőgyógyászati jelenségeivel, így például az ún. perimetritis spasticával. A szülést élete végéig a legizgalmasabb feladatnak tartotta, mivel – mint mondta – bármelyik pillanatban meglepetések elé állíthat.

A karrier évei

■ Boga Kálmánt 1970-ben egyetemi tanárrá léptették elő, 1977-ben a klinika vezetőjévé, majd 1980-ban tanszékvezető professzorrá nevezték ki. Ezt megelőzően is aktívan vett részt az oktatásban, főleg a magyar nyelvű oktatásban, és ezt ezután még mélyebben, precízebben valósította meg a klinikán. Orvostanhallgatók generációi sajátították el a szülészeti és nőgyógyászati ismereteit az ő előadásai, bemutatásai alapján. Az oktatást lényéhez tartozónak tekintette. Azt vallotta: „...lényegében bármit teszek: oktatok is. Az oktatói és gyógyítómunka elválaszthatatlan: jobban gyógyítok, ha ugyanakkor tanítok is.” Ezt sokkal többre tartotta – az egyébként folyamatosan művelt – szakirodalmi tevékenységnél, mert az hamar elavul. „A gyógyítás és tanítás – ezekkel talán hagy valamit az ember, valamit a szívekben és elmékben.” Az oktatást segítő egyetemi jegyzetekben fejezeteket írt már az ötvenes években. Az általa főszerzőként (segítő társszerzőkkel) írt szülészeti jegyzet román nyelven 1976-ban (*Curs de obstetrică*), magyar nyelven 1980-ban, a magyar nyelvű *Nőgyógyászati jegyzet* 1986-ban jelent meg. Már ez utóbbit megelődően az egységes, Aburel professor által szerkesztett román szülészeti-nőgyógyászati egyetemi tankönyvnek társszerzője volt.

Egész Romániában elismert szaktekintély lett, magyar nemzetisége ellenére, amit ő egyértelműen mindig hangsúlyozott. 1982-ben tanszékvezető csoportfőnök lett. Részt vett az ország szülészeti-nőgyógyászati szakmapolitikai program-

jának kialakításában. A többi román egyetemi város professzoraival jó szakmai és személyes kapcsolatot tartott fenn, azok elismerték kvalitásait. Azt tapasztalta, hogy a román értelmiségnek van egy valóban európai része, amelynél nem jelenik meg a nacionalizmus, és amely nyitott a magyar kultúra és a magyar személyiségek felé. Elismertségének jele volt, hogy mint Carl Duisberg-ösztöndíjas több hetet tölthetett a Zander professzor vezette müncheni Női Klinikán (1973). A magyar szülészekkel is jó kapcsolatokat ápolt, így elsősorban Lampé László debreceni, valamint Csömör Sándor budapesti professzonnal. Örömmel töltötte el és maga is hajtóereje lett a nyolcvanas évek elején indult, a Magyar és Román Nőorvos Társaság által közösen szervezett tudományos üléseknek, amelyek változó helyszínen zajlottak. Román részről Panait Sîrbu bukaresti professzor volt a szervezője. A II. Tudományos Ülés Budapesten zajlott 1982. szeptember 4-én, kijelölt témája „A funkcionális meddőség okai, diagnosztikája és terápiája” volt. Boga Kálmán ezen a *meddő házasság androgén tényezőjének jelentőségével kapcsolatos tapasztalataink* címmel tartott előadást. Az előadások szövegét kétnyelvű könyvben publikálták. A *Magyar Nőorvosok Lapja* külföldi szerkesztőbizottságának haláláig tagja volt.

A klinikán évente 4800-5000 szülést vezettek le, 800-1000 nagyműtét történt (1980). A napi gyakorlathoz kapcsolt fő kutatási területek a meddőség, a terhességi patológia és a nőgyógyászati onkológia, rákmegelőzés voltak. Szülésnél éveken át nem vesztettek el szülő nőt, viszont a daganatos betegek száma sajnálatosan nőtt. Ezért Boga professzor az onkológiának, ezen belül a megelőzésnek és korai diagnosztikának nagy figyelmet szentelt. A klinika által bevezetett szűrővizsgálatok eredményeképpen nagymértékben sikerült praeklinikai stádiumban felfedezni és így gyógyítani a méhnyakrákot (1973–80 között tízszer több ilyen korai stádiumú beteget fedeztek fel az előző évtizedhez viszonyítva). A petefészekrákban szenvedők viszont előrehaladott állapotban jelentek meg, itt komoly feladatot jelentett ezen változtatni.

Mint klinikavezető szigorú rendet követelő egyéniségnek bizonyult. Úgy tartotta, hogy az orvos egyéniségének mind az orvos-beteg kapcsolatban, mind a beosztott-vezető relációban nagy jelentősége van. A városban, Marosvásárhelyen tisztelettel, elismeréssel körülvett személy volt, a helybeli románok többségének megbecsülését is beleértve, bár magyar mivolta miatt kisebb támadások érték. A magyar értelmiségi körökkel jó kapcsolatot tartott fenn, például Sütő Andrással, Molter Károly leszármazottaival baráti viszonyban volt. A város jelentősebb családjainak nőtagjai, sok román vezető felesége is, őt kérték fel szülésük levezetésére, így a megszületett gyermekek felcseperedése után az utcán sok általa világra segített emberrel találkozhatott, akik közül többen már fontos pozíciót töltöttek be.

Tudományos munkássága 1970, azaz egyetemi tanári kinevezése után még jobban kiteljesedett. 197 publikációja jelent meg főleg magyar és román nyelven, de angol, francia, német nyelven megjelent közleményekben is megtaláljuk mint szerzőt, sőt koreai munkássága idejéből koreai nyelven is. Sok dolgozata látott napvilágot az *Orvosi Szemle* már román nyelvű folytatásában a *Revista Medicală*-ban, valamint a bukaresti *Obstetrică și Ginecologie*-ben. Mint korábban, ezekben is a napi gyakorlati problémák feldolgozását végezte. A következő témák jelentek meg a marosvásárhelyi folyóiratban: a haemostasis zavarai, heparinkezelés kóros terhességben, császármetszéssel szült nők későbbi szülései, műtét utáni vesico-vaginális fistula, méhszaj- és petefészekrák kezelésének kérdései, 70 évesnél idősebb nőbetegek műtétjeivel kapcsolatos megfigyelések. A román sebészeti patológia könyv (1983, szerkesztő Eugen Proca professzor) nőgyógyászati fejezetének is szerzője volt.

1983-ban Marosvásárhelyen új klinikai épülettömb épült, a Szülészeti-Nőgyógyászati Klinika két részre vált, az I. számú az új épületben került elhelyezésre, ennek vezetője és ezáltal az új struktúra kialakítója, megszervezője Boga

Kálmán lett, a II. számú a Köteles Sámuel utcában maradt Constantin Rădulescu vezetésével. Az I. sz. klinika kutatási témája a petefészekrák és a meddőség kérdésköre maradt, a II. sz. klinikáé pedig az egyéb nőgyógyászati daganatok és az intrauterin magzati állapot diagnosztikája. Boga professzor nagy energiával látott neki az új kihívásnak, végezte vezetői, diagnosztikai, sebészi, oktatói és kutatómunkáját.

Utolsó évek

■ Boga Kálmán professzort 1990-ben, 67 éves korában nyugdíjazták. Utána még évekig dolgozott, magánrendelőt nyitott, majd a Carit-San magánklinikán rendelt. Pár évre rá rosszindulatú betegség jelentkezett nála. Többször operálták Magyarországon, de recidívák jelentkeztek, és végül 1999. november 13-án elhalálozott.

Összefoglaló gondolatok

■ Lampé László professzor a *Magyar Nőorvosok Lapjában* így kezdi nekrológiáját: „Súlyos veszteség érte az erdélyi medicinát, a magyar és a román szülészet-nőgyógyászatot [...] örökre eltávozott Boga Kálmán professzor a kiváló oktató és pedagógus, a nagyszerű s kiemelkedő tudású operatőr, a nagy műveltségű orvos.” Valóban igen széles körű műveltsége volt, az orvostudományon belül is gondolkodása, mentalitása meghaladta egy szakterület ismereteinek behatárolt körét. Általános műveltsége, az európai kultúra beható ismerete átítatta kommunikációját és mindezt azzal együtt, hogy csak egy-két alkalommal távozhatott a kommunista Romániából Nyugat-Európába. A magyaron és a románon kívül angolul, franciául és németül is közel anyanyelvi szinten tudott társalogni. A kultúrához kapcsolódása szakmai tevékenységében is tetten érhető volt. Mindezt meghaladón etikai tartása és környezetétől elvárt kemény morális követelményei a következő, első sorban a leendő orvosok számára üzent szavaiban fogalmazódtak meg: „... azért kell becsületesen tanulni és a gyakorlatra még itt, az egyetem padjaiban lelkiismeretesen felkészülni, mert eljövendő orvosi munkájuk során amúgy is lesznek balsikereik, melyekben hibásak vagy nem hibásak, de nincs rettenetesebb egy orvos számára, mint este azzal a tudattal lefeküdni, hogy egy asszony azért lett egész életére nyomorék, vagy azért halt meg, vagy azért vesztette el magzatát, mert ő tudatlan, hanyag vagy felületes volt. A tudatlanság az orvos szörnyű és megbocsát-hatatlan vétke.” (Boga Kálmán idézetei Marosi Ildikó interjújából származnak. Köszönet illeti Péter H. Máriát és Péter Mihály professzort, akik sokat segítettek az adatokat tartalmazó irodalom felkutatásában.)

■ IRODALOM

- Boga K. és mtsai: *70 évnél idősebb nőbetegek műtéteivel kapcsolatos megfigyeléseink*. Rev. Med. 1980. (2). 109–112.
- Boga, C. et al.: *Cancerul de ovar în materialul de 18 ani al Clinici Obstretică-Ginecologie din Tîrgu Mureş*. Rev. Med. 1981.(2). 113–117.
- Borbáth Andor – Nagy Levente: *Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika*. In: Barabás Béla – Péter Mihály – Péter H. Mária: *A magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50 éve*. Teleki László Alapítvány, Bp., 1995. 196–99.
- Dr. Boga Kálmán egyetemi tanár tudományos életrajza*. M. Nőorv. Lapja 1991. 54. 5.
- Erdélyi magyar ki kicsoda*. Scripta Kiadó, Nagyvárad, 2000. 105.
- Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig*. Pallas-Akadémiai Kiadó, Csíkszereda, 1996. 109.
- Lampé László: *In memoriam prof. Boga Kálmán (1923–1999)*. M. Nőorv. Lapja 2000. 63(3). 257.
- Marosi Ildikó: *Az orvosi tudatlanság megbocsáthatatlan vétek*. Beszélgetés Boga Kálmán professzorral. A Hét 1981. január 16.
- Tankó Attila: *Az orvosképzés és tudományos háttere Marosvásárhelyen*. In: Tankó Attila – Péter Mihály (szerk.): *Genersich Antal Emlékkönyv. Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról*. Genersich Alapítvány, Bp. – EME Marosvásárhely, 1994. 111.
- Todea Ana – Fülöp Márta – Avram Monica: *Oameni de ştiinţă Mureşeni*. Bibl. Jud. Mur. 2004. 60.

DEMÉNY PÉTER

KIKKEL VOLTUNK?

Szilasi László: *Amíg másokkal voltunk*

■ Irigylem Szilasi Lászlót. Valószínűleg nagyon kevesen tudnak annyit Babitsról, Jókairól és Bessenyei Györgyről, mint ő, aki káprázatos szerénységgel azt nyilatkozta, „a kötetben szereplő irodalomtörténeti figurákhoz nem értek”,¹ holott Jókairól még könyvet is írt.² De valószínűleg ugyanolyan provokatív, gondolkodásra kényszerítő kijelentés ez, mint az, amit az MTI-nek mond: „Az életrajz tanulmányozása fölösleges. Amíg a szerzők másokkal voltak – no, az a korszak az értelmezés és a megértés szempontjából egyáltalán nem érdekes. Hidegen hagy. Mihály, Móric és György kisregénye egyaránt efféle történet. Tökéletesen érdektelenek. Nem tudósítanak semmiről. Hacsak nem arról, esetleg, hogy egy eseménytelen életben hogyan gyűlnek össze azok a hasonlatok és hasonlóságok, amelyek aztán később talán megszervezhetnek egy egész, hatalmas életművet.” Talán az a lényeg itt, hogy nem az információk az érdekesek, hanem amiből kiszakadtak, és hogy akit a pletykáság izgat, az ne olvassa el a három kisregényt.

Én elolvastam, mert engem minden érdekel, és főleg azért, mert az egyik barátom ajánlotta. Ahányszor csak találkoztunk, szüntelenül azt ecsetelte, milyen szép ez a könyv, hogy a végén már valósággal bosszantott, hogy még nem olvastam el.

Aztán elolvastam, és most nem tudom, hogy viselkedjem vele szemben. Nem tudok annyira lelkendezni, mint a barátom, vagy mint Visy Beatrix, aki azt írja, „Az eddigi legszebb Szilasi-mű”,³ már abban az értelemben, hogy

minden elemében szép, megoldott, mívesen végigírt lenne.

Én a Bessenyei-kisregényt éreztem a legjobbnak. Bár nem az a leg hosszabb, hanem a Jókai (de hát a Babits 90, a Jókai 100, a Bessenyei ismét 90, szóval nagyjából azonos terjedelműek), mégis ez tűnt a leghosszabbnak, ahol a patak már folyamává tudott válni, az információk prózává. Ebben jöttek szembe a leginkább élő alakok, legyen szó akár az egyik bátyról, Boldizsárról, akár a másik lányáról, Annáról, akivel György együtt él a mű jelenében. A másik kettőben Didé, Gyula, Róza, Sándor és a többiek inkább amolyan címkéknek tűntek, olyan szereplőknek, akiket amúgy is ismer az olvasó, íróilag hát nem is kell megformálni őket. Ez minden ismert ember életrajzának veszélye.

A *rekonstrukciós város* (*Hasonlatok*)-ban még valósággal irritáltak a rövid mondatok. „Veszprémi lehet most vagy hetvenöt-nyolcvan. Eljött az estre, hozták. Nagyon törődött már a test, esendő az erőszakossága. Keresi és követeli a helyét, rángatja a székeket, fél a kudarctól.” (13.) Ilyen kopogásból nehéz dallamot kihozni. Jók a megfigyelések, mégis nehezen megy utánuk a szem, a vér (Nádas mondja valahol, hogy a szedő a vérnyomásával olvas. Meg mindenki szerintem.) Rengeteg a név, és bármekkora is az igyekezet, hogy mindenkiről megtudjunk minden fontosat, sosem elég. Talán mert túl sok. Nem tudom, hogy kellett volna megírni, hosszabban-e vagy tágasabban – inkább az utóbbira szavaznék.

Mire a *Temetési dicséret* (*Mitológia*) című kisregényhez értem, talán már

megszoktam a kopogást. De valahogy itt is a köd, a rövid részek egymásutános káosza, itt is valami, amott is, és ami ott, Babits Szegedén magány, itt bujdosás, de ezt is inkább a beszélgetésekből, recenziókból tudom, mint a műből. „Az egész bazaltsziklahegy csaknem egyenlő vastagságú, hatszögletű oszlopokból van Isten, a sors és a vulkanizmus által megalkotva. A nyugati oldalon ívformára vannak hajolva a kőpillérek, mintha összefüggő boltozatot képeztek volna valaha. A keleti oldalon szédületes lépcsők vezetnek fel az oszlopcsarnokok párkányára, ahonnan fenséges kilátás nyílik a havasok völgyeibe. Hónapok teltek el. Aztán évek, beláthatatlan és gazdag évtizedek. Egy teljes élet.” (164.) Valahogy túl könnyen adja magát a párhuzam a hegy-párhányok és a gazdag évtizedek között, hiszen ez a könyv mégsem egy Jókai-könyv, hanem egy Jókairól szóló.

És akkor végre meg- és elérkezik a *Ballet d'action (Betoldások)*. Már az első bekezdés egy friss, mesterkéletlen világba visz. „Az ősz kezdete óta az lett a szokásuk, hogy esténként, amikor végleg elcsendesedik körülöttük a falu,

ő felolvassa a könyvéből az asszonynak. Korábban is olvastak közösen este, de akkoriban inkább a nő a férfinak. Szépirodai történet, ponyvát, álmoskönyvet: még nem ismerték egymást.” (199.) Máris kíváncsi vagyok, érdekelnek a viszonyok, kit nem ismert ez a férfi, akit nagyjából ismerek, de nem olyan hervasztóan, mint a Nyugat összes nagyját vagy a szabadságharc minden elesettjét és el-nem-esettjét. Aztán kiderül, hogy Anna György unokahúga, és hogy volt egy Zsuzsanna is, Zsigmond bátyjuk lánya, akit a másik bátyjával, Boldizsárral együtt használtak, „rútul éltek vele”. (204.)

Szilasi korábbi hőseinek belső élete korántsem olyan izgalmas, mint akár Proust, akár Mészöly szereplőie – többek között ezek az írók merülnek fel az *Amíg másokkal voltunk* kapcsán. Sirbik Attila idézett interjújában persze Szilasi megpróbálja az izgalmat árnyalni, de az vagy van, vagy nincs, akárhonnán érkezik, akármilyen is az oka. György végre él, hatalmas, magányos, bécsi emlékeitől kísértett, Bercelen vergődő, művelt, tehetséges, értelmes dúvad, nem szobor, akit élni kényszerítenek.

■ JEGYZETEK

1. A készülődésre szükség van. Beszélgetés Szilasi Lászlóval *Amíg másokkal voltunk* c. regénye kapcsán. <http://tizzatajonline.hu/?p=103087>
2. *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Osiris, Bp., 2000.
3. *Így éreztek ők*. Élet és Irodalom 2017. január 6.

„SZÉKELYFÖLD ÉS NÉPÉNEK HISTÓRIÁJA”

Székelyföld története. I–III.

■ Több mint négyéves előkészítési, kutatási, szervezési, szerkesztési munka után 2016 júniusában napvilágot látott a *Székelyföld története* című háromkötetes munka. Napjaink magyar történetírásának egyik legjelentősebb szintézise született meg. Az elmúlt időszakban bemutatták Székelyudvarhelytől Budapesten keresztül Bécsig, sajtóban, szaklapokban ismertetések, recenziók jelentek meg, vitáztak róla, méltatták és kritizálták szakmai fórumokon, beszélgetéseken. A háromkötetes munka erényeivel és hibáival együtt mérföldkövet jelent a székelyföldi, Székelyföldről folyó történelmi kutatásban. A történelem folyamán, legyen az a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, a boldog békeidők vagy az 1918 utáni Románia, Székelyföldet egy sajátos közigazgatási egység, regionális székelymagyar öntudat jellemezte. Ez a sajátos székely történelmi múlt, illetve identitás a székelység által a történelem folyamán betöltött katonai szolgálattól és az abból fakadó sajátos szabadságjogokból ered.

A régió történelmi múltjának összegzésére, illetve kulturális örökségének számbavételére először Orbán Balázs vállalkozott, *A Székelyföld leírása* című, 1868–1873 között megjelent hatkötetes munkájában, amelyet 1889-ben megjelent *Torda város és környéke* című írásával egészített ki. Az Orbán Balázs-i mű a mai napig meghatározza a magyar közgondolkodás a régióról kialakított képét, és elmondhatjuk róla, hogy a maga korában példaértékű, teljes körű feldolgozásnak számított Szé-

kelyföld múltjáról, legendáiról és a 19. század közepének székely mindennapjairól. Az elmúlt közel 150 évben számtalanszor felmerült a régió történelmi múltjának szakszerű feldolgozása. Több esetben történtek erre nézve kezdeményezések, 1874-ben Kolozsváron a gróf Mikó Imre által vezetett bizottság Szabó Károlyt bízta meg a régió történetének megírásával, ő azonban a *Székely Oklevéltár* kiadására összpontosított. Halála után Szádeczky Kardoss Lajos folytatta a munkát, és 1927-ben megjelent *A székely nemzet története és alkotmánya* című írása, mely a kezdetektől az első világháborúig dolgozta fel a régió történetét, intézménytörténeti megközelítést alkalmazva. A Rugonfalvi Kiss István által szerkesztett *A nemes székely nemzet képe* háromkötetes írás vázlatos képet nyújtott a térség történetéről, földrajzi, társadalmi-gazdasági arculatáról, de ez a mű nem felelt meg a kor tudományos színvonalának. A második világháború utáni időszak nem kedvezett a térség múltját bemutató tudományos alapon nyugvó szintézis megírásának. Székelyföldről szóló összefoglaló tudományos munka kiadását különböző okok késleltették: impérium- és rendszerváltások, megfelelő politikai és anyagi támogatás hiánya, az alapkutatások elvégzésének beszűkülése a kommunista rendszerben.

A magyar történetírás mérföldkövét jelentette az 1986-ban Budapesten megjelent háromkötetes *Erdély története*, amely a kor legfrissebb kutatásait tette közzé, és jelentős visszhangot váltott ki a romániai történész és politikai

körökben. Az *Erdély története* című munka azonban a földrajzi és területi korlátokból is kifolyólag csak részben foglalkozott Székelyföld történeti múltjával.

Az elmúlt 30 évben jelentős változások történtek a székelyföldi történeti kutatásban: az 1989-es rendszerváltozást követően többé-kevésbé elérhetővé váltak a romániai levéltárak addig kevésbé kutatható forrásai, az idős nemzedék mellé felsorakozott egy új történészgeneráció, amely az elmúlt évtizedekben tanulmányait Kolozsváron, Budapesten vagy más egyetemi központokban végezte. Munkacsoporthoz alakultak, szakmai találkozók szerveződtek, egy-egy témakörben sikerült alapkutatásokat elvégezni, megtörtént a nyitás az interdiszciplinaritás irányába. Mindezek mellett nem szabad megfeledkezni az anyagi háttérrel sem. Az 1989-es rendszerváltozást követően a székelyföldi politikai elit támogatta a székely-magyar identitás megerősítését elősegítő rendezvények megszervezését, illetve a térség múltját feltáró kutatásokat és azoknak a megjelenítését. A regionális öntudat megerősítését szolgálta a 2012-ben megjelent *A székelység története* című kézikönyv és tankönyv az általános iskolák 6. és 7. osztályosainak számára. A kézikönyv megjelenését a két székely megye, Hargita és Kovászna megye tanácsai szorgalmazták és támogatták. Az oktatási célokra készülő tankönyv szerkesztői és szerzői közül többen a 2016-ban megjelent *Székelyföld történetének* is a szerzői. Az igényesen és a modern pedagógiai elveket figyelembe vevő tankönyv óriási sikernek örvendett a felnőtt olvasók körében is, azonban sokan a könyvbemutatók alkalmával olyan részleteket hiányoltak, amelyek túlnöttek egy általános iskolai történelem-tankönyvön. Mindazonáltal a román szakma részéről éles kritikák is megfogalmazódtak a kiadványt illetően, töb-

bek közt, hogy nincs kidomborítva a román etnikum székelyföldi jelenléte.

Székelyföld történetének megírására azt is mondhatnánk, megérett az idő. Az elmúlt években a székely-magyar identitás, a székely szimbólumok, a történelmi mítoszok, legendák kérdése a társadalom egyre szélesebb rétegét foglalkoztatta. Sajnos a múlt megismerése utáni vágyat kihasználva, történelmi cím mögé bújva, megfelelő felkészültséggel, tudással nem rendelkező személyek tettek közzé olyan publikációkat, melyek csak zűrzavart, hamis képzetet alakítottak ki egy-egy történelmi kérdéskörrel. Az újságírók standjait, alkalmi könyvtárosok asztalait elárasztották a hangzatos címek mögé bújó ponyva történelmi írások.

Szükségszerűvé vált Székelyföld történetének megírása, amely az elterjedt tévhitek, mítoszok helyett a szakszerű tudásra, kutatásra, az eddigi eredmények feldolgozására alapozva mind a szakma, mind a széles körű közvélemény számára készült. 2008-ban Bunta Levente, Székelyudvarhely frissen megválasztott polgármestere előbb szűkebb baráti társaságban, majd történész ismerősök körében felvetette a legújabb kutatásokat is összegző munka kiadását. 2011-ben egy szakmai, majd egy szerkesztőbizottság jött létre, melynek elnöke dr. Egyed Ákos történész, az MTA külső tagja, a bizottság további tagjai: Bárdi Nándor, Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsanna, Oborni Teréz, Pál Judit, Reisz T. Csaba. A szerkesztők, a 22 szerző* munkáját, a konferenciák megszervezését, a három kötet kiadását egy szervezőbizottság segítette, illetve koordinálta: Bunta Levente székelyudvarhelyi polgármester, munkatársai: Bálint Attila, Farkas György és Péter Éva, illetve Miklós Zoltán, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum igazgatója, Kolumbán Zsuzsanna történész és Szócs Endre, a székelyudvarhelyi váro-

*Balaton Petra, Balogh Judit, Bárdi Nándor, Benkő Elek, Csikány Tamás, Deák Ágnes, Egyed Ákos, Elekes Tibor, Hegyi Géza, Hermann Gusztáv Mihály, Kordé Zoltán, Nagy József, Novák Csaba Zoltán, Oborni Teréz, Oláh Sándor, Pakot Levente, Pál Judit, Péterfi Bence, Sófalvi András, Tóth Bartos András, Tóth Levente, Tüdős S. Kinga

si könyvtár igazgatója. Sikertelennek bizonyult az ügynek megnyerni a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakszerű támogatását. 2012–2016 között több konferencia szerveződött Székelyudvarhelyen, amelyen a monumentális munka szerzői, illetve bizonyos témakörök szakkutatói tartottak előadásokat, és egy-egy téma került megvitatásra. A szerkesztőbizottság eldöntötte, hogy az *Erdély történetének* struktúráját követik. A munka kiadását késleltette, hogy időközben változások történtek a szerzői gárdát illetően, újabb szerzőket kellett bevonni egyes témakörök megírására, ami jelentős átstrukturálást vont maga után. Szükség volt olyan alapvető kutatások elvégzésére, mint például a két világháború közötti közigazgatás története. Szintén jelentős időt igényelt a különböző szerzők által megírt részek egységesítése. A könyv gazdag és újszerű képi illusztrációs anyagát a szerkesztők múzeumok, levéltárak, könyvtárak és a székelyudvarhelyi Kováts Fényképészet anyagából válogatták össze. A különböző korszakok eseményeit, közigazgatási, etnikai, vallási átalakulási folyamatait Elekes Tibor vetítette térképre. A monumentális munka, amely több mint 2200 oldal, végül 2016 júniusában elsőként Székelyudvarhelyen került bemutatásra.

Székelyföld történetének első kötete, a kezdetektől az 1562-es székely felkelésig tartó korszakot öleli fel Benkő Elek és Oborni Teréz szerkesztésében. A székelység korai történetének tárgyalásánál szükségszerű volt a térbeli síkot tágra nyitni, hiszen a székelyek lehetséges származási helyei és korábbi szállásterületei messze estek Székelyföldről. A régió és a székelység talán a mai napig legtöbbet vitatott része az eredetkérdés és ezen belül is az utóbbi időben – cáfolatok ellenére – ismét fel-lángoló hun származás mítosza. A kérdés két elismert szakértőjének, Benkő Eleknek és Kordé Zoltánnak az elmúlt évtizedek kutatásaira alapozott álláspontját, elméletét olvashatjuk a kötet első részében. A szerzők ismertetik, hogy hogyan és mikor kerültek a széke-

lyek a Kárpát-medence délkeleti sarkába. A székelység különleges státusa, amely a katonáskodásból fakadt, nem egy egyedi jelenség a középkori Magyarországon. Erre hívja fel a figyelmet Kordé Zoltán tanulmánya, melyben a székelyekhez hasonló szabad jogállású besenyők, kunok, jászok vagy az erdélyi és szepességi szászok kerülnek bemutatásra. A kötetben jelentős szerep jut a régióban végzett régészeti kutatásoknak, az elmúlt évtizedek feltárási eredményei közlésének. Benkő Elek és Sófalvi András írásaikban az anyagi kultúra, a településszerkezet, a középkori templomok, templomvárak izgalmas történetét ismertetik meg az olvasóval. A székelység jogállása, kollektív jogai a középkorban és az újkorban betöltött katonai szerepével függ össze. Olvashatunk a székely hadviselésről, hadszervezetről, a határok védelmi rendszerének kialakításáról, határvárakról és nem utolsósorban a székelyek fegyverzetéről. Külön fejezet tárgyalja a székely ispán jogkörét és hivatalát. Székelyföld mindig is büszke volt önkormányzatiságára, Egyed Ákos a székely jogrendszer kialakulását, a székely örökösödési rendszer, az adómentesség és az „ökörsütés” problémakörét ismerteti. Hosszú történelmi múltra tekint vissza a székelyföldi egyházszervezet kialakulása, amelynek alapjait a 12. századra lehet tenni Hegyi Géza szerint. Írásában a székelyföldi esperességek kialakulását, egyházi közigazgatást, papi társadalmat, vallásos életet és az ehhez kapcsolódó írásbeliség kialakulását követi nyomon. Az első kötetet Oborni Teréz írása zárja, az 1526-os mohácsi csatavesztés és az 1562-es székely felkelés közti időszak eseményeit vázolja fel.

Székelyföld történetének második kötete az 1562-es székely felkelés és az osztrák–magyar kiegyezés közötti 300 évet tekintti át. A kötet szerkesztői Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály és Oborni Teréz. Az 1562-es felkelés után a székely társadalom keretében új korszak kezdete körvonalazódott. Buda török általi elfoglalását követően a for-

málódó Erdélyi Fejedelemségben a székelység államalkotó rendi nemzetként jelent meg, így meghatározó szerepe lett a politikai életben, a székely haderő több esetben döntő tényezőnek bizonyult a hatalomért folyó küzdelmekben, illetve az ország védelmében. A fejedelemség korszakát Oborni Teréz, Balogh Judit, illetve Tüdös S. Kinga írásai mutatják be. Írásaikban rámutatnak a 16–17. századi székely társadalom egyre bonyolultabb rétegződésére. A jobbágyosodási folyamat, a székely katonai erő fenntartását szorgalmazó fejedelmek, a székely nemesség kialakulása számos helyi, illetve országos kihatású konfliktussal járt. A személyes életutak, emberi kapcsolatrendszereknek vizsgálata új színben tünteti fel a székely előkelők világát, viszonyulásukat a politikai élethez vagy az éppen zajló felekezeti vitákhoz. Székelyföld a fejedelemség korában is megőrizte sajátos jogi és önkormányzati rendszerét, amihez a székelység szívesen ragaszkodott. A fejedelemség korában a székelyföldi mezővárosok kiváltságokhoz jutnak, ezek konfliktusokat eredményeznek a városok és székek között, amelyek egészen a 19. századig, a modern közigazgatási rendszer kiépítéséig tartottak. Bármilyen városi önkormányzatiságot a szék saját jogának csorbításaként élte meg. Olvasmányos a fejedelemség kori székely társadalom mindennapjait, életkörülményeit, lakóházait, udvarházak berendezéseit tárgyaló rész. Az olvasó így szélesebb betekintést kap a korabeli társadalmi folyamatokba.

Székelyföld története újabb szakaszának kezdetét jelentette a 17–18 század fordulója, a fejedelmi korszak vége, a Habsburg-berendezkedés és a Rákóczi-szabadságharc. Oborni Teréz rámutat, hogy a Rákóczi-szabadságharc ismét mozgósította a székelységet a kollektív szabadság visszaszerzése és megőrzése érdekében. De az is látható, hogy a társadalom különböző rétegei, illetve a székely székek eltérő számban és arányban vettek részt a mozgalomban. A szatmári béke után, 1711-ben

megszűnt a székelyek általános hadkötelezettsége és ezzel a jogi alapja is a sajátos közösségi kiváltságoknak. A székely elit egy része sikeresen alkalmazkodott az új hatalmi viszonyokhoz és jelentős számban léptek be az osztrák adminisztráció hivatalnoki karába. A Habsburg-uralommal az adó növekedése, a katonatartás miatt súlyosbodtak a székelységre háruló anyagi terhek, miközben a székely szabadságjogokat folyamatosan szűkítették.

Székelyföld 18. századi demográfiai viszonyainak megismerését segíti a 18. század második felétől fellelhető egyházi anyakönyvezés, illetve a II. József rendeletére elkészült első igazi népszámlálás 1785-ben. Pakot Levente végigköveti a kor demográfiai, felekezeti összetételének változásait, ugyanakkor megvizsgálja néhány székelyföldi település népmozgalmi adatainak változásait. Egyed Ákos és Pál Judit vállalkozott a 18. századi székely falvak, városok és a korszak gazdasági folyamatainak bemutatására. A 18. század végén Székelyföldön – a kutatók becslései szerint – a falvak száma 435 volt, és különböző falutípusok közé tartoztak: jobbágy-, szellér-, szabad, háttör-, illetve vegyes falvak. Székelyföldön csak Marosvásárhely rendelkezett szabad királyi városi jogkörrel, a többi város ugyan széles kiváltságokat nyert, de a 18. századtól a szék, a központi kormányzat támogatásával megnyirbálta a városok autonómiáját. A korszak kutatóinak írásaiban is folyamatosan visszaköszönnek a város és a városban lakó nemesek közti konfliktusok.

A 18. századi Erdély közigazgatási, adózási, majd a Mária Terézia és II. József által bevezetett reformok székelyföldi folyamatainak bemutatására Hermann Gusztáv Mihály vállalkozott. Az osztrákok következetes adózási rendszert építettek ki előzetes gazdasági felmérések alapján. A katonai beszállásolás, illetve a visszaélések állandó összetűzésekhez vezettek. A székek közigazgatási beosztása II. József koráig nem változott, de adószedői kerületek, járások lettek kialakítva. Áttekinthe-

többé vált a helyi közigazgatás, megépültek az ún. praetoriális házak, amelyek már elegendő tágas helységgel rendelkeztek a széki közigazgatási és bíraskodási ügyek megfelelő intézéséhez. A Székely Nemzetgyűlés a korszakban gyakorlatilag megszűnt, Bécs székelyföldi politikáját a székely önkormányzatiság, annak intézményeinek elsorvasztása, illetve az összbirodalmi struktúrába való betagozás jellemezte. A székelység, akárcsak Erdély más rendi nációi, Hermann Gusztáv szavaival élve szüntelenül protestálva, burkoltan fenyegetőzve haladt a helyi viszonyokat olykor figyelmen kívül hagyó, kínosan centralizáló és kétes hatékonyságú, de kikerülhetetlen modernizáció útján. Paradox módon éppen a József-féle reformpolitika erősítette meg a székelység magyarságtudatát, a nyelvrendelet által kiváltott sokkhatás elvezetett a rendi öntudat által mindig beárnyékolta magyar népi identitás tudatos felismeréséhez, nyilvános vállalásához.

A székelység történetének egyik tragikus pillanata a madéfalvi veszedelem. Egyed Ákos mutatja be a székely határőrség megszervezésének körülményeit, azt a kétéves küzdelmet 1762–1764-ben, melyet a székely szabadsággért folytattak. A határőrrendszer felállításával Székelyföldet két részre osztották: egy katonásított (Csík, Háromszék és Bardóc fiúszék), illetve az abból kihagyott részre (Aranyos, Maros és Udvarhelyszék). A két rész közötti státusbeli eltérés hatással volt a következő száz év fejlődésére. A székely határőrezredek megszervezésük után nemcsak Erdély keleti határait védték, hanem a birodalom által folytatott különböző harcok színterein is harcoltak, mint ahogy kitűnik Csikány Tamás írásából. A székelyek részt vettek, és több esetben kitűntek vitézségükkel a Napóleon elleni háborúban. Kiválóan harcoltak az 1805-ös vesztes austerlitz-i csatában, ahol ugyanakkor a legnagyobb vérvesztésüket szenvedték el.

Jelentős változások történtek a 18. században egyházi téren is. Az új hatal-

mi viszonyok haszonélvezőjévé a katolikus egyház vált, míg a protestáns egyházaknak folyamatos hátrányos megkülönböztetésben volt részük, mint ahogy kiderül Tóth Levente írásából. Szintén Tóth Levente és Hermann Gusztáv mutatják be a 18. századi oktatás különböző formáit, szintjeit, illetve szereplőit. A 16. századra Székelyföld plébániáival rendelkező településein elemi ismereteket nyújtó iskolahálózat alakult ki. A vallási sokszínűség ösztönző erővel hatott az oktatás, a műveltség és a magyar nyelv ápolása terén. A 17. század végére református és katolikus közép- és felsőfokú tanintézetek létesültek Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíksomlyón vagy Kantán. Az itt tanító tanárok főként protestánsok, a korszak felvilágosult eszméit hozták haza nyugat-európai egyetemekről és terjesztették a fény századának szellemiségét. A barokk mint építészeti stílus és ízlésvilág, bár leegyszerűsödött formában, de megjelenik a székelyföldi egyházi és világi építészetben. Az irodalom terén pedig ki lehet emelni Cserei Mihályt, Apor Pétert, Bod Pétert vagy Benkő Józsefet, akik Székelyföld területén vagy környékén alkottak maradandót.

A 19. század első felében jelentős változások érzékelhetőek a székely társadalomban, illetve gazdasági életben. Az abszolutizmus alkonyától az 1848-as forradalomig tartó korszak társadalmi, gazdasági és kulturális változásait vizsgálja Hermann Gusztáv Mihály. A szerző szerint ebben a korszakban ritmusváltásnak vagyunk tanúi, amely megmutatkozik a mentalitás szintjén is. A gazdasági életben az új megoldások nehezen kaptak teret. Az iparban a megkésett céhes felvirágzás figyelhető meg, a mezőgazdaságban pedig csak többszöri uralkodói felszólításra honosodott meg például a krumpli termesztése. II. József halála után a hagyományos intézmények restaurációjának, régi előjogokhoz való ragaszkodás jelenségének lehetünk tanúi, másrészt egyre erőteljesebb az a felismerés, hogy a székelység a nyelvi-kulturális alapo-

kon formálódó modern magyar nemzet részét képezi.

A második kötet egy külön fejezetet szentel az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeinek. Székekre lebontva szerepelnek az események, ismertetve többek között az agyafalvi nagygyűlés szervezését, lefolyását és az azt követő napokat. Egyed Ákos kiemeli, hogy 1848 jelentősége abban található, hogy eltörölte a jobbágyviszonyokat, a székelysége kényszerített határőrrendszert, elindította a modern polgári viszonyok kialakulását, és nem utolsósorban végkép kijelölte a székelység helyét az egyetemes magyar nemzetben. A második kötet utolsó fejezetében Deák Ágnes a forradalom bukásától a kiegyezésig tartó időszakot követi végig. Ezt a korszakot a történetírás a megtorlás, katonai diktatúra, birodalmi centralizáció időszakaként jeleníti meg. A szerző rámutat ennek a kornak a fejlődés irányába ható megvalósításaira: belső vámpatharok eltörlése, modern adózási rendszer, egységes méter- és súlymérték bevezetése, az igazságszolgáltatás és közigazgatás egymástól való elválasztása és szakszerű intézményeinek megteremtése. Gyarapodtak az oktatási intézmények, új közintézmények épültek, megjelentek az első székelyföldi hetilapok, a színházak a magyar nyelv szentélyeivé váltak.

A harmadik kötet, melynek szerkesztői Bárdi Nándor és Pál Judit, a kiegyezéstől, Erdély és Magyarország uniójától 1990-ig, az első szabad romániai választásokig tárgyalja a térség történetét. A kötet Székelyföld 19–20. századi történetén vezeti végig az olvasót. Egy olyan korszakon, amit négy államhatalom-váltás (1876, 1918–1920, 1940, 1944), két világháború, rendszerváltozások tettek bonyolulttá. Az első nagy egység az 1876–1918 közti időszakot, azaz a dualizmus korszakát tárgyalja. Ebben Pál Judit és Balaton Petra a politikai, gazdasági és művelődési élet bemutatására összpontosítanak. A kor egyik megoldásra váró ügye a gazdasági és társadalmi problémákat felszínre hozó székely kivándorlás megoldásá-

nak kérdése volt. A szerzők kitérnek írásaikban a közigazgatás átszervezésére, a lassú modernizáció sikereire, a városiasodás kérdésére, az infrastruktúra kiépülésére, a tusnádi székely kongresszusra, a székely akcióra, a polgári életmód és művelődés új elemeinek elterjedésére. Kisebb írásban emlékeznek meg a legnagyobb székely, Orbán Balázs közéleti tevékenységéről, illetve *A Székelyföld leírása* című monumentális munkájának megszületési körülményeiről. Pakot Levente a korszak demográfiai folyamatait vizsgálja, a kivándorlás mellett a halálozás és születés alakulását is vizsgálja, kiváló ábrákkal szemlélteti a népességváltozást, a megyék és Marosvásárhely korszerkezetének az alakulását. Tanulmányának újszerűsége, hogy család- és háztartásszerkezeti vizsgálatot is végez több székelyföldi településnél.

A Kárpát-medencei magyarság történetének fordulópontját jelentette az első világháború, amelynek székelyföldi vonatkozásairól Csikány Tamas írásában olvashatunk. A székelység jelentős véráldozatot hozott, helyállt a különböző frontvonalakon. Az 1916-os román betörés jelentős pusztítást okozott az egész Székelyföldön, az azt követő két évet pedig gazdasági és társadalmi válság jellemezte. Az 1918–1920 közötti impériumváltás, majd a két világháború közti időszak megírására Bárdi Nándor vállalkozott. Nyomon követhetjük a román hatalom berendezkedését Székelyföldön. Az elmúlt években elvégzett alap kutatások lehetővé tették, hogy megyénként érzékelhetők legyenek a román közigazgatás működésének mechanizmusai, a korrupciótól nem mentes országos és helyi választások története. A térség gazdasági téren stagnálásra lett ítélve a központi hatalom által, a magyarság az egyre beszűkülő iskolai, egyházi és kulturális intézményeken keresztül próbálta megőrizni identitását és ellenállni az államilag támogatott asszimilációs politikának. Az 1940–1944 közti rész Oláh Sándor és Tóth Bartos Andras munkája. A „kis magyar világként”

is emlegetett négy év az állami felzárkóztató, modernizációs program története. Rámutatnak a határmeghúzás negatív oldalaira, a felvevőpiacok elvesztésének (pl. Brassó) következményeire. Röviden ismertetik a helyi románság és zsidóság helyzetét, illetve az utóbbiak gettóba és haláltáborokba való hurcolását 1944-ben. Nagy József a Székely Határvédelmi Erők 1940–1944 közti megszervezésének és működésének körülményeit, illetve az 1944-es székelyföldi harcok történéseit ismerteti.

Székelyföld második világháború utáni korszakától az 1990-ig tartó időszakot Novák Csaba Zoltán mutatja be. A szerző a korszakot a következő periódusokra tagolja: az 1944–1947 közti átmeneti korszak, a román közigazgatás visszatérése, egy viszonylag önálló magyar kulturális és intézményhálózat kiépülése Székelyföldön. A második nagyobb korszak az 1948–1965 közti időszak, amikor létrejön a Magyar Autonóm Tartomány, amely keretet adott a magyarságnak, hogy fenntartsa magyar intézményhálózatát. Ugyanakkor ebben a korszakban történik meg a szocialista társadalom kiépítése, a kollektivizálás, az államosítások, a társadalom egy részének megfélemlítése. A következő nagy korszakot az 1965 és az 1970-es évek közötti időszak képezi. Ekkor zajlik Hargita, Kovászna és Maros megyék megszervezése, a nagy ütemű városiasodás és iparosítás. A nyolcvanas évek Ceaușescu-politikája egyértelműen a magyar oktatási és kulturális pozícióknak megyén belüli letörésére, a falurombolási tervek megvalósítására irányul. A politikailag és gazdasági szempontból is kilátástalan helyzet változik meg az 1989-es rendszerváltozással. Az 1990-es év első fele azonban számos konfliktust hordoz magában, mint például a marosvásárhelyi fekete március. Az események követése az 1990. májusi első szabad választásokkal zárul.

Székelyföld története hiánypótló munka erényeivel és hibáival együtt. A kötetek olvasása közben feltűnik a szerzők nyelvezete és stílusa közti elté-

rés, amelyet a szerkesztők nem egységesítettek, ez sok esetben zavaró. Helyenként megfigyelhetők átfedések a témák között, egy-egy esemény ismétlődése szerzőknél, így értékes oldalak lettek elvéve kevésbé ki nem fejtett eseményektől és folyamatoktól. Nem minden esetben történik meg a történeti eseményeknek, folyamatoknak a szélesebb nemzetközi vagy magyarországi kontextusba való ágyazása. Hiányoznak a művészettörténeti tanulmányok, a tárgyi örökség feldolgozása és kielemezése. A gazdasági folyamatok bemutatásakor sok esetben hiányzik az infrastruktúrális beruházások, fejlesztések ismertetése. A helyi közigazgatás fejlődéstörténete, szereplői, kapcsolat-hálózatuk nem minden korszakban van részleteiben kifejtve, sok esetben ennek oka az ilyen jellegű alapkutatások hiánya. Az első világháborúnál a hátszág eseményei, a román betérés gazdasági-társadalmi hatásának kérdésköre talán hely hiánya miatt csak érintőlegesen vannak említve. Helyenként előfordulnak elírások, amelyeket egy javított kiadásban lehet korrigálni. A szerkesztőknek célkitűzései között szerepel egy angol és egy román rövidített változat megjelentetése, amelyben lehetőség van arra, hogy a hibákat, illetve hiányosságokat kiküszöböljék.

A háromkötetes összefoglaló munka minden hiányossága ellenére kiváló alkotás, egy széles körű összefogás, kutatás eredményeként tudott megszületni. A szerzők által felhasznált könyvszet révén talán a legteljesebb Székelyföld történeti bibliográfia állt össze. A történelmet oktatók számára tudományos megalapozottságú segédanyagként lehet tekinteni, amelyet be lehet építeni mind az általános, középiskolai, mind pedig az egyetemi tananyagba. A munka érdeme, hogy eligazít a történelmi múltban, segít a laikusoknak abban, hogy mit érdemes tudni az illető korszakról. Hivatkozási alap mind az egyszerű olvasó, a politikai vagy gazdasági elit, mind a kutatók számára.

SORSDÖNTŐ ÉVEK – KETTŐS ÁTÉLÉSBEN

Könyvek közel- s távolnézetből

Emlékalbum, gyermeki intimitásokkal, 1944-ből¹

■ Belefér-e a megszólalni hangban és vizuális emlékananyagban is kötelező alkotó analitikus perspektívájába, hogy a történelmi felelősség a kollektív identitások és egyéni életvezetési normák aktualitásával terhelődik? Vajon „átfordítható-e” az egyén, az átélő személyiség, a megszólalás-kényszer abba a historikus „elszámolásba”, mely nemcsak a kortársakat, hanem az utókort is éppúgy terheli? S lehet-e mindennaposá tenni az emlékezet hordalékait, akár súlyos terheit is, ha immár évtizedek súlyosodnak a visszaemlékezés kényszerére, ha a mindennapok töménysége elnyomni látszik az életesség személyességét?

Marianna D. Birnbaum kötetének főszereplői a gyerekek, az ő életük, helyzetük, barátságuk, elszakadásuk, méltatlan sorsuk, váratlan-véletlen megmenekülésük, túlélési kísérleteik 1944-ben, s részben utóéletük is. A könyv ünneplendő erénye a hétköznapiaság. Majdnem levéltári mértékű, de mégis másabb, mert közvetlenül személyes, elbeszélő, kötetlen, időket átívelő, a kollektív emlékezeten túl a mindennapi feledést és felejtetlenséget is beemelő szerkezetű. A szereplők mintegy 2-3 éves kortól 12-16 éves korig idéződnek fel Daisy emlékezetében, szemük színével, kedvenc játékuikkal, szituációs élményekkel, mondataikkal, sorstűrésük és szenvedésük mindenperceivel, s ha túléltek, akkor életsorsuk meghatározottságával.

Az alkotó szuverén szemlélete a kötetben kiegészül még a környezet, a társadalmi létmód, a cselédek, nanny-k, keresztanyák, Fräuleinek, nagynénik – és mellettük a fiúk, férfiak, nagybácsik, ismeretlen rokonok, házmesterek, ke-

retlegények, ruszki katonák, magyar bakák, katolikus és zsidó, hívő és hitetlen felnőttek közvetlen közelből bemutatásával, emberi sorsvázlatuk skicceinek képek és emléktörödékek általi megalkotásával. Meg a barátok, beosztottak, üzletfelek, védett házak lakói, pincébe menekült környékiek, ártatlan áldozatok és vétlen családjaik sorshelyzetének, túlélési vakreményének verzióival. Rokonszenvek és embermentések, Dunába-lövések és elhurcolások, marhavagonok és visszatérések, a legtöbb haláltábor neve és híre, közben ismét gyermekorsók, jobbák vagy végzetesek, elkényeztetettség és leleményesség, merész és rátarti megoldások, önfeladó beletörődések. Mindennapok, a náci bevonulástól a háború utáni időkhöz, visszatérőkötől a soha többet nem hallott rokonokig...

Végtelen tömegben, oldalanként számos rejtett intimitással ábrázolt sorok sorozatai ezek, a tízéves kislány emlékezetében megmaradt portrék képzetanyaga szerint. Elhurcolás, foglósors, munkaszolgálat, német vagy orosz kényszermunka, lakásrablás és boltkifosztás, éhezés és krumpliosztás. Egy háromnegyed év, mely a magyarországi zsidóság hozzávetőlegesen félmillió áldozattá vált egyedének sorsát szimbolizálja, akiknek háromötöde a gázkamrák és a kényszermunkák közvetlen áldozatává lett. S közben néhány keresztény segítő, rokon vagy ismeretlen, szomszéd vagy szolidaritást vállaló is arcot kap – nem ok nélkül.

A kötet „szöveganyaga” nem mérhető az akadémikus emlékezetkutatás szimpla mércéivel. A könyv hátoldalán Spiró György ajánló szövege: „Nem igaz, hogy nem lehet újat írni a vész-korszakról, csak kiváló emlékezőképes-

ség, visszafogott, a sorok között megbúvó ironia és jó toll kell hozzá. Mariana D. Birnbaum könyvének nagy része azokról a rokon vagy közeli ismerős gyerekekről és a szüleikről szól, akik nem jöttek vissza; többük fényképét is mellékelte, köztük néhol feltűnik a szerző is kisgyerekként. Normális, jól szituált felnőttek és szépen öltöztetett gyerekek, mindegyiküknek végig kellett volna élnie az életét. A groteszkre finoman kihegyezett szemléletével, az irodalomtörténeti munkákon edzett szerkesztési gyakorlatával a könnyfakasztást a szerző végig elkerülte, ettől szép és igaz ez a könyv.”

A könyv szerzője magyar származású irodalom- és kultúrtörténész, a Kaliforniai Egyetem kutatóprofesszora, a Közép-európai Egyetem vendégprofesszora, barátainak és régi játszótársainak csak „Daisy”. „László Marianna Daisynek születtem Budapesten, a Pozsonyi úton nőttem fel. Lassan hatvan éve Amerikában élek, ott mentem férjhez...” Kutatási területeként a közép-európai kultúra nevezhető meg a 15. századtól napjainkig, de Janus Pannoniusról, Moses *Mendelssohn* feleségéről és több más jelentős személyiségről írt féltucat könyvet, Spiró György, Esterházy Péter, Nádas Péter, Danilo Kiš, Christa Wolf, Konrád György és mások huszadik századi jelentősége is foglalkoztatja esszé- vagy interjúkötetekben. Esterházy Péterrel két közös beszélgetőkönyvet is jegyez, legutóbb az *Az évek iskolása* 2015-ben jelent meg. Egy Vári Györgynek adott interjúszövegében így vall a magyar emlékalbum háttéréről és szikáran pontos emlékezeti tartalmáról: „...az jár, általában is, az öregséggel, hogy az ember elkezd visszafelé nézni, és az emlékei egyre fontosabbá válnak. A szomorú emlékek még inkább. A gyerekkoromról van szó, a nagyszüleim komáromi házáról, az ottani zsidó templomról, a pesti zsidó elemiről. Nincs vallási kötődésem, csak mint nosztalgia él bennem. Kulturális kötődésem sincs igazán, mert sem a jiddis, sem a héber nyelvű kultúra nem volt igazán része

az életemnek. A modern héber írókat modern irodalomként olvasom. Vagyis a zsidóság az élettörténetem szempontjából fontos. Mondhatnám, hogy a legfontosabb, mert már régen nem leszek nő, nem leszek kultúrtörténész stb., amikor még mindig zsidó leszek, és akármilyen öreg leszek, a meggyilkolt családtagjaim nem élednek fel.”²

A '44-es emlékkönyv sajátlagossága alighanem abban áll, hogy nem „a zsidókról” vagy „a zsidóságról” szól, s nem elvont tömeg sorsát idézi meg, hanem mindig személyekét. Nem hallgatja el, ha tétován emlékszik, ha elfogultság hatja át, sem ha olykor száraz vagy tünnető akár. Őket, az élőket, a valamikor voltakat idézi meg, elkerülhetetlen hatású személyességgel.

Ami ezenfelül is izgalmas Birnbaum könyvében, az már korábbi, magyarul is megjelent sikeres művében is jelen volt szemléletmód.³ Aligha kell kósza analógiákat keresgálnünk a huszadik századi vallomások irodalmából, Gracia Mendes históriája esetleírásokban gazdag illusztrációt nyújt ahhoz, hogy a szakralitások tiszteletére kevésbé adó, primer haszonvételben annál harsányabb uralkodó hatalmak működéslogikáját tükrözze. E perszonális történet az eltérő utókorai leírások „tényei” és adatai dacára egykor is másfajta, utóbb még eltérőbb jelentéstartalommal bírt/bírhatott, minthogy az utókor is meg saját kora is épp önnön múltjához vagy élő jelenéhez kellett szabja a bemutatás, rögzítés, intenció, belátás és magyarázat gesztusait, a történő történelem kontextusait. Megerősítő tehát a Szerző szándéka, hogy ha Gracia históriája minden egyedi vonásával együtt is „tantörténet”-szerű, akkor lehet mindezt másként is megérteni, ha jelenünk és múltunk dimenziói között merészkedünk közeledni hozzá. Könyve ezt a régvolt világot a legkisebb „kikacsintás” nélkül is a mai világok analógiájaként értelmezi, elemzésében a mikrotörténetírásnak épp olyan aspektusa gazdagodik, mely alapján a társadalmi környezetéből kilépni kényeszerűlő (vagy ilyesmire vetemedő)

egyén szinte egész kora teljes uralmi ármádiájával kerül szembe, s legfőbb eszköze a menekülés maradhat csupán, vagy valamely messianisztikus képzet, hogy ha például a keresztény Európa falai áthatolhatatlannak bizonyulnak, akár a Fényes Porta bűvkörében is létre tudja hozni túlélő közösségét, kiérdemli a kor legnagyobb tekintélyű bizánci, olasz, németalföldi és ibériai rabbijainak elismerését, s utóbb azt a vádat is, hogy „proto-cionistaként” titkos útvonalakat épített ki a menekülő zsidóság biztos célbaéréséhez, nagylelkű megsegítéséhez. A Mendes család kivételes életű Graciája éppúgy „típus”, mint az *Emlékalbum* megannyi szereplője: szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások, családi némaságok veszik körül az egyes életeteket, szorongásokat ültetnek el a gyermekkorban, méltányossághiányt keltenek, a mások átélte érzelmek saját létbe emelését segítik elő, a családi kapcsolatok egész „mintasorát” vázolják fel, s az érzelmek megértésére fókuszáló „összehasonlító emlékezetkutatás” személyes lenyomatává teszik e könyvet is.

Birnbaum *Emlékalbum*-könyve azoknak is izgalmas forrásmű, akik elfogadják, szeretik vagy megértik a kapcsolatok „mérlegét” tükröző beállítódást, amely elbeszélői életfelfogással, létideológiával hitelesítve a trauma intimizálódását mutatja föl. Szinte lapozunk a sorsokban, oldalanként mások és mások a szereplők, az apró fejezetek egy kortárs portrészort alkotnak, méghozzá gyermeki fókuszról exponáltat. Ez a „lapozgatós” könnyedség, stiláris gördülékenység, adekvát drámaiságot pótló haragnélküliség vagy elfojtás valamiképpen egy etnokulturális sérülékenység szükségzerű tüneteit villantja föl, de indulat helyett mintegy kedélyes gyásszal, a meg-nem-engedődő harag helyetti föloldásban találja mindazt, amit korántsem az elfogadás diktál. A saját emlékfoszlányokban kisajátított és megörökölt, tovább vitt és 1956-os disszidáláshoz vezető úton túl mintegy tartósított életélmények ilyen formában feltárása talán épp a beszélőközös-

ség, az emlékező intimitás megszólaltatása révén a megmaradt társadalmi feszültségeket oldja föl. S teszi ezt épp olyankor, midőn e feszültségek közel olyan életteli, mint Daisy gyermekkorában voltak, s épp úgy, ahogyan a feszültségek bünteljes árnyoldalát a német nemzetideológia hosszasan rejtegette.

Rövidebben, de ugyanakkor kritikai tónust is megfogalmazva itt: lehetett volna talán az emlékalbum fotóit arra használni, amit Marianna D. Birnbaum egykor Gracia Mendes sorsában a túlélők esélyének kultúratörténeti körvonaláival pontosított, s most, a történeti antropológia esélyét mintegy szándékosan elvetve, az emlékezés terhére közszemlére bocsátva fogalmaz meg zsidóságról és világról, immár mentség nélkül pusztuló sorsok kitettségéről. Ha tudományos műre vállalkozik, Birnbaum már ott lenne a memoáriródalom sikerlistáján. De nem tudni, szándéka a budapesti zsidóság életközeli emlékezetbe emelése, az „add tovább fiadnak” kötelezettsége, a személyességek mentése vagy talán annak biztosítása volt-e, hogy mindez ne maradhasson közvetlen elérésen inneni, szubjektív képanyag, hanem legyen közkinccs inkább, egy lassan elmúló nemzedék utolsó hagyatéka, esetleg (nem kevésbé) valamely örök veszélyre figyelmeztető, az elszámolás kényszerével szembenező alkotói üzenet akár.

Mindezekkel együtt is méltó és alázatoskodás nélküli tiszteletet kihívó könyv. Mindenkinnek, akinek erre szüksége van vagy lehet. S amíg lehet.

Hóhérsportrék az arcok birodalmaiból

■ Igencsak erős kontraszt lehetne a történeti antropológia aspektusa Birnbaum könyve esetében, de éppily „lapozós történelem”, vizuális emlékezeti forrásanyag rejlik Ernesto Frers munkájában is, amely a portrék sorát a másik „felvilág” alvilági lényeből formálja meg. *A Birodalom hóhérsainak nyomában* címmel megjelent kötet⁴ nem csu-

pán a holokauszt időrendjét és a nürnbergi vádlottak lajstromát tartalmazza, hanem négy nagyobb blokkba rendszerezi a zsidók mérszárulásának közvetlen részeseiként, felelőseiként és (java részük esetében) emberiség elleni bűntényben részesekként, akár napjainkig is szökésben lévő ismeretlenjeiként bemutatható mérszárosokat. A CIA és a nyugati országok által kimenekített néhányak (tízezres nagyságrendben) vagy a nürnbergi bíróság által perbe fogott kéttucatnyi legismertebb felső vezető mellett a későbbi, hidegháborús légkörben bűneiket leleményesen rejtő tömegek ellenében szűk körű kutatói gárda indult munkába, hogy feltárja, megnevezze, felelősségre vonassa mindazokat, akik hatmillió zsidót és ötmillió más holtat hagytak „örökségként” a jelenre, itt „nem elviselhetetlen tárgyilagossággal, hanem a rémület emlékezetével” megírt portrészorba szedve jelennek meg. Bűnösök és bűntetteik fotói, az őket utólag nehézkesen azonosítani és megnevezni igyekvő kutatók forrásanyagai kerülnek itt egy képeskönyvbe, főképp olyanok révén, akik túlélők vagy emlékezők nevében, de az utókor igazságkereső elkötelezettsége okán szánták életüket Himmler, Eichmann, Heydrich, Jodl, Keitel, Speer, Ribbentrop, Borman, Göring, Mengele, Hess és mások tetteinek megnevezésére, végigkövetésére. Az ebbe a körbe sorolható mintegy 150 ezer náci szökevényből az utókor igazságszolgáltató büntetésének mindössze 35 ezret sikerült vádhatóság elé vonnia, a háború kirobbantásában, béke elleni bűntettekben, háborús bűnökben és emberiség elleni bűnökben elítéltek java része tehát átélte, megúsza, s ha úgy tetszik, ők és leszármazottaik mindmáig körünkben élnek... Mindazok, akik üldözők, kutatóik, tetteiket felderítő nyomozók voltak, ugyancsak jelen vannak „eredményeikkel” e kötetben, mely lakonikus „ajánlójában” így körvonalazza a bűvkört: „A Harmadik Birodalom hóhérai, a holokauszt végrehajtói és akik megbosszulták az áldozatokat”. Róluk szól e könyv, ha csak lapozgat-

juk. De csöppet sem rejtja a fedésben lévő tömegeket, sőt: „A náci vezetők és üldözőik története” alcímmel voltaképpen a könyv nem csupán a korabeli rejtett emberek portréit, személyes életútjának apró részleteit kínálja (pl. Heydrich, Csehország és Morvaország „protektora”, minden helyi ellenállástól „megtisztítója” mint félénk kisfiú, aki hegedülni tanult, hogy ebből is „az árja faj felsőbbbségére” utaló önértelmezés szülessen később), hanem egyúttal személyes kapcsolatrendszerek, hálózatok, pszichés motivációk, félelmek és aberrációk tömegét teszi kiolvashatóvá. Egyúttal a háttértörténeteket is, ami egy katalógusnál árnyaltabb értéket ad e forrásműnek. Ahogy a Heydrich elleni prágai merénylet kitervelői, elkövetői is képbe kerülnek, halványan földereng Hitler belső elhárítási szervezete, képbe kerülnek a cseh szabadságharcosok mögötti emigráns ügynökök, kommandósok, brit elhárítósok, kémek és logisztikai menedzserek is – de nem függetlenül az 1942 májusának végén elkövetett merénylet után elpusztított mintegy ezer megkínzott és kivégzett ember, mellettük háromezer zsidó deportált halálától. Hasonló „pillanatfelvétel” készül Eichmannról, Göringről, Himmlerről és még sokakról, de nem függetlenül a történetek szálai között felfelőlő tényanyagtól (például az 1944 júniusában Magyarországról Auschwitzba érkezett 361 661 fogolytól), s ezenközben a hóhérok históriáját végül is sikerrel feltáró kutatókról, például Simon Wiesenthalról, Beate Klarsfeldről vagy az angol, az amerikai, izraeli és más titkosszolgálatokról, bosszúálló csoportokról, volt nácikról és politikai vagy gazdasági utóéletükről, elszánt üldözőik próbálkozásairól – végül talán nem eltúlozható vádiratként azokról is, akiknek a háborús évek alatt vagy után megnevezhető köze volt a gyilkosok mentéséhez, bűjtatásához, fedezéséhez és a körülöttük helyenként kialakult közöny nemzetközi terjedésében, a Nyugat cinkos felelősségében is.

Nem túl vastag könyv, „mindössze” néhány portré, de abból is a továbbiak,

sorsok és drámák, életutak és függőségek, célok és aljas tervek végtelen tömege ömlik elő. Talán (néha, valamikor és valahol) éppen e tantörténetek kapcsán kellene elmondani, hogy főképp azok, akik tagadnak, félrebeszélnek, ostobaságokra vetemednek, vagy tudatlanságra büszkének minősülnek az európai zsidóság pusztulása és sokan mások gyalázatos megsemmisítése terén, olykor beleolvashatnának ilyesfajta „kézikönyvekbe”, melyekből nem a csahos fasizmus lözungenjait, hanem az elkövetők emberi és nyomorult világa dereng elő hétköznapi példák sorozatain át. Tanulságosan, észbontóan, veszélyesen. És korunk „áthallásos” historikumától korántsem függetlenül... A Birodalom arcai ugyanis az arcok birodalmára épülnek, azok mintázatára hasonlítanak. Egykor is, ma is.

Közösségi gyász, nemzet-komplexum, sors-trauma

■ A Birodalom arcainak és az arcok lenyomatainak „hagyatéka” olyan mintázatokba illeszkedik, melyeket nem könnyű, sőt lehetetlen az örökség komplexusai nélkül kezelni. Közösségi viselkedés, szeretet, illúziók és kultúra-elsajátítás, erkölcs és relativizált spirituális értékek kérdései töltik ki aktuális napjaink kihívásainak és próbatételeinek java részét, olykor teóriákban és víziókban, máskor tapasztalati tudásban és megfigyelések során rögzített változatok, hol régi koroké, máskor napjainké, saját világainké és más kultúráké egyaránt. Illendőnek látszik e tárgykörökhöz és ideákhoz igazítani a szemlézés szempontjait is, melyben most egy időálló felvetést, mértékletes, de már nem új összegzést nyújtó kiadványról szólnék.

A közösségi viselkedés alapjai alcímet, de fontosságát tekintve nem mellékes tartalmat vállalja ez a mű ahhoz, hogy szociálpszichológiai összegzést adhasson a német közgondolkodás, lakossági értékrend, mentalitás, történeti önkép és nemzetfogalom komplexumáról (helyenként persze kifejezetten a

komplexusairól is).⁵ A kötet kulcsfogalma, föltett ideája és keresett szociális tartalma talán a szeretet, de mellette éppannyira képbe kerül a vak infantilizmus, a háborús trauma és a bűnbakok kijelölésének, avagy az elnyomás intézményesítésének és a totális alárendelődésnek is legalább akkora „terápiás” tere. A kötet, mely 1967-ben közzéadva mintegy előesti programpontjává lett a '68-as diáklázadásoknak, rendszerkritikus világgépnek, a jóléti és morális eltompultságba belekényelmesedő háborúviselt nemzedékek mozgalmi hangütésének, ténylegesen is frappírozta (az akkor még harsányan Nyugat-) Németország fiatal nemzedékeit. A náci múlttal szembenézni, a megismerés döbbenetét átélni, a „következmények nélküli” közgondolkodást rajtakapni kellő merészséggel képes szerzőpáros egy bűntudatát megbúvással elkerülni próbáló, a hétköznapi fasizmusokat rejtteni siető, a megbocsátásért látszatzűnbánatot sem kockáztató társadalmi világról ad intim látképet, a kollektív bűn és elhallgatás minden felszabadításra váró kérdésétől mentesen édegelő nemzeti közösséget kap rajta önnön hitványságán.

Tudás- és viselkedéstörténetileg a vesztes és áldozatokat jócskán számoló első háború, majd a weimari kísérlet kudarca, a traumatizált németek önkéntes alárendelődését és a „lelkismeret szavát” új agresszióba átmanipuláló közfelfogást vázolja föl. De erre mintegy ráadásképpen ismerteti azt is, hogy a történeti légkörben felgyülemlett problémák (a mindenkori „felelős” keresése, családi tragédiák, gazdasági világválság, elszegényedő tömegek, munkanélküliség, múlttagadás és át-hősítés, bűnbakok megnevezése és megtorlás igénye stb.) együttes pressziója szinte elemi vakhittel segítette valamely „gigantikus apafigura” megtalálására a gyermeki csodavárára áhítókat. A Hitlerben megnevezhető, vakon követhető mitikus hőst, kudarcos nemzeti múltat feledtetni tudó támogatót és messzi jövőndőbe vetett hitet fanatizálni képes kisembert felfedező német tö-

megtársadalom erre már csak kézenfekvő megoldásként kapta a rendszer ellenségeire, az úton előrehaladást akadályozókra, a másságukkal kitűnőkre zúdítható összes előítéletességet, kompenzációs esélyt és ellenségkreálási lehetőséget: cigány, bolsevik, zsidó, szocialista, nem árja, nem tömegember elleni „megoldási” célirányt és útmutatást.

Mitscherlichék egykor korszakosnak mondható szociálpszichológiai összegzése rendszerezetten mutatja be, hogyan függött/függhetett össze mindez a társas hiány, kollektív emlékezeti trauma a „szeretet német módjával”. S a második veszített háborút követően nem a mértékvetel, az elszámolás, a belátás, a tisztázó és megértő magyarázatkeresés vagy akár bűnbocsánat volt a sunnyogó („Endlösung” utáni) megoldás, hanem a tagadás, elfojtás, kivetítés, meg nem történtté hazudás, az elszámolhatatlanság bűnének kollektív feledtetési kísérlete, mely mintegy alapját képezte a Marshall-terv segélyeiből „gazdasági csodára” képes új német önképnek. A büszke változás- és fejlődéstudattal egykönnyen fölszerelkező, de a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni nem próbáló német lakosság a „felettes én” teljes elvesztésével, a gyász megtagadásával és elmismásolásával és az ipari jelentőségű népi bűnével mintegy össztársadalmi szinten azt vállalta, hogy Hitler bukásával az erkölcsi felelősség is letűnt, a személyes múltbeli bűnök morális mérlege úgyszemint elvárható senkitől és senki által definiáltan, a számonkérés és a „parancsra tettem” látszatfelelőtlensége nem kíván majd egyéni szembesülést semmivel... A felettes én, a morális fenség, a vezérvesztés kínja először talán a szüleik tompult közönyével, infantilis meséivel, betokosodott jólétével szembesülő '68-as generációval került napirendre, s ma már kevésbé vitatható, hogy a végül mégiscsak elkövetkező számvetés nyomán a mai Németország a polgári értékrend visszanyerésével és a tolerancia újratervezésével lett képes ténylegesen felőlni a továbbélés szintjéig. Mitscher-

lichék elemzése ezt a mögöttes történeti, folytonos lelki és morális önépítési tünetegyüttest jeleníti meg, s ha „lapos analógiát” keresnénk, kutatva sem találhatnánk korszakosabb jelentőségű európai társadalom-lélektani főművet, mely ekkora hatással maradt a kontinens lakóira, továbbá amely (sajnálatosan, de immár átláthatóan) ekkora jelenkori érvényességgel bír mindmáig, akár kelet-európai vagy földrészközi politikai ideológiák figyelmeztető jelenléte révén.

A gyászolásképtelen társadalmi világot megjelenítő kötet súlyos érdeme, hogy a legkisebb kísértés nélkül a kacifántos szakszöveggyártás terén, de a hétköznapi lélekismeret és két megélt korszak manipulatív hatalmi nyelvének intuícióit is átérző tálalás révén folyamatosan bevon a hitleri, a posztháborús és hidegháborús, majd a belátás-felismerés-meghaladás időszakának egész nyelvpolitikai világába. Huszár Ágnes fordítása alighanem az érzékenyítés eszköze már, s ettől vérfagyasztóan mai tónusban szól ez a félszáz éves opusz, melyhez Erős Ferenc könnyed és mély áttekintése a korszak(ok) társadalom-lélektani etapjairól még külön ajándék az Olvasónak. A barbár embermegsemmisítés és a traumatikus érvessztés korszakai annyira sugárzóan frappírozzák e kötet olvasóját, hogy nehéz az egyes fejezetek „üzeneteként” megmondani: ekkora nemzet megtévedt históriája, ekkora felelősség kezelni nem tudása, a mitikus és melankolikus gyázmunka kollektív elsinkófálása, a bűn-szegyén-szorongás megkövetelte „valótlanítás” és valóságvesztés drámája vagy mi más tekinthető meghatározóbb effektusnak... (Erős Ferenc előszava arra is érzékenyen utal, hogy a holokauszt-túlélők körében és körülöttük lezajló háború utáni változásfolyamat szinte analóg verziója a szülők és nagyszülők viselkedésmódjaival szembenézni nem képes kelet-európai példának.)

Nem mellékes az sem, hogy e kötet részkérdései, háttérelmzései, az analitikus pszichológia eszköztárának ilyen

világos érvényesülése segítségével kontraszt képződik a fasizmus idején menekülni kénytelen frankfurti filozófusok visszatérése hatvanas évekbeli, a tagadás és elfojtás lélektani tapasztalatát a freudizmuson túl az „egydimenziós ember” (Marcuse) és a „tekintélyelvű személyiség” (Adorno) kialakulás-folyamatával illusztráló társadalomképek komplexitásával, majdan a fogyasztóiség amerikai és nyugati individualizmussá bonyolódó mivoltával összefüggésben. Erős kitűnő bevezető esszéje azt sem hagyja említés nélkül, hogy „a gyászra való képtelenség” meghaladásának folyamata, mely a hetvenes évek közepétől mintegy húsz esztendő alatt sikerképessé tette a német társadalmat, napjaink Magyarországon minden nemzetpolitikai, kollektív identitási (önelemzési hajlandóságot szinte tiltó) stratégiákban épp ellenkezőleg jelenik meg. A külső elszigetelődés, a nyilvánosság megdolgozása a valóságvesztés céljával aktivált, a fiktív és életképtelen identitások terjedésében élénkeket látó, a morális felelőtlenség és a múlt kollektív tagadásának esélyt kínáló államiság valójában e kötet kétszáz oldalán át korántsem „múltkérdésként” mutat tiszta analógiákat, hanem a rémisztő jelen reális kölcsönhatásaiban megbúvó perspektívaként... S ha a gyászolásra képtelenség a közös-

égi viselkedésben, az előtörténet kínos öröksége a jelenben ekkora, eddig nem túl sokak által ismert vagy végiggondolt hatással bír, akkor mintegy kötelesség is újrakérdezni: vajon mindezek együttes hiánya, kínzó túlnyomása és kompenzált vagy elfojtott állapota mennyivel súlyosabb teher lehet?!

A rálátás igényének és a szembesülés súlyának életképes megmaradása vagy újrafeltámadása aligha szentenciákkal elősegíthető. Ehhez ilyen fontos és felelős könyvek, kiadók, megfontolások, szándékok kelleneek – és ennyi felelősség is, mely az emlékezet aktuális részévé teszi az emlékezhiet hiány drámáját. Akkor is, ha a gyász immár nemcsak képesség, hanem megélt történelem is. Egyik nélkül sem életképes a belátás, a megbocsátás, a túlélés, a gyászolásra képtelen rendszer pedig a halandó és szimbolikus többleteivel is terhelt gigantikus apafigura helyébe sosem a tolerancia-növekményben érdekelt, hanem a hamis pótlékok piedesztálra emelésében, a szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások, családi némaságok vagy közösségi szorongások, méltányosság hiányok kompenzálásában. A múltbéli történések és a közös gyász gesztusainak diszharmoniaja pedig nem a belátó, együttérző, szolidáris és szociális korszakok előjele.

A. Gergely András

■ JEGYZETEK

1. Marianna D. Birnbaum: *Emlékalbum 1944-ből*. Corvina Kiadó, Bp., 2015.
2. *Nem élednek a legvilkkoltak*. Népszabadság 2015. december 30. <http://nol.hu/kultura/nem-elednek-a-legvilkkoltak-1582197>
3. Gracia Mendes *hosszú útja*. L'Harmattan, Bp., 2008.
4. *A Birodalom hóhéraitak nyomában. A magyar holokauszt 70. évfordulójának emlékére*. IDRResearch Kft – GloboBook Kiadó, Pécs–Bp., 2014. (eredetileg *A La Caza de Los Verdugos Del Reich*, 2010, Barcelona – letölthető könyvként <http://www.seraporlibros.net/470872/A-la-caza-de-los-verdugos-del-reich>)
5. Alexander és Margarete Mitscherlich: *A gyászolásra képtelenül*. Múlt és Jövő Kiadó, Bp., 2014.

A MAGYAR TUDOMÁNYMŰVELÉS KÜLHONI VETÜLETEI

■ Amikor megláttam írásztalomon az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága évtizedeit bemutató köteteket,¹ még nem sejtettem, hogy napokig le sem tudom tenni azokat a kezemből. A klasszikus tervezésű borítókon szépiaszínűre konvertált fotográfia, mely üres oszlopcsarnokot ábrázol, fölötté a kötetek címe magyarul, illetve angolul, valamint egy időparaméter: Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. 1996–2016.² Az itt olvasható tanulmányok a rendszerváltás utáni kisebbségtörténet olyan aspektusait foglalják egybe, melyeket ez idáig nem olvashattunk ilyen artikulációban, ilyen relevanciában. A letisztult, a ma oly divatos figyelemfelkeltő dizájnelemeket nélkülöző puha borítólapon mögötti harmadik oldalon olvasható tartalomjegyzék azonban annyira meglepett, hogy percek szükségeltettek ahhoz, hogy az ott tükröződő két évtizednyi eseménysor emlékeit közvetlen tapasztalataimból és közvetett ismereteimből újra „hadirendbe” állítsam, és izgatottan fogjak neki az olvasásnak, figyelvén közben, hogy ez az információgazdag volumen miképpen egészíti ki, alkalmanként cáfolja meg eddigi tudásomat az MTA rendszereiről.

Az egyszerűség kedvéért a magyar nyelvű kiadványt fogjuk tüzetesebben ismertetni, míg angol változatáról ennek kontextusában beszélünk.

A közel kétszáz lapnyi szöveg olvasása közben hamar rádöbbenhetünk arra, hogy olyan tudománytörténeti munkát tartunk a kezünkben, amelynek ritkán születik párja a Kárpátok koszorújába ékelt magyar kultúrvilágban. Talán a több mint másfél évtizede megjelent, a Scientia Kiadó által gondozott

tudománytörténeti összefoglalókat említhetjük hasonló funkciójú (de, a vállalkozás jellegéből kifolyólag volume-nesebb) publikációkként.³ A Fedinec Csilla szerkesztésében megjelent magyar és angol nyelvű munka felidéz az olvasóban egy korábbi, szintén általa gondozott kötetet, amelyik a magyarországi tudományos világ és a külhoni magyar kisebbségi kutatóműhelyek közti kapcsolatot illusztrálta azzal, hogy egy volumenbe válogatta a Domus-ösztöndíjasok magyarságkutatás szempontjából releváns tanulmányait.⁴ Ezt a mostani kötetet értékelhetjük úgy is, mint a (politikai) határokon átívelő magyar tudományos együttműködés dokumentálásának újabb felvonását. Az előbb említett kiadványhoz képest ez a könyv amiatt fontos, mert elsősorban a tudományszervezés intézményi hátterére, az MTA által működtetett, Magyarország határain átnyúló kutatási programok helyzetének bemutatására és elemzésére helyezi a hangsúlyt – míg az *Értékek...* ezen kutatóműhelyek megvalósításait szemrevételezi.

A nemzet mint tudományos közösség című könyv azoknak a tudományszervezési háttérfolyamatoknak a rendszereibe enged betekintést, amelyek léptékét mind ez idáig talán csak az MTA által lehetővé tett kutatási tevékenységek közvetlen lebonyolítói tudtak csak felbecsülni. Az itt rendelkezésünkre bocsátott adatok még a rendszeren kívül lévő érdeklődők számára is segítenek megérteni azt a forráskezelési apparátust, amely lehetővé tette, hogy közvetlenül a '89-es fordulatok után⁵ azonnal meginduljanak az MTA által is koordinált kutatásfinanszírozási programok, amelyek lehetővé tették a 21. század Európájában azt, hogy a frissen lebontott berlini fal mögött, leg-

többször „súly alatti növekedésre kényszerített pálmák” állapotában fennmaradt, erősen leépített lehetőségekkel rendelkező kisebbségi tudomány- és társadalomszervezési műhelyek részesüljenek az anyaország Akadémiája által rendelkezésükre bocsátott, kezdetben a fennmaradást, a későbbiekben meg a fejlődési lehetőségeket biztosító ösztöndíjakban, kutatási infrastruktúrafejlesztésekben.

A tanulmányok statisztikák felhasználásával kialakított nézőpontok segítségével részesei lehetünk annak a tudományos áramlásnak, amely nemzetközi horizontok felé nyitja a többségi kultúrákban (legtöbbször) másodrangúként kezelt kisebbségi tudományos világot. És amint a kötet több ízben is hangsúlyosan kiemeli, a tudományművelést elsősorban *az eredeztető közösségre életjavító faktorként visszafordított szellemi tevékenységként* definiálta⁶ mind az Akadémia, mind a vele partneri viszonyban működő magyarországi hivatalok, alapítványok és szervezetek, amelyek leginkább az MTA által mutatott (tudományművelési) irányvonalat követve kapcsolódtak be anyagi forrásokkal, szakmai tanácsadással, intézményesítési lendülettel a kisebbségek tudománygyakorlataiba.

A kötetből viszont kiderül, hogy a kisebbségi kutatás támogatása alkalmanként interferálódhatott olyan tényezőkkel, melyek érzékelhető szinten befolyásolták ezen finanszírozások hatékonyságát: „Hallgatólagosan elfogadott elv volt azonban, hogy [többségi] állami intézmény közvetlenül nem kaphatott támogatást a magyarországi költségvetésből. [...] Ugyanakkor támogatást kaphattak az egyetemek mellett működő civil szervezetek és az egyre aktívabb diákszervezetek is.”⁷ A könyv nem részletezi ezeket a motivációkat, viszont méltóságteljesen utal rájuk. Mivel a könyv a pozitív, megvalósult projektek compendiuma, azokra az elemekre összpontosít, amelyek előrébb vitték a kisebbségi (civil) tudományos intézményépítést, és ezen keresztül si-

kerrel járultak hozzá ahhoz, hogy Magyarország és a szomszédos országok többségi népei között újabb hidak létesüljenek – a tudomány által. Tarnóczy Mariann is felhívja a figyelmet arra, hogy a többségi intézményekkel való zökkenőmentes együttműködés kiépülése hosszabb időt vehet igénybe, hiszen „a horizontális kapcsolatrendszeren rendszerint kívül maradnak a többségi partnerek”.⁸ Mindezek ellenére azonban a 2012-ig az MTA és az oktatási tárca által közösen működtetett (2012-től az Akadémia rendszerébe integrált) Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíj- és támogatásrendszer az Európai Unió jelentős tudományos szubsztrátumává tudott fejlődni, „hiszen az identitás megőrzése, a nyelvi és kulturális sokszínűség fenntartása, a kisebbségi kultúrák, nyelv és tudomány támogatása az Uniónak is egyik prioritása”.⁹ Ugyanakkor szomorúan állapítjuk meg, hogy az anyaország által működtetett tudományos programok mellett kevés olyan többségi kezdeményezést találunk, amelyek szintén ezt az uniós irányelvet támogatnák. A kisebbségi tudományosság által (is) segített kisebbségi társadalomszervezés amiatt is fontos lenne, mert – amint Tarnóczy is felhívta rá a figyelmet – „az elmúlt időszakban a rendelkezésre álló ösztöndíjkeret összességében csökkent, a potenciális pályázók száma pedig többszörösére nőtt”.¹⁰

A Berényi Dénes, Glatz Ferenc (a Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért Szakkuratórium) által fémjelzett küllhoni magyar kutatástámogatások számos senior és junior pályázónak biztosítottak magyarországi kutatási infrastruktúrát, levéltárakhoz, könyvtárakhoz való hozzáférést, valamint elszállásolást is a Domus házában, amelyik 2012-ig az oktatási tárca tulajdonát képezte, és amelyik, az Akadémia költségvetéséből felújítottan, a 2014-es ünnepélyes újraavatása óta megint várja a tudásgyűjtésre érkező vendégeit.

A Tarnóczy Mariann által írt fejezet alapos összegzése az MTA küllhoni ma-

gyarok felé irányuló tudománypolitikai megvalósításainak. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a támogatásfolyósítás mellett az MTA kutatásösztönző megvalósításai közé tartozik a külföldi tagok folyamatos felvétele, valamint a Magyarországon kívüli régiókban létrehozott regionális bizottságok rendszere, amelyek az MTA területi testületei mellett (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Veszprém) hatékony fórumai a külhoni és az anyaországban művelt tudományosság összekapcsolásának. Így alakult meg 2007-ben, Románia EU-ba történő belépésének esztendejében a Kolozsvári Akadémiai (ma Területi) Bizottság, amelyet 2008-ban követte a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, 2014-ben a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács és 2015-ben a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács. Ezek a fórumok ugyanakkor funkcionális fórumot biztosítanak az egyre növekvő számú külső köztestületi tagok számára, akiknek a száma, amint a Tarnóczy által készített statisztikákból is kiderül, inkább a nyelvhez kötődő diszciplínák keretén belül növekszik számottevően.¹¹ Juhász Gyula akadémikus kezdeményezései előtérbe állították a Nyugaton élő magyar tudósdiaspórának az MTA által működtetett tudományos folyamatokba történő integrálását. Juhász idézett megállapításából is kiderül, hogy a diaszpóra magyar tudósainak hathatós támogatása jelentőségteljes lehet akár az Akadémia számára is, amíg a környező országokban élő magyar vonatkozású kutatások esetében az MTA mint finanszírozó kell szerepet vállaljon.¹²

Az MTA külhoni kutatásprogramjainak egyik legsikeresebb vonulatába vezet be Tibori Timea cikke (*A Domus Ösztöndíj Program*), amely a Tarnóczy által is bemutatott keretek történetét ismerteti, bepillantást engedve így a magyarországi és határon túli tudomány-szervezés műhelyébe, ismerteti a pályázási rendszer korszerűsítését (pl. 2012-től elektronikus úton lehet benyújtani jelentkezéseket, akár angol nyelven is – itt főleg a diaszpóra har-

madik generációs leszármazottaira számítanak, valamint a magyar vonatkozású, de nem magyar nyelvű tudósok által kivitelezett kutatásokra). A Domus három fő „pillére” a Magyarországon felhasználható egyéni támogatások (1996-os indítással), csoportos kutatásokat preferáló szülőföldi kutatástámogatás, valamint konferencia- és kiadványtámogatás (2001-től). Sajnos, amint a fejezet szerzője is kifejti, a konferenciákra és kiadványokra szánt keret „rendkívül szerény”¹³ – ám kisebbségi kutatókkel kijelenthetjük, hogy ez is elég sokat jelent számunkra. Amennyiben visszautalunk itt Tarnóczy tételes megállapítására, hogy az akadémiai éves költségvetés 4 ezreléke kerül a „mintegy 4 millió, magát magyarnak valló nemzetársunk magyar nyelvű és tárgyú kutatásainak támogatására”,¹⁴ szintén meg kell jegyeznünk, hogy számunkra ez a látszólag kis arány is számottevő segítséget jelent.

Papp Z. Attila figyelemfelkeltő írása: *A magyar tudományosság fogalmának változatai művelőik szerint*. A szerző fókuszcsoportos beszélgetések alapján igyekszik megvizsgálni a határokon túli kisebbségi tudományművelés konceptuális háttérét. Kitér arra, hogy a nemzetként, nemzetiségi csoportként stb. történő öndefiniálások különböző aspektusai miképpen hatnak ki a szélesebb (a tudományos kutatásba nem közvetlenül bekapcsolt) közösségek önértelmezésére is Szlovákiában (Felvidéken), Vajdaságban, Erdélyben és Kárpátalján. Figyelemre méltó, hogy a fentebb említett keretkorlátok ellenére mennyire hálásak a meginterjúvált kutatók az MTA nyújtotta lehetőségekért, és Papp értelmezésében a beszélgetésekből az is kiderült, hogy az MTA erős szimbóluma a magyar összetartásnak, és visszacsatolásként erős morális töltettel telítkezik, amelyet a „támogatói tevékenységhez kapcsolódó moralitásból” is merít.¹⁵ Fel-felbukkan a regionalitás fogalma is, olyan tényezőként azonban, amely nem jelent demarkációt, hanem épphogy erős önmeghatározást és ezen önmeghatározá-

son keresztül történő csatlakozást a magyar és nemzetközi tudományosság-hoz. Erdély esetében hangsúlyos a többszörös intézményi kötődés – a BBTE magyar szakjaihoz, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemhez és számos, civil alapú tudományos szervezethez kötődő részvevő nyilatkozott a beszélgetéseken –, az állami és a civil struktúrák párhuzamos jelenléte lehetővé teszi az erősebb szimbolikus és pragmatikus kapcsolódást az MTA rendszereihez. Az erdélyi beszélgetés ugyanakkor egy sajnálatos diagnózist is hozott: a fókuszcsoporthoz kötődően részt vevők kifejtették, hogy „a magyarországi tudományos élet – állítólag – nem kezeli kellő súllyal a romániai magyar tudományos szereplőit”. Ez a megállapítás azonban ütközik a fentebb idézett Domus-program-kiértékelésekkel, amelyekből az szűrődött le, hogy általánosságban megelégedettség övezi az MTA ösztöndíjprogramjait. Ezekből a kijelentésekből természetesen nem lehet messzesemenő következtetéseket levonni, viszont amint azt a kutatást vezető Papp is megállapítja, a többségi államok, főleg a társadalomtudományok területén, nem biztosítottak ez ideig sem az igényeknek megfelelő kereteket a kisebbségi kutatók számára (a természettudományos kutatásoknál ez az arány valamivel nagyobb, és ott hangsúlyosabb is a kisebbségi kutatók integrálódása a többségi kutatóműhelyekbe), tehát a pályázati rendszereknek való kiszolgáltatottság, amely esetenként még a középtávra való tervezést is ellehetetleníti,¹⁶ mégis lehetővé teszi olyan civil rendszerek kiépülését (főleg az erdélyi régióban), melyek nagymértékben hozzájárulnak a kisebbségi tudományosság funkcionális fennmaradásához. A hozzászólásokból viszont kiderül, hogy a diaszpóra magyar tudósaitól érkező hathatós támogatás jelentőségteljes lehet.

A következő fejezet (*Nemzeti és etnikai kisebbségek a magyarországgal szomszédos országok tudománypolitikájában*) tanulmányai alaposan elem-

zik az érintett országok tudományos intézményrendszerét, azoknak a kisebbségekhez való viszonyát. A kötet ezen része az angolul is megjelent szekvencia, amelyre – mivel egyértelműen célozza a fentebb említett harmadik generációs diaszpórát vagy a magyar témájú kutatásokat folytató többségi értelmiséget – a magyar tudomány szemlélet, tudományértelmezés különleges nagyköveteként is tekinthetünk, hiszen általa a szomszédos ország számos érdeklődője közvetlenül, nyelvi akadályok nélkül tudomást szerezhet arról, hogy *mi, magyarok* miképpen látjuk az ő tudományos rendszereiknek a működését, illetve *saját szerepünket* ebben a rendszerben.

Simon Attila *A szlovákiai tudományosság és a kisebbségek* című írásában feltérképezi azokat az intézményeket, amelyek részt vállalnak a magyar vonatkozású kutatásokból (kiemelkedő a Selye János Egyetem Tanárképző Kara – 108.), valamint kiemeli, hogy a nemzetiségi kultúrák megőrzésében szerepet vállalnak a múzeumok is. A civil kezdeményezések közül jelentős a Fórum Kisebbségkutató Intézet, amely „működési és infrastrukturális hátteret biztosít a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanácsnak is” (111.). Érdekes megállapítása ugyanakkor a kötetnek, hogy a „Szlovák Tudományos Akadémia szervezeti struktúrájában a határon túli szlovák közösségek tudományosságával való törődés nem jelenik meg” (113.) – a kisebbségi helyzetben lévő szlovákok kis száma és aránya miatt –, ebből kifolyólag a Szlovákia területén élő kisebbségek identitásmegőrzése sem szerepel a prioritásai között (ehhez a szlovákiai magyarok számára az MTA és a Bethlen Gábor Alap nyújt támogatást – 112.).

Csernicskó István és Fedinec Csilla *Kisebbségek az ukrán tudományosságban* című fejezete alaposan elemzi az Ukrajnán kívül élő ukrán kisebbségek helyzetét, jelezve, hogy a közelmúlt fegyveres konfliktusai miatt megnőtt a hazájukat elhagyók száma (117.). Jelzik, hogy az Ukrajnában élő, jelentő-

sebb számú, nem magyar kisebbségek szintén részesülnek az anyaországaik támogatásából (főleg Lengyelország és Románia – 119.). Tanulságos ugyanakkor olvasni az tudományos kutatásokhoz forrásokat biztosító ukrán anyanyelv-értelmezést, amely az Ukrajna határain kívül élő ukránok esetében „egyfajta származási nyelvként” jelenik meg (122.). Figyelemfelkeltő a szerző-páros azon megállapítása is, hogy a ruszin identitástudattal bírókat Ukrajna szintén *saját nemzetként* kezeli hivatalos diskurzusaiban – amivel azok nem tudnak maradéktalanul azonosulni (124.). A záró passzusok viszont lehengető módon szembesítik az olvasót azzal, hogy ebben a posztsovjet köztársaságban, amely még ma is küzd mind határai, mind önazonossága definiálásáért, a tudományra (és az általa biztosítandó fejlődésre) megengedhetetlenül keveset áldoznak állami szinten (és természetesen ebből csak kis jelentőségű összegek jutnak a kisebbségeknek), és *A társadalom pedig a mindennapi túlélésre rendezkedik be, amiben a tudomány nem szempont* (127.).

A következő fejezetben Novák Csaba Zoltán történész alapos kitekintésben kitér a határon túli románok helyzetére, oda sorolva a macedóniai vlachokat is. *A határon túli románok és romániai nemzeti kisebbségek a romániai tudományosságban* című tanulmányában kifejti, hogy pl. a besszarábiai románok „viszonylag kevés időt töltöttek az újkori román állam keretei között, így csak részben lehettek szereplői a modern román nemzetépítésnek” (129.). Az elszigetelt isztrorománok esetében, mivel közösségeikben nem indul(hatot)t nemzeti mozgalmak, jelenlétük nehezen érzékelhető a történelem során nem mindig barátságos többségi közösségek rendszerei miatt (131.). Novák emellett kitér arra is, hogy a „moldvaiság” jelenleg is meghatározóbb identitásképző tényezője a Pruton túli románoknak, mint a „románság” (132.), valamint arra, hogy a magyarországi románok, viszonylag kis létszámuk ellenére (26 345 román-

nemzetiségű, akikből 13 886 román anyanyelvű) számos kulturális intézményt működtetnek. Az országnak az Unióhoz való csatlakozása után megerősödött migrációs hullám kb. 2,7 millió románait indított Nyugat-Európa felé (133.). A határon túli románok kutatását ismertető alfejezetből megtudhatjuk, hogy egyetemi és akadémiai fórumok vesznek részt román kisebbségvizsgálatokban, ám nincs olyan intézmény, amelynek ez lenne a fő profilja – leginkább tematikus konferenciákon elemzik ezt a témát (135–136.).

A Kolozsváron, a romániai kisebbségek kutatásának céljából 2007-ben létrehozott Nemzeti Kisebbségkutató Intézet a Román Kormány hatáskörébe tartozó intézményként az etnikumok identitásának megőrzését és kutatását lebonyolító feladatokat végez, ám egyéni kutatók is jelentőset alkottak a romániai kisebbségkutatásban (140–141.).

A Szerbhorváth György által írt *A szerbiai tudományosság és a kisebbségkutatás* című fejezet részletesen elemzi a tragikus sorsú jugoszláv utódállam kisebbségeinek hányattatott sorsát, amelyek még a többségnek sem kedvező, sanyarú gazdasági helyzetben kell fennmaradjanak (143.), így, akár csak Románia esetében, közel hárommillió kivándorlót eredményezett. A szerző a cikk megírásakor kétszázezerre becsüli a Szerbiában élő magyarok számát, ám mint jelzi, a honosítás intézményének bevezetése óta megnőtt a Magyarországra átvándorlottak száma. A szerbiai kisebbségek aránya nőtt 2002 óta, ám mivel súlyos és recens történelmi tények terhelik az ott élők identitását, a bevallottaktól részben eltérhetnek a valós adatok. Szerbhorváth is jelzi, hogy Ukrajnához hasonlóan Szerbiában is megengedhetetlenül keveset költenek a tudományos kutatásokra, intézmények működtetésére, sok a korrupt magánegyetem, amelyek mind a tudomány tekintélyét bontják meg. Szó esik a délszláv háborúknak az akadémiai intézményekre tett hatásáról (147.), valamint a szerző kiemeli azt is, hogy a szerb Akadémia éves beszá-

molóiban ritkán említik a határokon túli szerb közösségeket, és kis léptékű együttműködések léteznek csak a Román Akadémiával és a budapesti Szerb Intézettel.

Elemzi a bosznia-hercegovinai akadémia és a szerb akadémia közti konfliktust, amely jelentős politikai felhanggal is rendelkezett (154.), valamint kitér a szerb–magyar tudományos együttműködésekre is, amelyek főleg kulturális tematikákat ölelnek fel. Szerbhorváth megállapítása szerint „a szerb államiság kérdései”, a jugoszláv utódállamokkal való számos feloldatlan feszültség „rányomja a bélyegét” a tudományos rendszerekre is (155.).

A szerbiai helyzetnél optimálisabb képet kapunk a horvát tudományos viszonyokról a Hornyák Árpád által írt *Horvátország tudományos kapcsolatai a határon kívüli horvátsággal* című fejezetből. A délszláv háborúban szintén rettenetes veszteségeket elszenvedő horvátság tudományos diskurzusát azonban nem úgy befolyásolta a tragédiák sorozata, mint Szerbia esetében, és jóllehet itt sem alakult ki egységes, a kb. 4 és fél milliós (157.), az ország határain kívül élő horvát kisebbséget kutató tudományos rendszer, számos olyan nem kormányzati szervezet tevékenykedik, amelyek figyelemmel kísérik a „leszakadtakat” vagy kivándoroltakat (160–162.). Érdekes ugyanakkor, hogy az egyik legjelentősebb, a horvátságot kutató intézmény az ország határain kívül, Chicagóban működik (a ferences szerzetesek által 1975-ben alapított Horvát Etnikai Intézet, 168.). Hornyák végkövetkeztetése, hogy a horvát intézetek esetében inkább a nyelv és a kultúra megőrzéséért tett lépések a jelentősebbek, esetükben a tudományosságra, a kutatások szervezett összehangolására nem fektetnek nagy hangsúlyt.

■ JEGYZETEK

1. Fedinec Csilla (szerk.): *A nemzet mint tudományos közösség*. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 1996–2016. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Bp., 2016.

2. *Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities*.

Kovács Attila a *Szlovénia és a határon túli szlovén tudományosság* című írásában bemutatja a háborúk miatt számos országba menekült/szakadt szlovén kisebbségek helyzetét, a térség konfliktusait szintén megszenvedő szlovén akadémiai hálózatot, a Szlovén Kormány által működtetett Határon Túli és a Világban élő Szlovének Hivatalát, amely a kulturális aspektusok mellett nagy hangsúlyt fektet a tudományművelésre is, és említi a Szlovén Köztársaság Tudományos Kutatási Ügynökségét is, amely jelentős pályázati keretösszegekkel rendelkezik. Szerzőnk itt is azzal a végkövetkeztetéssel zárja cikkét, hogy „a közös szlovén tudományos tér még nem forrt ki teljesen”, tehát ebben a tekintetben analóg helyzetben található a fentebb említett, Magyarországgal szomszédos államokkal.

Érdekesnek találjuk azt a tényt, hogy Ausztria hiányzik a „Magyarországgal határos államok” listájáról – ezt valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy az ottani (főleg burgenlandi – várvidéki) magyarok kis száma és a tudományos életben való részvételének mértéke nem indokolta külön elemző fejezet írását.

Az egyes országokat bemutató fejezetek elolvasása után megállapíthatjuk, hogy a Magyarországon működő tudományos szervezetek – köztük is az MTA és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. – a régióban kiemelkedőnek számító figyelmet és erőforrást biztosítanak az ország határain túl élő magyar kisebbség számára, ami számottevő biztonságot jelent sok civil kutatóműhelynek, hosszú távon meg fontos akadály lehet a kisebbségi sorban élő magyarság nyelv- és kultúrávesztésének, beolvadásának.

Péter Árpád

3. Tánczos Vilmos – Tókes Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. Sapientia Könyvek. Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete, Scientia Kiadó, Kvár, 2002.
4. Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek és dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Bp., 2008. A könyvet bemutató cikk a *Korunk* 2009. évi februári számában szerepel.
5. Amelyek más- és másképpen zajlottak le Kelet-Európa Szovjetunió által leigázott államaiban – emlékezzünk csak a Romániában lezajlott véres rendszerváltásra vagy Magyarországnak a harcok nélkül, politikai síkon megvalósított reformjaira, de a legmélyebb történelmi traumákat okozó délszláv háborúk is meghatározták az anyaországunknak a határain kívülre szakadt, kisebbségi sorban lévőkhöz való viszonyulásának lehetőségeit.
6. Kálóczy Katalin – Kulcsár-Szabó Enikő: *A határon túli magyar oktatás, kultúra és tudományosság magyarországi támogatása az 1990-es években*. In: *A nemzet mint tudományos közösség*. 16.
7. Kálóczy-Kulcsár uo. 20.
8. Tarnóczy Mariann: *A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudáspolitikájában*. Uo. 43.
9. Uó: uo. 54.
10. Uo.
11. Uo. 36–37.
12. Uo. 42.
13. Tibori Tímea: *A Damas Ösztöndíj Program*. Uo. 59.
14. Tarnóczy 55.
15. Papp Z. Attila: *A magyar tudományosság fogalmának változatai művelők szerint*. Uo. 73.
16. Uó: 95.

JOGTUDOMÁNYI ÚTINAPLÓ

Mircea Dan Bob: *Jurnal de călătorie al tânărului universitar*

■ Mircea Dan Bob, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem római jogász egyetemi tanára nagyon érdekes, mondhatni rendhagyó kötetet jelentett meg. Útinapló, de nem távoli és egzotikus tájak bejárását rögzíti, hanem jogtudományi konferenciákon való részvételét, elsősorban Nyugat-Európában. A kötet címe: *Egy fiatal egyetemi oktató útinaplója*, és a szerző 1999 és 2012 közötti konferenciaélményeit, 30 külföldi utazását foglalja össze. Mindeközben a konferenciák résztvevője bejárja az egyetemi karrier fő állomásait, doktori hallgatóból 2012-ben egyetemi docens lesz (illetve a kötet megjelenésének pillanatában, 2016-ban már egyetemi tanár).

A jogtörténeti, római jogi, polgári jogi konferenciák leírása, előadók és előadások szubjektív, akár kritikus ismertetése önmagában is érdekes. Számomra a könyv azonban nem ettől vált fontossá, hanem két más okból. Egyfe-

lől a szerző tudományos életpályája, motivációs indítékai rajzolódnak ki a kötetből. Az, hogy Romániában is lehet valódi jogász kutatói életpályát megvalósítani, akkor is, ha ez kifejezetten nehéz. Másfelől pedig a kötet a romániai – de általában közép- és kelet-európai – egyetemi világ kulturális és szervezeti problémáinak pontos körképét is felállítja. A szerző kíméletlenül őszinte képet fest a honi egyetemi valóságról. Talán szándéka ellenére állította fel ezt a láteteletet, de a külföldi tudományos rendezvényeken való részvétel során, illetve nyugat-európai egyetemeket látogatva nagyon is megjelenik az összehasonlítás kényszere. A megállapítások a volt szocialista országokra általánosan érvényesek, akkor is, ha jelentős fokozatbeli különbségek vannak államok, egyetemek vagy akár egyes személyek (egyetemi tanárok) attitűdjei között.

A „külfölddel” való találkozás fiatal doktoranduszként „brutális élmény”.

A magyarázat egyszerű: a kilencvenes években Romániában senki sem szervezett a doktori hallgatóknak tudományos rendezvényeket. „Más szavakkal, előben láttam, amit addig csak hallottam: hogy másképp is lehet... Meglátogattam a Zürichi Egyetem könyvtárát, beszéltem budapesti és prágai kollégákkal, és nyilvánvalóvá vált a kutatási lehetőségek katasztrófális állapota Romániában.” A könyvtárak nyugati szakirodalommal való ellátottsága azóta minimálisat javult, illetve megnyíltak egyes nemzetközi elektronikus adatbázisok, de a nyugati egyetemek lehetőségeihez képest a helyzet alapvetően nem változott. Mircea Dan Bob felidézi Tudor Drăganu professzor visszaemlékezését az 1948 előtti időkre, amikor a Jogi Kar a mai BBTE főépületének egész első emeletét elfoglalta. Külön polgári jogi, kereskedelmi jogi, büntetőjogi stb. szemináriumok voltak, amelyek egyszerre szolgálták oktatási célra és szakkönyvtárként. (Kis figyelemmel könnyű felismerni a Ferenc József Tudományegyetem szervezeti modelljét.) 1948 után azonban a fejlesztés és a folytonosság megszűnt, helyreállítása ma is csupán részleges.

Joggal teszi fel a szerző a kérdést: „Mennyire tud ilyen körülmények között a romániai jogtudományi kutatás versenyképes lenni?” A romániai tudományos rendezvény alaptípusa, főleg a rendszerváltás utáni első évtizedben: „ismétlődő és ízetlen” előadások sora, amelyen a konferenciát záró ünnepi vacsora a lényeg. Alig járnak külföldre az oktatók, mivel a sok tanár egyetlen idegen nyelvet sem ural annyira, hogy előadást tarthasson egy konferencián. Franciaországi oktatási tevékenysége során állapítja meg, következtetesként, hogy a francia egyetemi hallgató nem tehetségesebb vagy nincsenek jobb képességei a romániai egyetemi hallgatónál, az alapvető különbség a hozzáállásban van, a komolyságban, a tudatosságban. A romániai jogtudósok nemzetközi integrációja is csak minimálisat javult. A szerző szerint az az érv, hogy a romániai jog nem érdekes külföldön,

csak kifogás, mert ha ez igaz lenne, a cseh vagy lengyel jogtudósok sem tudnának rákapcsolódni a nemzetközi tudományos áramlatokra. Ugyanakkor keserűen állapítja meg, hogy jelenleg már számos projektbe bevonnak a volt szocialista országokból érkező kollégákat, de sok esetben ez a részvétel csak formális, legitimálja a projekt páneurópai jellegét, de valójában az e térségből érkező tudósokat kevésbé engedik érvényesülni.

A külföldi utak során előfordult, hogy a rendezvényen gyakorló jogászok, ügyvédek is részt vettek, hogy a folyamatos szakmai továbbképzésükhöz a megfelelő pontszámokat begyűjtsék. A szerző megfigyelte, hogy ilyen esetben ugyanaz történik, mint nálunk: a megnyitó pillanatában a terem tele van, azonban az első kávészünetben a résztvevők egyharmada már eltávozik. A könyv ugyanakkor kritikusan és akár név szerint megemlíti azokat a nyugat-európai professzorokat is, akik saját idegen nyelvű előadói képességeiket túlbecsülve, az időkeretet túllépve szerepelnek (leszerepelnek) a nemzetközi konferenciákon.

A romániai kutatási körülmények mellett még egy másik aspektus legalább ennyire fontos. A doktori témavezető személye és hozzáállása. A szerző rácsodálkozik, hogy „külföldön” szokványos, hogy a konferenciákra a professzorok két-három fiatal kollégával együtt érkeznek. A fiatalok részvételének célja, hogy tanuljanak, integrálódjanak abba a közegbe, amelyben teljesíteniük kell. Érdekes, hogy milyen, az egyetemi oktatás és kutatás minőségét biztosító mechanizmusok léteznek Nyugat-Európában. Például Franciaországban az oktatói ranglétrán azon az egyetemen, ahol valaki tanít, nem léphet elő, hanem meg kell várnia, hogy valamely más egyetem pályázatot írjon ki a megfelelő fokozatú oktatói állásra, és országos szintű verseny keretében kell pályáznia. Az oktatói előrelépés egyetemváltást is feltételez. Az egyik meglátogatott polgári jogi tanszéken az oktatók heti rendszerességgű munka-

üléseket és vitákat tartanak, amelyek keretében az aktuális bírósági döntéseket vitatják meg.

A kutató szellemi fejlődésében nagyon fontos a második világháború előtti román jogirodalomra való rácsodálkozás, a szakfolyóiratok (*Pandectele Române, Dreptul, Curierul Judiciar*) kétségtelen szakmai minőségének felismerése. Ez számomra is reveláció volt – és nemcsak a román, hanem a magyarországi jogtudomány szempontjából is. Valójában az aktuális magánjogi problémáink jelentős része sokkal inkább kötődik a második világháború előtti, szintén kapitalista, magántulajdon-központú történelmi korszakhoz, mint az időben közvetlen előzménynek számító államszocialista diktatúra jogtudományához. Ez szerves kapcsolat, amelyet fel kell ismerni, és a tudományos munkában hasznosítani kell.

A kötetből kirajzolódik az összehasonlító jog fontossága, ugyanakkor az európai magánjogi jogegységesítés számos jelentős nehézsége is. A szerző Philippe Rémyt, a Poitiers-i Jogi Kar dékánjának felszólalását is idézi: „El fog fogadni Franciaország egy olyan Európai Polgári törvénykönyvet, amely nem a francia néptől származik? Biztos, hogy nem!”

Nagyon érdekes a Moldovai Köztársasággal való kapcsolatok rögzítése. „A Szovjetunió 1991-es bukása után román állami ösztöndíjjal hozzánk is jöttek hallgatók a Moldovai Köztársaságból. Azok közül többen, akik nálunk kaptak jogászdiplomát, a Bálți-ben újonnan megalapított Alecu Russo Egyetem Jogtudományi Karának lettek az oktatói. [1996 az egyetemalapítás

éve.] Az új egyetem azonban elcsábította Moldova Állami Egyetemének, vagyis a hagyományos központi intézmény diákságának egy részét, ami nem tetszett a kisinyoviaknak. Ezért megoldották, hogy az akkreditációs vizsgálat céljából ellenőrzések kezdődjenek, azaz a rejtett céllal, hogy az új intézményt bezárassák. Az egyik kifogás azonban megalapozott volt: nem volt elegendő jogtudományi doktori fokozattal rendelkező oktatójuk. Még a kar dékánja, Neagu professzor is szociológus volt. Következésképpen, Sergiu Golub kollégánk közvetítésével, együttműködési megállapodást írtunk alá a bálți-ekkel. Így kettős kinevezésű egyetemi oktatók lettünk, hogy segítsük a problémás akkreditációs elvárást teljesíteni.” Mircea Dan Bob négy éven keresztül járt oktatni a Moldovai Köztársaságba.

A szerző ugyanakkor nagyon pozitívnak ítéli a kanadai francia kisebbség békés forradalmát, egyetemi oktatási rendszerének – benne a jogtudományi oktatásnak – a kiépülését és fejlődését. Remélem, hogy ez az attitűd a romániai magyarok hasonló törekvései iránt is megértővé teszi a kötet szerzőjét.

A könyv végig érdekes olvasmány, egyetemi oktatói „fejlődésregény”, a fiatal kutatóknak szóló motivációs tanácsadó, ugyanakkor a romániai jogtudomány számára a minőségi kritériumok szigorú alkalmazása és a felzárkózás melletti komoly, alátámasztott, megfontolásra érdemes érvelés. A szerzőt idézve: „az utazás pedig folytatódik”.

Veress Emőd

András Bereczki

■ *Modernization in Estonia*

Keywords: *Estonia, integration, Russians in Estonia, Estonian economy, ICT sector in Estonia, education in Estonia*

The history of Estonia has been determined by its geopolitical situation for the last thousand years. Although the Estonians belonged to Russia from the beginning of the 18th century, they became unequivocally a part of the Western culture. Estonia was formally annexed to the Soviet Union in 1940, after two decades of independence. After the restoration of independence in 1991, the key to persistency and to the future of Estonia was modernization, transparency, and efficiency. Non-Estonians who immigrated during the fifty years of Soviet occupation had to be integrated and became loyal citizens. The standard of living had to be guaranteed and improved by calculable and solid economic policy – the leading role was taken by the ICT sector and education. The development of these areas is of worldwide interest.

Géza Gecse

■ *Imperial Victims – Empires as Victims*

Keywords: *empire, oppressing power, victim, Soviet Union*

How shall we address the threat posed by empires? To what extent are the representatives of oppressive power themselves victims along with the oppressed? And how is this relevant today? These questions will obviously be answered very differently in the former centre of the Soviet empire. We have different experiences of this bygone world that is still alive within us and around us, yet some are better than others at depicting it. The filmmakers visited Vladimir Sorokin, who lives in Berlin and Moscow, and were guests of Marcell Jankovics in Budapest and of the Estonians Hardo Aasmae and Juku-Kalle Raid in Tallinn. They also had the chance to talk about the victims of the empire with Marcell Jankovics and Vladimir Sorokin on the A 38 ship in Budapest.

Marjatta Kinga Pap

■ *Freedom in Minority: Observations on Reformation within the Baltic churches*

Keywords: *Reformation, freedom, responsibility, Baltic states, Lutheran*

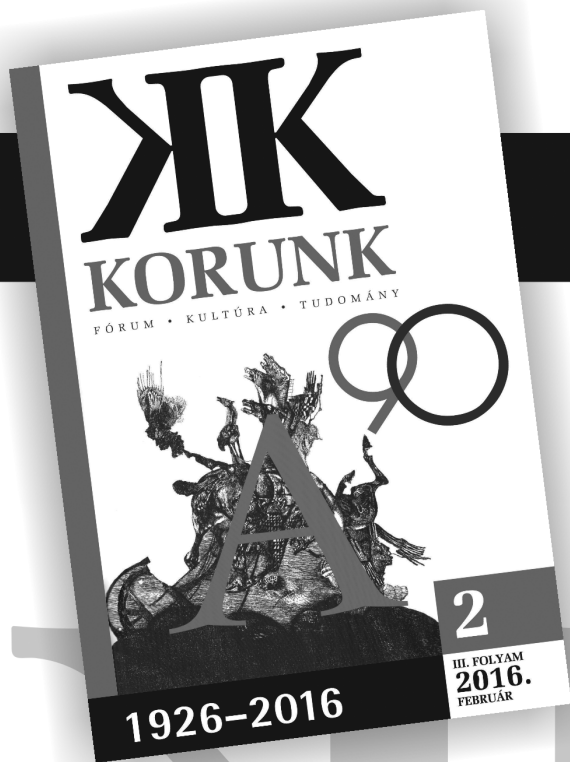
In 1582, Livonia and Transylvania had a common emperor – István Báthory, a defender of the Catholic faith. At that time, the Reformation initiated in Germany had already gained a strong foothold on the shores of the Baltic sea. Through a brief historical overview of the history of church and society in the three Baltic states, the article strives to offer different perspectives to the notion of freedom: freedom of faith, freedom of the individual believer, the freedom of a nation, and the responsibility of those living in freedom.

Péter Pomozi

■ *Following the Traces of the Livonian Poetry*

Keywords: *Livonian poetry, Livonian language, Livonian-Latvian-Estonian dictionary*

This short study evokes a Baltic Finnic language that is now almost extinct, i.e. Livonian. After offering basic information on the medieval Livonian language area and the former dialectal distribution, the article focuses upon the linguistic heritage of the Salaca Livonian groups, who once lived along the seabanks of the Riga gulf and the Salaca and Svētupe rivers. The Livonians' history does not end with their ancestors' death. Curland Livonian has been revitalised, a standard grammar, vocabulary and spelling have been developed. This language is spoken in many places and on many forums, e.g. at summer courses and universities. Two remarkable volumes of poetry, containing the poems of Ķempi Kārl, were also published recently. The second part of the study is dedicated to the lyrical world of Ķempi Kārl, who experiments in his work with the poetical infinity of Salaca Livonian.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módozatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Cseke Péter

- Ambrus Áttila** (1965) – újságíró,
főszerkesztő, Brassó
- Andrus Kivirähk** (1970) – észt prózaíró,
újságíró, Tallin
- Bereczki András** (1962) – történész,
ELTE, diplomata, Budapest
- Bereczki Urmas** (1957) – képzőművész,
író, Tallin
- Boga Bálint** (1938) – orvos, író, Budapest
- Degenfeld-Schonburg Sándor, gróf**
(1922) – közgazdász, München
- Demény Péter** (1972) – költő, szerkesztő,
Látó, Marosvásárhely
- Gecse Géza** (1962) – történész, újságíró,
munkatárs, ELTE, Felvidék.ma, Budapest
- Gerencsér Tibor** (1986) – doktorandusz,
ELTE, Budapest
- A. Gergely András** (1952) – kulturális
antropológus, ny. tudományos
főmunkatárs, címzetes egyetemi tanár,
ELTE TÁTK, Budapest
- Gidó Csaba** (1973) – történelemtanár,
PhD, Kós Károly Szakközépiskola,
Székelyudvarhely
- Jávorszky Béla** (1940) – író, műfordító,
diplomata, Budapest
- Jeszzenszky Géza** (1941) – történész,
egyetemi tanár, politikus, diplomata,
Budapest
- Kádár Kata** (1995) – egyetemi hallgató,
BBTE, szerkesztő, Campus, Kolozsvár
- Kalev Kesküla** (1959–2010) – észt költő,
újságíró
- Mészáros András** (1953) – tanár, Bicske
- Pap Kinga Marjatta** (1980) angol–észt
szakos bölcsész, a Magyarországi
Evangélikus Egyház Északi Egyház-
kerületének tanácsosa, Budapest
- Péter Árpád** (1981) – kritikus, egyetemi
oktató, BBTE, Kolozsvár
- Pomozsi Péter** (1963) – egyetemi docens,
ELTE, Budapest
- Pusztay János** (1948) – nyelvész, egye-
temi tanár, az uráli nyelvek kutatója,
Budapest
- Tárnok Áttila** (1963) – egyetemi
adjunktus, PhD, Esztergom
- Tönu Önnepalu** (1962) – észt író, költő,
Tartu
- Veress Emőd** (1978) – jogász, egyetemi
tanár, intézetigazgató, Sapientia EMTE
Jogtudományi Intézet, Kolozsvár
- Zelei Miklós** (1948) – író, szociográfus,
Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„A nemzetközi politika új alanyai között jól megkülönböztet-
hető a balti államok hármas csoportja, amelyeket földrajzi
összetartozásuk, történelmük kapcsolódási pontjainak sokasága
fűz egybe. Ha csak a 20. század eseményeit idézzük föl, már
akkor is szembetűnik sorsközösségük, amely egyszerre adta
meg számukra az önálló állami lét elnyerésének örömét az
I. világháború befejeződése után, majd egyazon szerződéssel,
az ún. Molotov–Ribbentrop- (másként Hitler–Sztálin)-paktum
titkos záradékával fosztotta meg ezeket az államokat önállósá-
guktól, lakosságukat a sztálini rendszer törvénytelenégeinek
és önkényének kiszolgáltatva. Érthető, hogy 1991 augusztusá-
ban e három ország elsőként szakadt ki a puocskísérelt miatt
megrázkódott Szovjetunióból, és lépett föl államiságuk újbóli
nemzetközi elismerésének jogos igényével.”

(Jeszzenszky Géza)

ISSN 1222 8338

REGIUNEA BALTICĂ – CULTURA BALTICĂ
THE BALTICS – BALTIC CULTURE